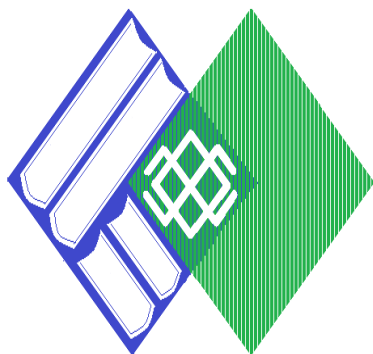

ЗАБОНШИНОСӢ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ
БА НОМИ АКАДЕМИК БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

ЗАБОНШИНОСӢ

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» дар Шӯрои илмӣ Институти
илмҳои гуманитарии АМИТ аз 06.11.2023, №9.

ба ҷоп тавсия шудааст.

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми
декабри 2023 таҳти рақами № 318/МЧ – 97 ба қайд гирифта шудааст.

Сармуҳаррир:

Қаландариён Ҳоким Сафар

Муовини сармуҳаррир:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир

Котиби масъул:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Офаридаев Назрӣ (д.и.филол., профессор), Ҷонмамадов Шермамад
(д.и.и., профессор), Охониёзов Варқа (д.и.филол.), Мирзоев Шоҳназар
(н.и.филол.), Шоидарвозова Марзия (н.и.и.), Шоинбеков Алоиддин (н.и.т.),
Абдулназаров Абдулназар (д.и.филол.), Ниёзбеков Давлат (н.и.ф.),
Мажнунов Абдуламин (н.и.филол.).

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Зелнер Е.Я. (д.и.и., профессор, ҶТ), Искандарова Д.М. (д.и.филол.,
профессор, ҶТ), Мухаммадҷонзода О.О. (д.и.филол., профессор, ҶТ),
Плунгян В.А. (д.и.филол., академик, ФР), Пирумшоев Ҳ. (д.и.т, профессор,
аъзои вобаста, ҶТ), Раҳматуллозода С.Р. (д.и.филол., профессор, аъзои
вобаста, ҶТ), Сатторзода А. (д.и.филол., профессор, ҶТ), Суфизода Ш.
(д.и.филол., профессор), Улмасова З. (д.и.филол., профессор, ҶТ),
Шамбезода Ҳ. (д.и.филол., профессор, ҶТ), Эделман Ҷ.И. (д.и.филол.,
профессор, ФР).

Нишони мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4,
Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
тел.: (+992) 93 489 26 26

Сомонаи мо: www.ign.tj;

E-mail: hokim_k@mail.ru

Суроғаҳо барои тамос:

Бахши фольклор ва адабиёт

Қурбонхонова Нуриҷаҳон Мирасановна
(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

**Бахши таърих, мардумшиносӣ ва
бостоншиносӣ**

Шоинбеков Алоиддин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Бахши забонҳои помири

Назаршоева Чилла Раҳимбековна
(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

Бахши иқтисодиёт

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна
(+992) 93 440 28 42

mshoidarvozova@mail.ru

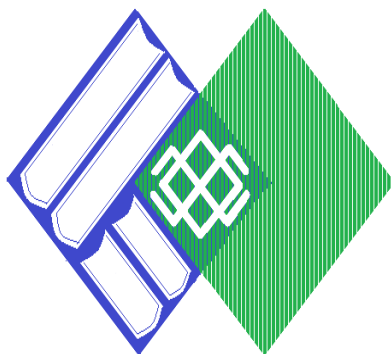
© Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, 2023

© Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ

ЗАБОНШИНОСӢ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА ИСКАНДАРОВА**

**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

№4, 2023

ЗАБОНШИНОСӢ

Предложен к печати решением Ученого Совета
Института гуманитарных наук им.акад.Б.Искандарова НАНТ
от 06.11.2023, №9.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры
Республики Таджикистан от 1-го декабря 2023 под номером №318/МЧ – 97.

Главный редактор:

Каландариён Хоким Сафар

Заместитель главного редактора:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулкодир

Ответственный секретарь:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Офаридаев Назри (д.филол.н., профессор), Джонмамадов Шермамад (д.э.н.), Охониезов Варка (д.филол.н.), Мирзоев Шохназар (к.филол.н.), Шоидарвозова Марзия (к.э.н.), Шоинбеков Аловиддин (к.и.н.), Абдулназаров Абдулназар (д.филол.н.), Ниёзбеков Давлат (к.ф.н.), Мажнунов Абдуламин (к.филол.н.).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Зельнер Е.Я. (д.э.н., профессор, РТ), Искандарова Д.М. (д.филол.н., профессор, РТ), Мухаммаджонзода О.О. (д.филол.н., профессор, РТ), Плунгян В.А. (д.филол.н., академик, РФ), Пирумшоев Х. (д.и.н., профессор, чл.-корр., РТ), Рахматуллозода С.Р. (д.филол.н., профессор, чл.-корр., РТ), Сатторзода А. (д.филол.н., профессор, РТ), Суфизода Ш. (д.филол.н., профессор, РТ), Улмасова З. (д.филол.н., профессор, РТ), Шамбезода Х.Дж. (д.филол.н., профессор, РТ), Эдельман Дж.И. (д.филол.н., профессор, РФ).

Наш адрес: 736001, город Хорог, ул. У.Холдорова 4,
Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова
Национальной Академии наук Таджикистана,
тел.: (+992) 93 489 26 26

Наш веб-сайт: www.ign.tj;

E-mail: hokim_k@mail.ru

Контакты:

Бахши фолклор ва адабиёт

Курбонхонова Нуриджахон Мирасановна
(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

Отдел истории, этнографии и археологии

Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Отдел памирских языков

Назаршоева Чилла Рахимбековна
(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

Отдел экономики

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна
(+992) 93 440 28 42

mshoidarvozova@mail.ru

© Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова НАНТ, 2023

© Вопросы гуманитарных наук

ЗАБОНШИНОСӢ

МУНДАРИҶА ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридаев Н., Латипов М. Ономастикони «Таърихи Бадахшон»-и Охон Сулаймон ва Сайид Шоҳфутур	7
Мирзоев Ш. Таркиби воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти «дил» дар забони шугнонӣ.....	17
Некушоева Ш.С. Инъикоси парастии отаи дар воҳидҳои забонӣ (дар асоси маводи ғуруҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ)	26
Броимшоева М. Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяниҳа	41
Назаршоева Ч. Таҳлили лугавӣ-семантикии лексикаи таваллуди кӯдак дар забони шугнонӣ	47
Шосафоева С. Баробарии воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ бо ҷузъҳои ифодакунандаи ранг	58

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Давлатбеков Л. Оҳангҳои ҳаҷву мUTOИба дар сохти композитсионии газалиёти Адими Шугнонӣ	66
Қурбонхонова Н. Саҳми и. И. Зарубин дар ҷамъоварӣ ва пажӯҳиши фолклори мардуми Бадахшон	75
Беронов Ҷ. Андешаҳои миллӣ дар шеърҳои Носири Хусрав	80

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Шоинбеков А., Мамадамонова В. Нақши ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии водии Поршеневи ноҳияи Шугнони ВМКБ дар ҷалби сайёҳӣ.....	92
Мамадшперзодшоев У. Назаре ба таърихи маросими Ҷароғравшан	99
Карамова И. Эътиқоди аҳолии Помири Ғарбӣ нисбат ба шахсиятҳои муқаддас (дар мисоли Ҳоҷӣ Камол).....	106
Ардабаева М. Бовариҳои анимистӣ дар шакли табу ва мамнуъот аз нигоҳи тадқиқоти М.С. Андреев (аз рӯи маводи «Тоҷикони водии Хуф»).....	113

ИҚТИСОДИЁТ

Шоидарвозова М. Раванди муҳоҷират ва таъсири он ба инкишофи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	124
Содиқов М.С., Абдуллоев С.И. Таҷрибаи ҷаҳонии танзими давлатии соҳибкорӣ хурду миёна	136
Мавлоназаров С.С., Азизмамадов А. Гузариши аз ҳукумати электронӣ ба иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	150
Масумов С.К. Фаъолият ва амалиёти идоракунии бонкҳои давлатии ВМКБ	160
Қоидаҳои нашри мақолаҳо барои муаллифони.....	166

ЗАБОНШИНОСӢ

СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н., Латипов М. Ономастикон “Истории Бадахшана” Охона Сулаймона и Сайида Шохфутура	7
Мирзоев Ш. К составу фразеологических единиц с компонентом «сердце» в шугнанском языке	17
Некушоева Ш.С. Культ огня через призму языковых единиц (на материале шугнано-рушанской группы памирских языков)	26
Броимшоева М. Простые односоставные безличные предложения	41
Назаршоева Ч. Лексико-семантический анализ лексики родильного обряда в шугнанском языке	47
Шосафоева С. Эквивалентность фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков с цветообозначающими компонентами.....	58

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА

Давлатбеков Л. Юмористические оттенки в композиционной структуре газелей Адима Шугнани	66
Қурбонхонова Н. Вклад И.И. Зарубина в сборе и исследование фольклора народов Бадахшана	75
Беронов Дж. Национальные идеи в поэме Насира Хосрава	80

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Шоинбеков А., Мамадамонова В. Роль историко-культурных памятников долины Поршенёв Шугнанского района ГБАО в привлечение туристов	92
Мамадшерзодшоев У. Взгляд на историю обряда Чарогравшан	99
Карамова И. Верования населения западного памира относительно святых личностей (на примере Хаджи Камала)	106
Ардабаева М. Анимистические представления в форме табу и запретов в ракурсе исследование М.С. Андреева (на материале «Таджики долины Хуф»)	113

ЭКОНОМИКА

Шоидарвозова М. Миграционный процесс и его влияние на экономическое развитие Республики Таджикистан	124
Содилов М.С., Абдуллоев С.И. Мировой опыт государственного регулирования малого и среднего предпринимательства	136
Мавлоназаров С.С., Азизмамадов А. Переход от электронного правительства к цифровой экономике в Республики Таджикистан ...	150
Масумов С.К. Деятельность и управление госбанками ГБАО	160
Правила издания статей для авторов	171

ОНОМАСТИКОНИ «ТАЪРИХИ БАДАХШОН»-и ОХОН СУЛАЙМОН ВА САЙИД ШОҶФУТУР

Офаридаев Н.¹, Латипов М.²

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

*Дар “Таърихи Бадахшон” дар баробари дигар воҳидҳои забон
исмҳои хос низ қорбурди зиёде доранд. Дар мақола маҷмуи исмҳои хос
(антропонимия ва топонимия) аз назари вазифа ва мавқеи иҷтимоию
ҳудудӣ мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Антропонимияи асар
номҳои таърихӣ исмҳои одамонро дар бар гирифта, ба номҳои
тоҷикӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ ҷудо мешаванд. Топонимия асар дар
маҷмуъ топонимияи минтақаи Бадахшонро дар бар гирифтааст.
Расмулхати арабӣ имконияти нурра дар шакли аслӣ овардани
топонимҳои маҳаллиро надишта, ҳангоми ба хатти кириллӣ
гузаронидани матни асар низ топонимҳои маҳаллӣ дар шакли аслӣ
нурра инъикос наёфтаанд.*

Калимаҳои калидӣ: “Таърихи Бадахшон”, онамастикон,
топонимия, антропонимия, таснифи номҳо, социальное положение
имён.

¹**Офаридаев Назрӣ** - доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илмии
шӯъбаи забонҳои помирии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.
Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Карамшоев, 265. Тел.:
(+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Офаридаев Назри – доктор филологических наук, профессор, ведущий научный
сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени
академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Карамшоева, 265.
Тел.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Ofaridaev Nazri – doctor of philological sciences, professor and leading employee of
the Department Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after
academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Karamshoev, 265.
Tel.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

²**Латипов Мирзоазиз** - унвонҷӯи шӯъбаи забонҳои помирии Институту илмҳои
гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ,
кӯч. У. Холдоров, 24. Тел.: (+992)934227686; e-mail: mirzoaziz92@mail.ru.

Латипов Мирзоазиз - соискатель отдела памирских языков Института
гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г.
Хорог, ул. У. Холдорова, 24. Тел.: (+992)934227686; e-mail: mirzoaziz92@mail.ru.

Latipov Mirzoaziz - co-researcher of the Pamir Languages Department of the
Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST.
Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 24. Tel.: (+992)934227686; e-mail:
mirzoaziz92@mail.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

Ономастикон “Истории Бадахшана” Охона Сулаймона и Сайида Шохфутура

В “Истории Бадахшана” наряду с другими языковыми единицами широко представлены собственные имена. В данной статье анализируются собственные имена в произведении в функциональном, социальном и пространственном аспекте. Антропонимия произведения отражает исторические личные имена, которые по языковым признакам разделены на таджикские, арабские, тюркские и русские личные имена. Топонимия произведения отражает топонимию Бадахшана. Арабская письменность не дала возможности авторам по правилам местных языков написать подлинную форму местных названий. В переводе на кириллицу при фиксации местных топонимов также не соблюдены особенности местных форм названий.

Ключевые слова: “История Бадахшана”, ономастикон, антропонимия, топонимия, классификация названия, социальные функции имён.

Onomasticon of the «History of Badakhshan» by Okhon Sulaimon and Sayyid Shohfutur

In "History of Badakhshan" along with other linguistic units proper names are widely represented. This article analyses proper names in the work in functional, social and spatial aspects. Anthroponymy of the work reflects historical personal names, which are divided into Tajik, Arabic, Turkic and Russian personal names. The toponymy of the work reflects the toponymy of Badakhshan. The Arabic script did not allow the authors to write the authentic form of local names according to the rules of local languages. In the translation into Cyrillic alphabet when fixing local toponyms the peculiarities of local forms of names are also not observed.

Key words: *"History of Badakhshan", onomasticon, anthroponymy, toponymy, classification of names, social functions of names.*

Омӯзиши исмҳои хос дар адабиёти бадеӣ ва таърих аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Номҳои хос, аз ҷумла антропонимия ва топонимия дар адабиёти бадеӣ ва публитсистӣ вазифаҳои гуногуни иттилоърасониро адо намуда, ҷузъи муҳими воситаҳои забони асар ба ҳисоб мераванд. Омӯзиши хусусиятҳои амалкарди номҳои хосро дар осори таърихӣ номшиносии таърихӣ дар бар мегирад. Бояд таъкид намуд, вазифаҳои антропонимҳо ва топонимҳо аз дигар категорияҳои исмҳои хос дар матни таърихӣ баробари мафҳумҳои

ЗАБОНШИНОСӢ

замонӣ барҷаста мебошад. Пажӯҳишҳо дар ин бахш собит намудаанд, ки исмҳои хос дар кушодани мазмуни таърихӣ нақши муайян доранд. Нақши номҳо дар равшан намудани воқеоти таърихӣ, дар ташаккули матн ва ифодаи ғаразҳои услубии муаллиф мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Оид ба масъалаи нақши исмҳои хос дар осори бадеӣ забоншиносони маъруфи рус В. В. Виноградов [2, 3], В. М. Калинин [5, 6], Ю. А. Карпенко [7, 8], Э. П. Магази́ник [9, 10], В. И. Суперанская [15] ва дигарон пажӯҳишҳо анҷом додаанд. Масъалаи анторопонимика ва топонимикаи асари таърихӣ мавзӯҳои хоси худро дорад, ки ба таҳқиқи баррасии ономастикаи таърихӣ мусоидат мекунад.

Дар марҳилаи кунунии рушди соҳаи мазкур дар байни донишмандон оид ба низоми истилоҳоти ономастикаи бадеӣ баҳсҳо идома доранд. Аз он ҷумла, баҳс сари истилоҳҳои «номи матни бадеӣ», «оними адабӣ», «поэтоним» идома дошта, дар асару мақолаҳо баробар ба қор бӯрда мешаванд. Иддае аз муаллифон ба истилоҳи «поэтоним» бартарӣ медиҳанд. Таҳти истилоҳи «поэтоним» «ном дар асари бадеӣ» (дар сухани бадеӣ), ки вазифаи номбаркунӣ, тавсифӣ, идеологӣ, услубиро адо намуда, нисбат ба номҳои воқеӣ таҳаввули полисемантикиро аз сар гузаронидаанд, дар назар доранд. Поэтоним ба сифати унсури муҳими матни бадеӣ ва падидаи сухани бадеӣ, аз номи маъмулии ба таҳаввулот дучоргардида ба вучуд омадааст. Поэтоним тимсоли ғайриреалии образҳои ҳаёли дар шуури муаллиф ва хонанда (дар заминаи матн) мебошад, ки объектҳои воқеӣ ва ҳаёлиро ифода мекунад [2, 45].

Аз тарафи дигар бояд ташреҳ дод, ономастика дар осори бадеию таърихӣ ба воқеияти таърихӣ робита доранд. Воқеоти асар дар заминаи далелҳои муаллиф дар фазои муайяни таърихӣ ва ҷуғрофӣ мегузаранд ва дар заминаи номҳои реалии минтақаи муайян мавриди истифода қарор мегиранд. Агар аз ин нуқтаи назар ба фазои ҷуғрофии “Таърихи Бадахшон” назар андозем, онро метавон ба доираи бузург ва доираи хурд ҷудо намуд. Доираи васеи вусъат ёфтани воқеоти асар Бадахшон буда, доираи хурдтари он Шуғнон мебошад. Ин ду мафҳуми ҷуғрофӣ нуқтаи марказии мазмуни асарро ташкил медиҳанд. Илова бар ин воқеаҳои асар аз ин минтақаҳо берун баромада, нуқтаҳои дигари ҷуғрофиро дар бар гирифтаанд. Номвожаҳо хос аз ду

ЗАБОНШИНОСӢ

чихат ба мазмуну мундариҷаи асар алоқамандӣ доранд. Якум, номҳо мавзёҳоеро ифода мекунанд, ки макони гузаштани воқеоти таърихӣ ба ҳисоб мераванд. Дуюм, номҳое, ки вазифаи иттилоърасонӣ дошта, дар ташреҳи ин ё он воқеа ва ё шахси алоҳида аз назари мавқеъ ва мақоми ӯ кумак мекунанд.

Исмҳои хос қабати муайяни таркиби луғавии забонро ташкил дода, аз апллятивҳо бо андозаи мафҳум ва маҳдудият ба як объект тафовут дорад. Бо дарназардошти он ки номи алоҳидаро метавонад, ҳар объекти моддӣ ва ғайримоддӣ қабул намояд, миқдори имҳои хос ба миллионҳо мерасад. Дар баробари ин масалан, номҳои хоси тоҷикӣ нисбатан маҳдуданд ва ин тавр таърихан шакл гирифтааст. Аммо номномаи тоҷикон тағйир ёфтааст, аз фарҳанги халқҳои дигар номҳо иқтибос шудаанд. Номгузори ҳодисаи иҷтимоист ва ба тағйирот ва рушди ҷамъият вобастагӣ дорад. Дар ин маврид номҳои хос таърихан устувор мебошанд. Тули солҳои зиёд мавриди қорбурд қарор мегиранд. Вале тағйирёбӣ дар номҳои топонимӣ низ нисбат ба антропонимҳо дида мешавад. Вобаста ба аз байн рафтани объекти табиӣ ва маъмурию ҷуғрофӣ номи он низ аз байн меравад. Топонимҳоро аз назари инъикос дар осори таърихӣ метавон ба номҳои таърихӣ мушаххас намуд. Номҳои таърихӣ умри зиёд мебинанд, бо тағйир ёфтани муҳит ва авзои иҷтимоӣ номҳои таърихӣ низ аз қорбурди қорӣ қорич мешаванд ва имконияти дубора эҳё намудани онҳо вучуд дорад. Дар ин замина метавон мисолҳои зиёде овард. Муҳимтарин номҳои таърихӣ асари зикршуда Бадахшон ва Шугнон мебошанд, ки дар осори ҷуғрофӣ ва таърихӣ асрҳои IX – X, инчунин дар “Шоҳнома” – и Фирдавсӣ дида мешаванд. Ин номвожаҳо номҳои меҳварии “Таърихи Бадахшон” буда, воқеаҳои таърихӣ дар гирди ҳамин номҳо ҷарх мезананд.

Омӯзиши исмҳои хоси дар матнҳои таърихӣ ва адабӣ бо тадқиқотҳои дар баҳши поэтикаи фаръӣ ва умумӣ, услубшиносӣ, забони осори бадеӣ, лингвистикаи матн алоқаманд аст. Дар марҳилаи ҳозира номшиносии адабӣ, ки ҷузъи асосии он антропонимия ва топонимия мебошад, ба сифати шоҳаи мустақили номшиносӣ дорои мавзӯи алоҳидаи баҳс буда ва усулҳои хоси таҳқиқ дошта, дар алоқамандӣ бо лексикология, семиотика, услубшиносӣ, поэтика ва лингвистикаи матн рушд мекунад.

ЗАБОНШИНОСӢ

Ба сифати бахши алоҳида чудо намудани номшиносии матн коркарди истилоҳоти хоси худро талаб мекард, мисли лексема, фонема, морфема ва ғайра. Ҳангоми таҳлили исмҳои хос дар адабиёти бадеӣ чудо намудани ном ва номи хос ба миён меояд. Дар матнҳои бадеӣ маъмулан номи шахси иштирокчӣ, номи персонажи адабӣ, номи персонаж, номи мавзеъ, номи шахр ва ғайра ба мушоҳида мерасад. Илова бар ин дар осори бадеӣ ду намуди номвожаҳои топонимӣ амал мекунанд: номҳои реалӣ ва номҳои тахайюлӣ. Асарҳои бадеии таърихӣ бештар дар заминаи номҳои реалӣ таълиф меёбанд.

Аз ҷумла, андешаи В. А. Никонов дар ин маврид ҳам ба номи персонаж ва ба номи топонимии асарҳо иртибот мегирад: «Номи персонаж яке аз воситаҳои мебошад, ки тавасути он образи бадеӣ офарида мешавад, он ба мансубияти иҷтимоии персонаж далолат мекунад, ангеаи миллий ва маҳаллӣ дошта бошад ва агар воқеоти асар дар замони гузашта ба вуқӯъ пайванданд, ҳақиқати таърихро инъикос мекунанд» [14, 123].

«Таърихи Бадахшон» яке аз осори таърихист, ки ба қалами ду нафар муаллифони маҳаллии Кӯхистони Бадахшон дар солҳои сиюми асри гузашта таълиф шуда, таваҷҷуҳи муҳаққиқони таърихи ин диёрро ҳамчун маъхазӣ таърихӣ ба худ ҷалб кардааст. Бо саъю эҳтимоми муаарихи барҷастаи тоҷик, академик Б. Искандаров матни факсималии ин асар соли 1973 дар нашриёти «Наука»- и АИ Иттиҳоди Шӯравӣ ба таъб расидааст [1]. Соли 2020 ин ёдгории хаттиро Қосим Охонниёзов ва Д. Ниёзбеков ба хатти кириллӣ баргардон намуда, ба таври ҷудогона нашр намуданд [2].

Оид ба вижаҳои забони «Таърихи Бадахшон» таҳиягарони матн он изҳори андеша намудаанд. Аз ҷумла, академик Б. Искандаров дар сарсухани наشري Москва зикр кардаанд, ки асар бо лаҳҷаи бадахшони забони тоҷикӣ навишта шудааст. В.Охонниёзов ва Қ. Охонниёзов низ таъсири забонҳои маҳаллиро дар матни асар таъкид намуда, чанде аз хусусиятҳои лексикӣ ва дастурии онро муайян намудаанд.

Асар ба забони соддаю оммафаҳм навишта шуда, таркиби луғавии он ғанӣ буда, гуруҳҳои гуногуни луғавие дар бар мегирад, ки ба воқеияти асар ва муҳити таърихӣ минтақа робитаи зич доранд. Омӯзиши забон ва услуби хоси «Таърихи Бадахшон» ба рушди хоси забони тоҷикӣ дар солҳои сиюм равшанӣ меандозад. Истилоҳоту

ЗАБОНШИНОСӢ

вожаҳои дар асар мавриди корбурд қарор гирифта воқеияти реалии хоси минтақаро инъикос кардаанд.

Табиист, ки «Таърихи Бадахшон» ҳамчун асари таърихӣ дар баробари дигар воҳидҳои забон маводи зиёди ономастикиро дар бар гирифтааст. Ба мақсади инъикоси воқеаҳои таърихӣ номҳои зиёди ашхоси таърихӣ ва номҳои топонимӣ ба кор бурда шудаанд. Бояд зикр кард, ки дар охири нашри сириликӣ асар (тахиягарон В. Охонниёзов ва Қ. Охонниёзов) феҳристи номҳои ҷуғрофӣ ва номҳои ашхос оварда шудааст.

Номи ашхос (антропонимҳо)-ро аз ҷиҳати мақоми иҷтимоӣ метавон ба гуруҳҳо ҷудо намуд. Чунин таснифот мутобиқи шарҳи муаллиф метавонад сурат гирад.

1. *«Исмҳои он қаландарон зикр карда шуд: яқум Сайид Муҳаммади Исфаконӣ - мулақаб ба шоҳи Кошон, дуҷум Сайид Шохмаланг, Сайид Шохӣ Хомӯш, ҷаҳорум Шох Бурҳони Валӣ сайри мамлакатҳо карда, аз роҳи Шева ба Шугнон омада дохил шуданд».*

Ашхоси зикршуда ба қишри алоҳидаи иҷтимоӣ **сайидон** дохил мешаванд:

Аз насли Шохӣ Кошон сайидони Вуж, ...

Ва аз насли Сайид Шохмаланг сайидони Қирванҷ ...

Ва аз насли Сайид Шохӣ Хомӯш шаҳони Шугнонро мегӯянд (с. 39).

2. Номҳои шоҳон. Шаҳхудоҷод: *«Дар ин сурат номи ӯро Шаҳхудоҷод ниҳоданд» (41).* Шохванҷӣ: *«Шохванҷӣ аз қалъаҳои Ғунд то Шохдара ҳамаро гирифта, ба мутобеати худ даровардааст (с. 42).* Қубодхон, Амирбек, Ҷалолиддинхон: *«Ва аз Шохванҷӣ Қубодхон ба вуҷуд омад ва аз Қубодхон боз Шохванҷӣ ва аз Шохванҷӣ боз Қубодхон ва аз Қубодхон Амирбек ва аз Амирбек ду писар шуданд: яке Қубодхон ва дуҷуми Ҷалолиддинхон».*

3. Номҳои мирон. Миршох: *«Шаҳ Абдулазизхон гуфт, ки Ғорон ҳудуди Миршох аст, хафа мешавад, чунки Ғорон тааллуқ ба мир дорад».*

Миркалон: *«Ва дар соли 1209 ҳиҷрӣ буд, ки мири Қундуз Миркалон будааст. Мир Муҳаммадамбархон ба шаҳ Юсуфалихон маслиҳати сулҳомез намуд. Ва даври Мир Эшонқул шаш сол тамоми шуда буд» (с. 123).*

ЗАБОНШИНОСӢ

4. Номҳои оқсақолон. «*Шаҳ Ақсақол Муборакро ҳамроҳи сад нафар аз ақби Сайид фармуда. Туқур ба воситаи Мусо Абдуллоҳро дар Хоруг оқсақол карда*» (с. 115).

5. Номҳои сипахсолорон. «*Алқисса, он шаб рӯз шуда, Мирманзаршох – сипахсолори лашкар ба маърифати Сайид Фаррухшох ва одамони беҳтару муътабар якҷо шуда, боз ба маслиҳату машварат даромаданд*» (с. 87).

6. Номҳои мингбошиҳо. «*Азизхонро аз Шохдара то Шугнон мингбошӣ карданд ва Шохсабой ном аз қишлоки Чарфем тарафи Ғунд то Сучон мингбошӣ карда*».

7. Номҳои мансабдорони низомии рус. Антропонимҳои гуруҳи мазкур дар хати арабӣ тағйири шакл карда, аз шакли асосиашон тафовут доранд. «*Дар соли асп, дар моҳи август ҷандрол ва Бинковс тӯра ҳамроҳи лашкар ва Туқур мингбошии Помири Мурғоб ва Мусо ном қирғиз дохили Хоруг шуда* (с. 115). *Аносӯф начальник омада, бисёр тунд буд...* (с. 123). *Дар он вақт Кавикас начальник ба аризаи раият ҳамаи оқсақолҳоро аз нав карда...* (с. 132). *Ва Кавикас ду сол монда ба соли сеюм Мушанов начальник омада, Кавикас рафт* (с. 132). *Вақти тобистон палковник Игелоро терговчӣ гирифта, аз роҳи Помир омада, дохили шаҳри Хоруг шуданд* (с. 133). *Вақти тобистон Шипилков ба Мурғоб рафта, дер омада буд*.

8. Номҳои амлоқдорон. «*Ва Мирзоюлдош як нафар шаҳриро ба ҷойи амлоқдори Хоруг – Давлатбек фиристонда ва Давлатбекро гирифтанд* (с. 124) ... «*Ва дар Хоруг Каримхон номро амлоқдор муқаррар карда* ... (с. 124). «*Арсенӯф начальник ҷавоб дода, қабул накарда, гуфт, ки ин мамлакат аз мири Бухор аст* ... (с. 127).

9. Номҳои эшонон. «*Сабаб ин буд, ки Эшони Поришнев гуфтааст, ки ҳар вақт ба ҷойи ма биёяд, шумоён гараз нақунед*» ... «*Эшони Шохдара ҳамроҳи Ҳақназар мингбошӣ рафта...*» (с. 148).

Ҳамин тариқ, «Таърихи Бадахшон» номҳои ақшори гуногуни аҳолии сокинони минтақаро фаро гирифта, тибқи номсозии анъанавӣ шакл гирифтаанд. Дар номсозӣ калимаҳое, ки қишрҳои гуногуни одамонро ифода мекунанд, аз қабилӣ *сайид, шох, хон, мир, мингбошӣ, эшон, начальник* истифода мекунанд.

Маводи антропонимии «Таърихи Бадахшон» оид ба антропонимияи таърихӣ минтақаи Кӯҳистони Бадахшон маълумот

ЗАБОНШИНОСӢ

медихад. Антропонимияи минтақа дар таъсири забону гӯйишҳои маҳалӣ шаклан тағйир ёфтааст, вале дар «Таърихи Бадахшон» шакли адабии номҳо оварда шудааст. Қисми зиёди номҳои асар вижагии номномаи умумиточикӣ доранд. Муаллифон кӯшиш кардаанд, ки дар баёни ҳаводиси таърихӣ исми ашхоси таърихро бо рутбаю мақоми иҷтимоӣ зикр намоянд. Таҳлили таркиби сарфию наҳвии номҳо нишон медиҳад, ки аксари номҳо аз ҷиҳати сохт мураккаб буда, колабҳои таърихӣ номҳоро нишон медиҳанд.

Қисми муҳими ономастикони асарро топонимия ташкил медиҳад. Топонимияи асар топонимияи таърихӣ минтақаро инъикос мекунад. Бо тақозои баёни воқеаҳои таърихӣ оид ба номҳои берун аз минтақа низ маълумот дода мешавад. Лозим ба ёдоварист, дар китоб на танҳо оид ба номҳои қисмати соҳили рости рӯди Панҷ маълумот дода шудааст, балки дар бораи номҳои қисмати Афғонистон низ маълумот дода шудааст. Муаллифон дар зикри номҳо истилоҳоти гуногуни ҷуғрофиро ба кор бурдаанд, ки аз забони адабии имрӯза тафовут доранд. *“Аз одамон, мӯйсафедони пеш чунин шунида шуд, ки аз мамлакати Исфаҳон ва Кошон, тирретури хоки Эрон чаҳор нафар қаландар ба саёҳати дунё муроҷиат намуда баромаданд, ки дунёро сайр карда, ҳар кадом мамлакат, ки барои моён писанд ояд, дар он ҷо истиқомат мекунем”*. Таҳти номи Шугнон муаллифони асар номи Шугнони таърихӣ – ду тарафи соҳили дарёи Панҷро дар назар доранд. Дар мавридҳои алоҳида номҳои топонимӣ дар расмулхати форсӣ тағйири шакл кардаанд, ки барқарор намудани шакли аслии он пажӯҳиши ҷудогонаро талаб мекунад. Дар ин маврид ёдовар шудан ба маврид аст, ки номҳои топонимии Бадахшон маъмулан ду шакли корбурд доранд: шакли расмӣ дар осори хаттӣ ва шакли маҳаллӣ ки тибқи коидаҳои савтии забонҳои минтақа ба кор бурда мешаванд.

“... аз роҳи Шева ба Шугнон омада дохил шуданд. Тамошо карданд, ки обу ҳавои Шугнонро хуш карданд. Сайид Шохмаланг қишлоқи Кирванҷро хуш карда, дар он ҷо истиқомат намуд ва Сайид Шохӣ Хомӯш Сароӣ Санг, ки ҳамин шахи баланди Барпанҷа, ки ҳозир аст, он макон гирифта ва Шохӣ Кошон яъне Сайид Муҳаммад дар Падрӯд писанд омада, истоқомат кард ва Шох Бурҳони Валӣ ба Шохдара дар қишлоқи Тусён макон гирифта”.

ЗАБОНШИНОСӢ

Аз насли Шоҳи Кошон сайидони Вуж, Падрӯд ва сайидони Хоса, ва Сумҷеф ва баъзе тарафи Ғунд ва ҷойҳои дигар.

Ва аз насли Сайид Шоҳмаланг сайидони Қирванҷ ва чан буна дар Поршинефу Ғунд. Ва аз насли Сайид Шоҳи Хомӯш шаҳон Шугнонро меғӯянд” (с. 39)

Тибқи ифодаи объектҳои табиӣ ва ҷуғрофӣ маводи топонимии “Таърихи Бадахшон”-ро метавон ба гурӯҳҳо ҷудо намуд.

1. Номҳои минтақаҳои таърихӣ. Ин гурӯҳи номҳо минтақаҳои таърихро ифода мекунанд, ки дар ҳудуди ин минтақаҳо воқеаҳои таърихӣ рух медиҳанд: Бадахшон, Вахон, Ишкошим, Шугнон ва м. и. Ин гуна номҳо дар осори таърихӣ асрҳои миёна сабт ёфтаанд. Дар бораи таърихи пайдоиш, маъно ва этимологияи ин номҳо дар осори илмӣ мулоҳизаҳои гуногун баён шудаанд.

2. Номи деҳаҳо, қишлоқҳо. Дар асар номи деҳоти ду тарафи дарёи Панҷ оварда шудааст. Қисме аз чунин номҳо дар осори илмӣ шарҳ ёфтаанд.

3. Номҳои кӯлҳо. Зимни баёни воқеаҳои таърихӣ номи кӯлҳо низ оварда шудааст.

4. Номҳои рӯдҳо. Дар асар номи рӯдҳои хурду бузург оварда шудааст.

5. Номҳое, ки берун аз Бадахшон мавҷуданд. Бо тақозои шарҳи воқеоти таърихӣ номҳое зикр мешаванд, ки берун аз Бадахшонанд.

Номҳои топонимие, ки дар ҳар ду соҳили рӯди Панҷ такрор мешаванд: Вуж, Вер, Падрӯд, Бахшор ва м.и. Сабаби такрори чунин номҳо дар манотиқи гуногун ду сабаб дорад. Яқум, ин номҳо исмҳои аппелиативӣ ё чинс буда, мафҳуми муайяни иҷтимоӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ буда, вобаста ба релеф, хусусияти мавзё, табиати он, ҳайати иҷтимоӣ ё қавмӣ сокинон ва сабабҳои дигар чунин номҳо такрор мешаванд. Дуюм, бо кӯчидани сокинони ин ё он макон номро низ “бо худ мебаранд”

Масалан, Вуж номи деҳаест, ки дар водии Ғунди ноҳияи Шугнони Тоҷикистон ва дар Шугнони Афғонистон. Инчунин номи Вер низ дар ду соҳили дарёи Панҷ дида мешавад.

Ғумон меравад, ки номи зикршуда аз решаи забонҳои қадим буда, номи мафҳуми табиӣ мебошад, ки дар минтақаҳои алоҳида дида мешавад. Вожаи мазкур хусусияти мазеи табииро ифода намуда, бо

ЗАБОНШИНОСӢ

вожаҳои *bug/pug* , ба маънои “замини нисбатан ҳамвори санглох”-ро ифода намуда, тибқи қонуниятҳои инкишофи забон шакли худро дигар кардааст.

Баррасии топонимияи асар барои равшан намудани моҳияти ҷуғрофию табиӣ мавзӯҳо низ дорад. Чунончӣ, тахти номи Помир муаллифон маъмулан қисмати шарқии Кӯҳистони Бадахшонро ифода намудаанд: *“Як рӯз шаҳ Қурбонҷон қарор дода, ягон сад нафар чаққони диловар ба назар гирифта, ба шикастани Алай сафарбарӣ пеш гирифта, меравад. Дар ҳудуди Мурғоб мерасад, ки қирғиз ҷамъ шуда, роҳи Қурбонҷонро гирифта, ғи мобайни ҷанг мағлуба шудааст (с. 54).*

Маълум аст, ки дар хати арабӣ топонимҳои маҳаллӣ шаклан дуруст оварда нашудаанд. Аз ин рӯ яке аз вазифаҳои асосии омӯзиши топонимияи асар барқарор намудани шакли аслии номҳо мебошад. Тарзи навишти номҳо дар хати форсӣ аз номи аслии маҳаллӣ онро дур намудааст, зеро овозҳои хоси забони маҳаллӣ дар расмулхати арабӣ дида намешаванд. Таҳқиқи изомӣ исмҳои хоси асар барои омӯзиши ономастикаи таърихӣ Бадахшон аҳамияти калон дорад.

Ҳамин тариқ, таҳқиқи вижагӣҳои забонии ин асар метавонад ба таҳаввули забони адабии тоҷик ва этнолекти минтақавӣ он равшанӣ андозад.

Китобнома:

1. Охон Сулаймон. История Бадахшана. Предсловие Б. Искандарова / Охон Сулаймон, Сайид Шохфутур. – М.: Наука, 1973. – 295 с.
2. Охон Сулаймон. Таърихи Бадахшон / Қурбонмамадзода Охон Салмон, Сайид Шохфитур. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2020. - 168 с.

К СОСТАВУ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ «СЕРДЦЕ» В ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКЕ

Мирзоев Ш.³

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Таркиби воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти «дил» дар забони шугнонӣ

Дар мақола таркиб ва ҳолатҳои корбарии воҳидҳои фразеологӣ дорои ҷузъи соматикӣ «дил» дар забони шугнонӣ муайян гардида, муодили русии онҳо низ муқаррар шудааст. Мақсади мақола муайян намудани мавқеи воҳидҳои фразеологӣ соматизми «дил», ки бо лексемаи муайян ифода ёфтааст, дар системаи забони шугнонӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: воҳидҳои фразеологӣ, соматизмҳо, дил.

К составу фразеологических единиц с компонентом «сердце» в шугнанском языке

В статье определяется состав и случаи применения фразеологических единиц с соматическим компонентом «сердце» в шугнанском языке, а также устанавливаются их русские эквиваленты. Целью статьи является определение места фразеологических единиц с соматизмом «сердце», которое выражено определенной лексемой, в системе шугнанского языка.

Ключевые слова: фразеологические единицы, соматизмы, сердце.

³**Мирзоев Шохназар** - номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари шӯъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. С. Бандалиев, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Мирзоев Шохназар – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. С. Бандалиева, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Mirzoev Shohnazar – candidate of Philological sciences, leading Researcher of the Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. S. Bandaliev, 210. Tel.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

On the composition of phraseological units with the component «heart» in the Shughnani language

This article examines the composition of phraseological units with the component “heart” in the Shughnani language, as well as cases of their usage and their Russian equivalents. The purpose of the article is to determine the configuration and place of phraseological units with the somatic component, expressed by a particular lexeme in the system of the Shughnani language.

Key words: *phraseological units, idioms, body part vocabulary, heart.*

У некоторых народов, в том числе и у населения Западного Памира, ГБАО, шугнанцев, рушанцев, ваханцев, ишкашимцев и язгулямцев, считается, что душа человека находится в сердце. Все, что происходит вокруг, человек сначала воспринимает сердцем и только потом осмысливает. При этом считается, что эмоциональное состояние человека, его переживания связаны с сердцем, именно им человек воспринимает горе и радость, обиды и неприятности.

Как известно, в шугнанском языке имеется исконная лексема *зорб*, которая встречается и в других языках шугнано-рушанской группы (см. об этом подробнее [9, 158]). При этом отметим, что в шугнанском языке, как и в прочих памирских языках широко используется и таджикско-персидское заимствование — *дил* (см. подробнее [Там же]). Это старое заимствование глубоко вошло в состав словаря памирских языков, в частности благодаря литературной традиции, существовавшей на персидском языке, и религиозной деятельности, которая многие столетия в регионе велась на персидском языке. В силу этого на современном этапе развития шугнанского языка данную лексему можно считать полностью усвоенной этим языком. К тому же заимствования в бесписьменных миноритарных языках являются одним из источников синонимии и становления синонимических рядов. При этом известно, что в синонимическом ряду одно из слов является стержневым, доминантным, а прочие второстепенными. Однако в нашем случае определить стержневую лексему достаточно трудно, так как вне контекста обе лексемы имеют практически одно значение. Во многих случаях в шугнанском языке лексемы *зорб* и *дил* представляют собой полные синонимы, передавая в шугнанской языковой картине мира значения как ‘анат. сердце; сердце’, так и ‘душа’ [7, 570; 462], и могут употребляться параллельно

в одних и тех же контекстах.

В настоящей работе мы рассмотрим употребление шуг-нанских фразеологических единиц со словом *сердце*. Само понятие фразеологизм является предметом дискуссии, что ведет к множеству классификаций фразеологических единиц (ФЕ). Исходя из устойчивости ФЕ, их соотношения со словом, одни ученые вводят в их состав широкий круг словосочетаний: пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые слова, другие относят к ведению фразеологии собственно фразеологизмы.

Мы руководствуемся определением В. Н. Телия: «Фразеологический оборот (ФО) — это устойчивое по составу и структуре, лексически неделимое и целостное по значению словосочетание или предложение, выполняющее функцию отдельной лексемы (словарной единицы)» [5, 147].

В любом языке имеется обширный пласт ФЕ, представляющий особый интерес для исследователей благодаря своей функциональной значимости, — это соматические фразеологические компоненты, в состав которых входит название частей тела человека/ животного. Соматические ФЕ, в основной своей массе, представляют собой метафорические или метонимические обороты речи, основанные на наблюдении за поведением человека.

О представлении эмоционального состояния в ФЕ в памирских языках и значении экстралингвистических факторов в языковой картине мира памирских народов на примере соматизма «глаза», см., [2, 179–200].

В разного рода текстах (фольклорных, рассказах очевидцев, биографиях и личных историях), находящихся в шугнанском Фонде ИГН АН РТ и других источниках, нам удалось обнаружить порядка 40 шугнанских примеров ФЕ, построенных на употреблении слов *зорб* и *дил*. В нашем материале зафиксировано 4 случая, в которых слова *зорб* и *дил*, входя в состав ФЕ, могут употребляться в них параллельно; в 11 примерах может быть использовано только слово *дил*. В остальных ФЕ, которых зафиксировано более 20, применяется исконно шугнанское слово *зорб*. Мы рассмотрим ФЕ данного ряда и проиллюстрируем их фразовыми примерами:

зорб

1. *зорб хичйфтов* ‘разрываться (о сердце)’ [7 (3), 274]. *Бачгалайен дис*

ЗАБОНШИНОСӢ

қйн ху нӑн чӱд, иди оқибатен вам зорд хичӱфт ‘ребята так замучили свою мать, что в конце концов загнали ее в гроб’, букв. ‘ее сердце лопнуло’, *йи меѳ атӑ йи чупон хабар вӱрт-иди ду ҕеѳдоқи рӱхт анчӱвч, йид кампӱри ту ди ди хӱнт ху вам зорд аз зақтов пок вид хичофт* ‘однажды пастух принес весть, что в горах под лавиной остались два охотника, у старухи от такой вести сердце разорвалось (от боли)’.

Кроме того, в шугнанском языке встречается фразеологизм *зарқа хичӱфтов* ‘разрываться (о сердце, о боли во всей грудине)’ с опорной лексемой — *зарқа*, употребляющейся только в составе данной ФЕ, синонимичной *зорд хичӱфтов* ‘разрываться (о сердце)’: *вам гац-ен дис қйн чу иди оқибатен вам зарқа хичӱфт* ‘ту девушку так замучили, что в конце концов ее сердце не выдержало, разорвалось’.

2а. *зорд танги кихтов* ‘сжиматься (о сердце)’ [7(3), 27]. *Йима тар нура ду афта му зорд танги кихт* ‘вот сегодня уже две недели, как у меня с сердцем неладно, сердце сжимается’.

2б. *зорд-тӑнг видов* ‘быть сердобольным’, ср. *зорд тӑнг сут* ‘сердце сжималось’ [7(3), 59].

Йид гидӑ зорд-тӑнг вудч-иди вам мау кӑл зӑхтов зӑрӑ на-кихт ‘этот юноша был таким жалостливым, что не решался зарезать овцу’.

3. *зорд пӑли гӑрбент* ‘сердце перевернулось’ (*пӑли гӑрбентов* ‘переворачиваться, падать’ [7(2), 391]).

Ви парӑ ва одам ца наӱчӱст, зорд пӑли гӑрб, цем торик сӱд ‘когда человек проходит над той пропастью, сердце падает, в глазах темнеет (от страха)’.

4. *зорд-ти галч вад* ‘на сердце было беспокойно’ (*галч* ‘тревожное состояние’ [7, 237]).

Подхо ар чо ца сут йа ви ризӱн ви зорд-ти галч вад... ‘куда бы не отправлялся падишах, на сердце у него всегда было беспокойно (он беспокоился) за дочь’.

5. *зорд шарѳк гӑхт* ‘сердце затосковало’ [7 (3), 406]. *Ди подхо-йанд иич ди зорд амехӑ шарѳк гӑхт, тар йи*

чӱз-аѳ ди дил на-тӱздат ‘у падишаха теперь на душе всегда тягостно, ни к чему сердце его не тянется’.

6. *му зорд торик ситтов* ‘испытывать недомогание’, букв.: ‘на сердце темно’

Йима цӱнд рӱз сут-иди му зорд торик ‘вот уже несколько дней, как

мне нездоровится’.

7. **зорб бесаѡоб сӯд** ‘становится плохо с сердцем’, букв.: ‘сердце становится грешным’, ср. *саѡоб* ‘справедливый, благой’ [7 (2), 521].

Йима цӯнд тов му зорб аз бийор тарӯ бесаѡоб сӯд ‘вот уж несколько раз со вчерашнего дня с сердцем происходит неладное’.

8. **иито-зорб** ‘равно

душный, бессердечный (о человеке) ’, букв.: ‘холодное сердце’ [ШРС 3: 428].

Тут ачаб иито-зорб одам на-вудч... ‘какой же ты чер-ствый человек...’.

9. **зорб на-вирёдов** ‘не находить мужество’, букв.: ‘не находить сердце’ [7 (1), 571].

Ви мол исоб на-бѣфт, атā ху-рд-ат ху зирётен-ард йи чѣз зорб на-вирӯд ‘его богатство невозможно сосчитать, но он не решался что-то тратить на себя и своих детей’.

10. **зорб тӯр ситтов** ‘сжиматься, вздрагивать, пугаться (о сердце)’ [7 (1), 232].

Подхо-бача лӯди чи дедум вуд-атā тар вам гор у ёв-ум фирѣнт, му зорб-и тӯр ху, ди чāt-ум вижѣвд ‘сын падишаха ответил, что хотел войти, но как только добрался до входа в пещеру, (мол), мое сердце ёкнуло, потому и вернулся’.

11. **зорб печах кихт** ‘привязаться, прикипеть сердцем, ухаживать (за девушкой)’.

Йид вазѣр пуц та ху зорб-ец пис дам гāц-аѡ печах кихт ‘сын вазира всем сердцем привязался к той девушке’.

12. **зорб рухнойи ситтов** ‘испытывать облегчение’, букв.: ‘сердце просветлело’ [7 (2), 496].

Йӯданд-ен вам мӯн подхо-ра вӯд-ат ви-нд ви зорб рухнойи сут ‘как только падишаху принесли то яблоко, на сердце у него просветлело’.

13. **зорб вирихтов** ‘разбить сердце; перен. пугать, ис-пытать охлаждение (о сердце)’.

Подхо-бача сут ху мак ризѣн-ти ошиқ, ат ди нāн шич царанг кихт-иди ху пуц зорб аз дам гац вирѣд ‘сын падишаха влюбился в дочь своего дяди по отцу, а его мать сделала все, чтобы ее сын охладел к девушке’.

14. **зорб цирафстow** ‘тосковать; букв. саднить (о сердце)’ [7 (1), 232].

Ёқуб лӯвд *веф-ард азор шукр худо-йард-атā, царанг-ум му зорд Юсуф-ҷāt ҷирафст* ‘Якуб им отвечал, что он тысячу раз благодарен Богу, но что делать; сердце ноет по Иосифу’.

15. **зорд лаўзā кихт ‘сердце дрожит’** [7 (1), 232]. *Подхо лӯвд: йима ҷонд-ум рӯз му зорд лаўзā кихт-атā хāб хӯдм му-нд нист* ‘падишах сказал: вот уж несколько дней дрожит сердце мое, по ночам не сплю’.

16. **зорд буқ чӯдow ‘испытывать беспокойство (в сердце)’** [7 (1), 232].

Ёқуб Юсуф *wi* *ви* *ви*родар қати безд сайли-атā *wi* зорд Юсуф-ҷāt буқ *ис* кихт ‘Якуб отправил Иосифа с его братьями в путешествие, а на сердце было беспокойно ...’.

17. **зорд ҷуз дёдow ‘рваться, обрываться о сердце (от страха)’** [7 (1), 232].

Вийум ди вӣнт му зорд мис ҷуз дод... ‘как увидел я его, у меня сердце оборвалось...’.

18. **зорд ӯидow ‘беспокоиться о ком-либо’,** букв.: ‘сердце горит’ [7 (1), 232].

wi *подхо пуц фикри кихт-иди wi* *тāти wi* *на-жӣwч, ху ӯew wi* *на-лāкт, ди на-фāмт иди wi* *тāт-анд wi* зорд *wi-ти* ӯуд ‘падишах не пускает сына на охоту, а сын думает, что отец его недолюбливает потому и не пускает, не догадывается он, что отец о нем беспокоится’.

В некоторых случаях данная лексема может применяться в значении «желудок, живот»:

19. **зорд гири дёдow ‘обессиливать’,** ср. ‘надорвать живот’ [7 (1), 571; 393].

Йам *вухйор вазӣр лӯвчи хухизматгорен-ард ди палавон-ард зӣрд рӯған бет, лāк ди тар зорд бед, зорд гири бед* ‘хитрый вазир повелел своим слугам накормить пахлавана топленным маслом: пусть, мол, он лишится силы’.

20. **зорд хас-хас чӯдow ‘мутить, тошнить (о желудке), хас-хас кихт ‘тошнит’** [7 (3), 184].

Му-рд ца-ди му зорд хас-хас кихт ас ху ҷой-ти андидow на-вāрдӣм ‘не знаю, что со мной, тошнит меня, встать с места не могу’.

21. **зорд сифӯдow ‘испытывать тошноту’,** букв.: ‘подни-маться (о желудке)’ [7 (3), 184].

Подхо пуц-анд йи хосият вудҷ хӯни ди вӣнт wi зорд *фук вахт*

сифӢдч ‘у сына падишаха была одна особенность, когда он видел кровь, это у него всегда вызывало рвоту’.

дил

Рассмотрим теперь примеры ФЕ со словом *дил* и также проиллюстрируем их фразовыми примерами в различных речевых ситуациях:

1. **дил-ти чӢдow** ‘поступать по сердцу, по чьей-л. воле’, **дил-ти** ‘по сердцу’ [7 (1), 462].

ту ху дил-ти ӱин ва, йаст ди-ти биди сӱд ‘женись по своему усмотрению, по выбору своего сердца, может быть так будет лучше’, *вазӳр подхо-ра лӱвд ту-т йида му ба дил на-чу ...* ‘вазир говорит падишаху: ты поступил по-своему, не по-моему’.

2. **дил дирамбтов** ‘биться о сердце; перен. опасаться, казаться’ [7 (1), 466].

Тама на-фӱмум-ата му-нд му дил аз wi дирамт, бӱди сӱд бинӱсум ху азӱнди ‘не знаю, как вы, а я опасаясь его, будет лучше, если исчезну отсюда’.

3. **дилтӱждow** ‘тянуться о сердце, быть милым / не милым’ *Му дил wi на-тожд, мацбӱр ху чӢдow на-вӱрдӱм* ‘мое сердце к нему не тянется, заставить себя не могу’.

4. **дил римӱдow** ‘приказывать сердцу’, *му дил му на-римед* букв.: ‘своему сердцу не прикажешь’.

Мумкин вам гӱц шартен ичро-чӱд вӱрдӱм, ата му дил му на-римед ‘может быть я и смогу выполнить условия девушки, но сердцу не прикажешь (не велит оно идти на это дело)’.

5. **дил на-тӱдow** ‘не лежать (о сердце)’.

Подхобачӱ гӱрдд тар ху нӱн ху лӱвд: ик-ми ди му ӱин аз чӢд-анд ца бебч му дил тар ичизаѲ на-тӱзд ‘царевич, обратившись к матери, сказал: с момента пропажи моей жены из дому, я не могу заниматься ничем, сердце не лежит ни к чему’.

6. **дил пур** букв.: ‘сердце полное’, ‘сердце — спокойно’, **дил пур нист** ‘сердце неспокойно’

Аз wi зулди пуц му дил пур, ӱу ху-рд йаст, ат йима йам гулӱ му дил пур нист ‘за младшего сына я спокоен, он постоит за себя, а вот за старшего сына я неспокоен’.

7. **дилкувати видow** ‘быть уверенным, надеяться’, букв.: ‘иметь силы, способность сердца’ [7 (1), 465].

Подхобачӑ-йанд ви дилқувати ни вазӑр-бача вуд, фӑмт йу та Робийа шартен фука ичро кихт ‘царевич надеялся на сына вазира, знал, что тот выполнит все условия Робии’.

8. *дилбардори чӑadow* ‘уговаривать, ободрять’, из т., ср. т. *дилбардорӑ кардан* ‘утешать, успокаивать, ободрять’ [6].

Чӑпӑн-бача сифӑнт биланд жӑр-ти йиди ар тӑх ху кихт, ата ви нӑники бечора ас тагов дилбардори ви кихт ‘пастушок поднялся на скалу, чтобы броситься в пропасть, а его несчастная мать, (стоя) снизу успокаивала его’.

зорδ / дил

В нескольких примерах обе шугнанские лексемы могут быть употреблены параллельно.

1. *зорδ/дил хафӑ чӑadow* ‘огорчать сердце’, *зорδ/дил хафӑ ситов* ‘печалиться (о сердце)’, *хафӑ чӑadow* ‘печалить, огорчать, душиť’, *хафӑ ситов* ‘печалиться, огорчаться, обижаться’ [7 (3), 186].

Ар чӑй ху дод зорδ хафӑ ца кихт, йу та ху умр-анд баракат на виред ‘кто обидит своего отца (букв.: сердце отца), тому в жизни не будет счастья’, *ви пуц-ард-ам ху ризӑн на дод, йу қарораѠ нахтуйд, зойро ви дил хафӑ сут* ‘мы отказали тому мужчине выдать за его сына нашу дочь, он потихоньку вышел, вероятно обиделся (букв.: его сердце обиделось)’.

2. *зорδ/дил (аз чиз/чӑй) шито ситов* ‘охладевать (о сердце)’ [7 (3), 428], ср. № 8 *шито-зорδ* ‘равнодушный, бессердечный’, букв.: ‘холодное сердце’.

ЖиуѠ-ум веф чу, атӑ аз дасти веф дод му зорδ аз веф шито сут ‘я любила их, но из-за их отца охладела к ним’, *ни веф чӑд ачга на-сӑм, аз веф му дил шито (сут): ху нӑн-ен азоб чу* ‘я к ним больше никогда не пойду, я к ним охладел: они свою мать избии’.

3. *зорδ/дил тӑнг ситтов* ‘сжиматься (сердце)’ [7 (3), 27], ср. № 2а, 2б ср. *зорδ тӑнг сут* ‘сердце сжималось’ [7 (3), 59].

АчаѠ ту зорδ тӑнг ма сӑд ту пуц-тир, лак ху-рд сӑд ‘не жалея сына своего, пускай в люди входит’, *му дил амеха тама нӑн-ти тӑнг, йик ви менати йӑ тама-рд-ца чу, йи чидӑм нӑн-та ху зирӑотен-ард на кихт* ‘мне всегда жаль вашу мать, тех мучений, которые она вынесла из-за вас, никакая другая мать не вынесет ради своих детей’.

Итак, приведенные выше примеры дают представление о

составе фразеологических оборотов с соматизмами *зорб* и *дил* в шугнанском языке. При этом анализ показал, что

- обе соматические лексемы, *зорб* и *дил*, используются, помимо обозначения непосредственно сердца, для характеристики внутреннего мира человека, символизируя душу, чувства, и выступают в качестве идентификатора слова «душа». В некоторых случаях *зорб* может иметь значение «желудок»;
- в ряде случаев удалось выделить соматические ФЕ, в которых компоненты *зорб* и *дил* могут быть взаимозаменяемы.
- соматические ФЕ с компонентами *зорб* и *дил* не всегда совпадают по смыслу с непосредственным значением лексемы в языке, но передают широкий спектр таких эмоциональных состояний, как любовь и душевная боль, уверенность / неуверенность, а также некоторые физиологические состояния.

Литература

1. Виноградов, В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В.В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. - Москва. - 1986. - №1. - С. 59-71.

2. Додыхудоева, Л.Р. К составу и семантике фразеологии, обозначающей страх, со стержневым компонентом глаза (на материалах таджикского языка) // Труды Института востоковедения РАН. Вып. 29: Проблемы общей и востоковедной лингвистики. Язык меняющийся: семантические и грамматические изменения в языках Азии и Африки. Отв. ред. выпуска А. И. Коган; ред. сост. А.С. Панина. – М.: Наука, 2020. - С. 179–200.

3. Мирзоев, Ш. Синонимия в лексике бесписьменных языков / Ш.Мирзоев. - Душанбе: Сифат-Офсет, 2007. – 150 с.

4. Мирзоев, Ш., Карамова И. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш.Мирзоев. – Душанбе: РТСУ, 2014. - 300 с.

1. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.3. - М.: Восточная литература РАН, 1999. - 568 с.

5. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

6. Таджикско-русский словарь. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ /

Под ред. Д. Саймиддинова, С. Д. Холматовой, С. Каримова. Изд. 2-е, доп. – Душанбе: Инст. забон ва адабиёти ба номи А.Рудакий, 2006. – 784 с.

7. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.1. - М.: Наука, 1991. - 575 с. Т.2. - М.: Наука, 1991. - 615 с. Т.3. - М.: Восточная литература РАН, 1999. - 568 с.

8. Эдельман, Д.И. Шугнано-рушанская языковая группа / Д.И. Эдельман // Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: Восточная группа. - М.: Наука, 1987. - С. 236-347.

9. Эдельман, Д. И. Иранские и славянские языки: Исторические отношения / Д. Эдельман. – М.: Вост. Литер., 2002. - 230 с.

10. Эдельман, Д.И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Лексика / Д.И. Эдельман. – М.: ГРВЛ. Наука, 1990. - 288 с.

КУЛЬТ ОГНЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ (на материале шугнано-рушанской группы памирских языков) Некушоева Ш.С.⁴

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

*Инъикоси парастииши отаи дар воҳидҳои забонӣ
(дар асоси маводи ғуруҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ)*

Объекти омӯзиши дар мақолаи мазкур «отаи» буда, таҷассуми забони он дар андешаҳои асосирии таҳти таҳлил қарор гирифтаанд. То ба имрӯз дар миёни соҳибони забонҳои ғуруҳи шугнонӣ-рушонӣ

⁴Некушоева Шахло Саиднуриддиновна - номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмӣ шӯбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

Nekushoeva Shahlo Saidnuriddinovna - Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher of Department of Pamir Languages, and Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

воҳидҳои зиёди забонӣ, ки инъикоскунандаи парастии “отаи” дар миёни ин қавмҳо мебошанд, серистеъмоланд ва ин гувоҳӣ бар он, ки муқаддас будани отаи барои ин халқҳо аз қадимулаём то ҳадде қавӣ будааст, ки таълимотҳои динӣ ва сохторҳои иҷтимоии минбаъда натавонистаанд онро қуллан решақан намоянд. Воҳидҳои лугавӣ, ки возеҳан унсурҳои парастии отаиро дар байни гурӯҳҳои этникии мазкур инъикос мекунанд, таҷассумгари боварҳои онҳо оиди табиати рамзнок, муқаддасот ва қудрати сеҳрнокӣ отаи мебошанд.

Калимаҳои калидӣ: отаи, парастии отаи, воҳидҳои забонӣ, гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ, Помир, ориёиҳои қадим, расму ойинҳо, эътиқодот.

Культ огня через призму языковых единиц

(на материале шугнано-рушанской группы памирских языков)

Объектом исследования в данной статье является “огонь” и языковое воплощение мифологических представлений о нем. До сих пор широко используемые лексические единицы, отражающие некогда бытования культа огня среди шугнано-рушанской этнической группы, говорят о том, что святость огня испокон веков для указанных народов была настолько сильной, что последующие религиозные доктрины и социальные строи не смогли полностью уничтожить устойчивость их отношения к огню. Лексические единицы, отражающие по сей день элементы жертвоприношения огню среди шугнано-рушанских народов, свидетельствуют о неувядаемости символизма, сакральности и магической силы огня.

Ключевые слова: огонь, культ огня, лексические единицы, шугнано-рушанская группа языков, памирцы, древние арийцы, обряды, ритуалы, поверья.

The cult of fire through the prism of language units

(based on the material of the Shugni-Rushi group of Pamir languages)

The object of study in this article is “fire” and the linguistic embodiment of mythological ideas about it. Until now, widely used lexical units, reflecting the non-existence of the cult of fire among the Shughni-Rushi ethnic group, indicate that the holiness of fire from time immemorial for these peoples was so strong that subsequent religious doctrines and social systems could not completely destroy the stability of such their attitude towards fire. Lexical units reflecting to this day the elements of sacrifice to fire among the Shughni-Rushi peoples testify to the unknown nature of the symbolism, sacredness and magical power of fire.

Key words: fire, cult of fire, lexical units, Shugni-Rushi group of languages, Pamiris, ancient Aryans, rites, rituals, beliefs.

Следы культа огня, корни которого уходят в древнейшие цивилизации мира, по сей день встречаются в культуре и быту многих современных народов, в том числе элементы сакрализации огня наблюдаются и у этнических групп населяющих Западный Памир. Сохранившиеся обрядовые и ритуальные поверья и традиции в их культуре, указывают на ранее существующую широко развитую церемонию почитания огня и предмет, связанные с огнем. К числу таких предметов у памирцев можно отнести: очаг, огонь и зола, вербализация которых указывает на двойственный характер отношения к ним. Невозможно не согласиться с Мэри Бойс, утверждающая, что «Культ, как правило, более стоек, чем религиозные представления; и действительно, основные объекты зороастрийского культа и ныне те же, что и у пастухов каменного века, а именно вода и огонь» [7, 12]. «... реальная жизнь оказалась богаче официальных регламентаций: элементы культа огня в таджикской среде ощущаются и в условиях этнографической современности» [13]. Огонь и вода с тех самых далеких времен зороастрийского периода и ранее, являлись особыми стихиями, которые делали жизнь человека практически осуществимым и более проще. Если вода естественным путем одаривала людей изобилием, то разжигание и хранение огня являлось трудоемким занятием, поэтому почитали и боготворили эти природные элементы как священное начало жизни. Авторы книги «Авеста «Закон против дэвов»» пишут, что в зороастризме огонь в иерархии первоэлементов занимал главенствующее положение, и со ссылкой на Лелекова Л.А. констатируют, что «...огонь в зороастризме является объектом почитания, а не поклонения. ... Огонь сотворен, имел начало во времени, телесен, подвержен угасанию, стало быть, он есть нечто обусловленное извне, тварь, но не Творец ... Поэтому огню оказывается почитание как символу божественных потенций и субстанций, но не более того» [10, 110-111].

Свидетельством почитания огня у народов Западного Памира является наличие многочисленных языковых единиц с составными элементами «огонь», «очаг», «зола». На данном этапе развития если, с одной стороны, ряд этих языковых единиц утратили семантическую связь с нынешней жизненной реальностью и носителям языков трудно

ЗАБОНШИНОСӢ

находить логическое объяснение тому или иному поверью и обряду, связанной с огнем, то, с другой стороны, более глубокий анализ языковых единиц, репрезентирующие эти обряды, ритуалы и поверья, раскрывает их связь с культом огня древних арийцев.

Зороастрийцы называли огонь *atar*, в таджикском и персидском его называют *otaš*, а для обозначения огня в шугнано-рушанской группе памирских языков огонь именуется лексической единицей шуг. *yoc*, руш. *yŭc*, хуф., бр., рош. *yōc*, сар. *yuc*; процесс разведение огня именуется синонимами шуг. *yoc weδd*, руш., хуф., бр. *yōc wiδd*, рош. *yōc wīδd*, сар. *yuc čewg*, также *yoc piδidow* «разводить огонь». В переносном значении данный глагол обозначает «приводить в панику», «приводить в беспокойство», к примеру, *di mardumi yoc weδd-xu tūyd* // привел народ в панику и ушел. Встречаются следующие дериваты слова *yoc*: отглагольная лексика шуг. *yocwišij*, руш. *yŭcwišij*, хуф., бр., рош. *yōcwišij* «кочерга», где *wiš* осн. нас. вр. 2 л. ед. «перемешивать» и суф. деятеля *-ij*; шуг. *yocweδij*, руш., хуф., бр. *yōc wiδd-ij*, рош. *yōc wīδd-ij* «тот, кто разводит огонь»; шуг. *yocrezak*, руш. *yŭccerex*, рош. *yōcrex* «искра» от удара железо о камень, а также искра от огня, где второй компонент перс. *riz*, тадж. *rez(a)* «крошки», «частички» и уменьш. суф. *-ak*, ср. перс., тадж. *rez* осн. нас. вр. «сыпать», «наливать»; шуг. *yoccirax*, *ciraxak*, руш. *yŭccara(x)*, бр., рош. *yoccara(x)*, *ceraxak*, сар. *cirexak* «искра».

Следует отметить, что рассмотрение вопроса культа огня через призму языковых единиц у народов Западного Памира позволит приблизиться к символическим функциям данной стихии. Сакрализация и символизация огня способствовали формированию заговоров, проклятий и клятв в шугнано-рушанской группе языков: *kat yoc mi ɖewd* «да воздаст (букв. зажжет) мне этот огонь»; *yoc-and ɖaw* букв. «сгореть тебе в огне»; *yak umri yoc-and vi* «быть тебе всю жизнь в огне»; *yoc-and tu win-um* // чтоб видит мне тебя в огне, а также огнем клялись *yoc mi ɖewd, aga uz dirŭy lŭm* «сгореть мне в огне, если я лгу» и т.п.

Необходимо отметить, что у шугнано-рушанских народностей любой вид ожога, будь то ожог материального имущества или части человеческого тела, считается последствием гнева духа предков, о чем свидетельствует широко распространенное выражение шуг. *piδidjin as arwo* «ожог от (гнева) духа предков». Такие формулировки говорят о

том, что огонь данными этническими группами воспринимался как некое антропоморфное существо, которому присущи такие эпитеты как справедливый, ибо он может воздаст за грехи, жестокий, ибо он может наносить боль и страдание людям, инструментом для наказания, ибо духи предков посредством огня могут наказывать людей.

Важную роль огонь у этих народов играет на похоронно-поминальной церемонии, где обряд зажигания свечи проводится как на первую ночь, так и раньше на третью, ныне на вторую ночь. Обряд разжигания свечи на первую ночь в доме покойника называется шуг., бр. *dalilák*, рош. *dalil*. Такая лучинка представляет собой пропитанный маслом хлопок, над которым читается молитва и символизирующая свет, освещающий путь усопшего на тот свет. Вероятно, к перс. *dalil*, тадж. *dalel* “проводник”, “проводжатый”, с уменьш. суф. *-ak*, от араб. *dalil* «свидетельство», «доказательство». Однако, в конце похоронно-поминальной церемонии проводится очередной обряд разжигания свечи продолжительностью около двух-трех часов. Именуется данный обряд отглагольной единицей шуг. *cirowpidid*, руш., хуф. *cirûwpaδid*, бр., рош. *cirawpaδid*, состоящее из шуг. *cirow*, руш., хуф. *cirûw*, бр., рош. *ciraw*, сар. *syreûw* «светильник», «свеча» и глагольной части шуг. *pidid*, руш., хуф., бр. *paδid* “зажечь”, букв. “зажечь свечу”. В недавнем прошлом траурная церемония проводилась на третью ночь после похорон, так как считалось, что именно в эту ночь душа усопшего покидает тленный мир. В эту ночь совершается обряд зажигания ритуальной лучины, которая на данном этапе развития изготавливается исключительно из хлопка. Хлопок скручивают в толстый нить, обмокают такую лучину в масле, затем освещают ее. Целью обряда, согласно объяснению одних религиозных деятелей, является освещение пути покойного, а по мнению других ритуал носит более глубокую религиозно-философскую концепцию. Согласно данной концепции *čiroγdún* «подсвечник» является символом человеческого сердца, масло, содержащееся в подсвечнике – символом знания о Боге, познания, а горящая лучина – символом его пути в вечность. Считается, что чем ярче горит огонь, тем чище становится путь усопшего. В процессе зажигания лучины читается исмаилитское сочинение *čaroγ-nûmā* “Сказание о светильнике”, в частности являющееся религиозным сочинением не о самом светильнике, а религиозным воспеванием. Как видим, именно огонь имеет

очищающий характер и является символом «верного проводника», «правильной пути» для усопшего во время его пути в вечность; путь который очищали и освещали огнем.

До сих пор у народов Западного Памира значимыми понятиями являются *yoc* «огонь», *kicor* «очаг» и *zīngak* «выступ очага», триада, которая олицетворяет некий алтарь, по сей день, не утративший свой сакральный статус в миропонимании этих народов. Выступ очага - *zīngak*, будучи частью очага, является местом для свершения многочисленных значимых для памирцев обрядов и ритуалов. Очаг по традиции в памирском доме помещается на поверхности одной из нар, пространство вокруг, которого так и именуется *kicor* – очаг. Очаг, являясь местом возведения огня (*yoc*) и приготовления горячей пищи – два элемента необходимых для физического существования, стал предпосылкой особого отношения памирцев к нему. Жизненно необходимая функция огня и очага у этих народов аналогично многим другим индоиранским народам, имеет культово-ритуальную значимость. Очаг – место для огня, выступающий в сознании шугнано-рушанской этнической группы в качестве высоко чтимого места и оси памирского дома, символизирует родной порог, родной дом, святость и чистоту.

В контексте ряда единиц эти понятия олицетворяют тепло и благодать, чистое святое место, алтарь, место жертвоприношение. Сам очаг, являясь местом огня, испокон веков почитался разными народами мира, в том числе, на Западном Памире к нему наблюдается особое отношение, что выражено в свою очередь в языковых единицах этих народов. У этих народов *очаг* и *огонь* символизируют тепло, свет, жизнь, и поэтому место вокруг очага всегда должно содержаться в чистоте. Подобное, почти культовое отношение к очагу и огню своими корнями, на наш взгляд, уходит в далекое прошлое. Анализируя обряды и законы зороастрийцев, М. Бойс пишет, что многие из этих нормативных актов «... восходят, очевидно, еще к индоиранской эпохе, потому что они аналогичны и у зороастрийцев, и у брахманов... Пищу необходимо готовить тщательно, соблюдая абсолютную чистоту, а есть его нужно почти благоговейно ... Точно также и обращались с огнем – сжигать на нем мусор для зороастрийца не мыслимо» [7, 58]. Очевидно, такие запреты, как *kicor tar tīr ta na-zibanen* «нельзя прыгать через очаг», *kicor ti ta na-nixpen* «нельзя

ЗАБОНШИНОСӢ

наступать на очаг (когда его поверхность прикрыто)», *ar kicor ta tuf na-kinen* «нельзя плюнуть в очаг» берут свои истоки из древних поверий индоиранской эпохи и отражают трепетное отношение к очагу как к местонахождению огня. Запреты эти, в качестве табу указывают на сакраментальность и культовую функцию огня и очага, и их нарушение считалось осквернением данного сакрального места, поэтому следовать этим запретам и по сей день считается безусловным наставлением, имеющее глубокое влияние на морально-этические стороны жизни народов, заселяющих Западный Памир.

Являясь чистой и благородной стихией, в миропонимании памирцев огонь способен очистить как путь покойника, так и избавить живых от грехов и душевных изъязнов. Свидетельством веры в такую силу огня является обряд *alowparak* «перепрыгивание через огонь в день Навруз». Согласно поверьям, данный обряд очищает людей от грехов и нечисти, которые накопились у них за год [14].

Высоко чтимым местом в упомянутой триаде является выступ очага - *zīngak*. Это пространство является местом совершения многочисленных обрядов и ритуалов, кроющих в себе элементы жертвоприношения. Почитания огня и очага наблюдается в семантике таких выражений и формулировок, как *zīngak daryeftow // zīngak daryov ċīdow* букв. «оказать почесть выступу очага», *zīngak ti bā ċīdow* букв. «целовать выступ очага» *zīngak ti ta na-niṣ-ên, yid farixtā joy* «нельзя садиться на выступ очага, это места духа//ангела» и являются своего рода устными культурно-поведенческим нормативами, отражающие вековой опыт памирцев. Семантически все приведенные выражения указывают на восприятие очага как оси – божественного центра дома среди народов Западного Памира. Каждый, кто из домочадцев собирается в далекий путь, обязательно совершает обряд «поклонения очагу» - традиция, которая отражена в единицах *zīngak daryêftow / zīngak daryov ċīdow*. Эта традиция заключается в прикосновении кончиками пальцев обеих рук к выступу очага, затем поднесения их к губам, а затем ко лбу. При этом путник просит у отца или матери, или старшего в доме благословения на путь – *duo zêxtow* букв. «брать молитву», путем прочтения молитвы из Корана или специальной молитвы для провода на путь или совершения какого-либо мероприятия. Собираясь покинуть дом, невеста тоже совершает обряд поклонения очагу [15, 243]. В данном случае этот обряд заключается в

том, что невеста подходит к благовонию (шуг.-пуш. *s(i)traxm* «анафалис»), зажженному исключительно на *zīngak* – выступ очага, поднося три раза кончики пальцев к дыму от благовония, затем к губам и ко лбу, и при этом возносит хвалу Богу и просит благословения. Вслед за ней к очагу подходит жених и также совершает данный обряд, с целью выражения благодарности и уважения очагу дома отца своей невесты. Считается, что благовоние зажженного анафалиса изгоняет злых духов и нечистую силу, как из дома, так и с дороги путника. Окуривание данного растения является распространенным процессом среди всех этнических групп Западного Памира. Согласно поверьям, наравне с изгнанием злых духов *s(i)traxm* способствует благоприятной обстановке в доме и успешному завершению любых начинаний. На наш взгляд, окуривание благовония также связано с культом огня, истоки которого уходят в далекое прошлое. Вероятно, для этнических групп Западного Памира, *s(i)traxm* является тем самым душистым растением – одним из тех элементов, которые использовались в процессе жертвоприношения огню у древних арийцев, в частности этими элементами являлись растительный и животный миры.

Согласно Страбону «персы не воздвигают статуй или жертвенников, но приносят жертвы на возвышенном месте. Жертвы они приносят преимущественно огню и воде. Жертвоприношение огню совершается так: прибавляют сухие, очищенные от коры поленья дров и сверху кладут жир; затем поливают оливковым маслом и поджигают снизу, причем не дуют на огонь, но раздувают опахалом. Тех, кто подует на огонь, положит на него мертвое тело или запятнает грязью, придают смерти» [12, 13]. М. Бойс пишет, что «жертвоприношение состояло из сухих чистых дров, благовоний (сухих листьев или трав) и небольшого количества животного жира. ... огонь набирался сил с помощью двух приношений от растительного царства и одного от животного» [7, 14].

Необходимо отметить, что аналогичные черты до сих пор остаются характерными для народов Западного Памира. Во-первых, у народов Западного Памира также очаг является самым возвышенным местом в традиционном памирском доме, где на переднем его части - *zīngak* совершаются все анализируемые в статье ритуалы и обряды. Во-вторых, окуривания благовония (*s(i)traxm*) также совершается с

ЗАБОНШИНОСӢ

помощью растительного царства и животного жира. Как правило, зажигают его на раскаленном угле - шуг. *ŷêz*, руш., хуф. *wîzêx*, рош. *ŷez* “раскаленный уголь”, “тлеющий уголь”, вероятно, изначально воспринимающийся как часть огня и вынутая из очага непосредственно перед совершением различных обрядов и ритуалов именно на выступе очага. С целью окуривания пространства дома, обязательно используют измельченный руками благовоние с добавлением в него животного жира. Поверье, которое находит свое отражение в языковой единице *nomolt s(i)traxm ta na weđen!* // нельзя зажечь немолотое в жире благовоние, указывает на то, что окуривать сухим растением пространство дома запрещено. Хотя современные носители шугнано-рушанской группы языков считают, что причиной этого является плохое горение сухого растения, однако, очевидно, что именно отсутствие одного из исконных элементов древнего обряда жертвоприношения - *жира* стало причиной нежелательности зажигания сухого благовония.

Примечательным является и то, что обряд окуривания пространства дома данным благовонием, согласно поверьям памирцев, должно совершаться до заката солнца - *s(i)traxm ta to xîr-nîst weð-en* «благовоние зажигают до заката солнца», так как после заката солнца на его запах покидающие Землю ангелы вынуждены возвращаться – *farixtagûn as xu rûnd gârden* // ангелы возвращаются с пути. Вероятно, поверье «возврата ангелов с пути» является более поздней формулировкой данного конкретного момента окуривания благоухания, истиной же причиной, на наш взгляд, выступает почитания небесного светила – солнца, олицетворением чего является огонь на земле – оба источника тепла, света и благодати. То есть, в данном контексте зажигание благовония до заката солнца является своего рода жертвоприношением солнцу, при отсутствии которого в небе ритуал теряет свою силу и значение.

Схожие параллели подобного рода предписания мы находим в Авесте, где в гимне, посвященной Ардви-Суре, на вопрос Заратуштра «как правильно он должен ей молиться и какие приношения он должен ей приносить в жертву?» она отвечает:

Провозгласила Ардви:
«Поистине, Спитама.
Такой молись молитвой,

ЗАБОНШИНОСӢ

Чти жертвою такой,
Вкушая возлияния,
Ты от восхода солнца
И до лучей заката ...» [1, 43].

На вопрос Заратуштра «... что с жертвами бывает, которые тебе приносят после заката?» даётся следующий ответ:

«Поистине, Спитама ...
Стремятся дэви к жертвам
После захода солнца, ...» [1, 44]

Обряд *jūr s(i)traxm webdow* букв. «класть парное благоухание» у памирцев проводится в день похоронно-поминальной церемонии, и заключается оно в том, что на выступе очага с двух сторон окуривают благовоние анафалис, т.е. на двух железных блюдах кладут горсть горячего тлеющего угля и сверху кладут молотый в жире *s(i)traxm*. Обряд парного зажигания благовония считается более сильным и мощным по сравнению непарного. Свидетельством данного нашего утверждения может являться сохранившийся ритуал заклинания, отраженное в формулировках *dust juktow* или *zingak ti dust juktow* «наносить удары рукой» или «ударять по выступу очага рукой». Эти формулировки отражают всю мощь веры в сверхъестественную силу очага среди народностей Западного Памира. Ритуал этот заключается в том, что человек три раза наносит удары по выступу очага, наравне с этим словесно возносит проклятия в адрес обидевшего его человека. Усиливали подобные вознесения проклятия в адрес кого-либо зажжением благовония с двух сторон выступа очага *jūr s(i)traxm webdow*. Вера в осуществлении подобных проклятий является настолько сильной, что нежелательно прибегают к вознесению подобных проклятий в адрес кого-либо, если же подобное происходит, то адресат от услышанных проклятий приходит в ужас, и старается разгладить ситуацию прошением извинения – *baxix tilāptow*. Выражение *damard-um (dirdum) xu dust jukt, yid ta barakat na-vired* // ей (ему) я ударяла рукой (по выступу очага), не найти ей (ему) благодати демонстрирует убежденность шугнанца в действенность его поступка и необратимости проклятия, вознесенной им. Здесь, на наш взгляд, кроется некогда бытовавший призыв священного огня и его силы на помощь для осуществления проклятия и восстановления справедливости.

ЗАБОНШИНОСӢ

Еще одним ярким примером для демонстрации жертвоприношения огню у этих народов является действие, заключающееся в том, что раньше, когда закалывали овцу или корову, то все еще кровоточащую голову животного совали в специальное отверстие очага – *sūlak*. Согласно словам наших информантов, такое действие совершалось с целью, чтобы кровоточащая голова животного, которое, как правило, резали прямо в доме, не испачкала пол дома. Следует отметить, что до недавней прошлой - середины прошлого столетия основание традиционного памирского дома представляла собой земляную почву, испачкать которую не сильно могло тревожить носителей памирских языков и культур. Для избегания проливания крови на основание дома легче даже было пользоваться каким-либо сосудом. Очевидно, что в данном действии также прослеживается элемент культа огня, которое заключается в кормлении огня и очага кровью свежим заколотым животным.

Наставление взрослых молодым в виде формулировки *xu zīngak daryov kin* «окажи почесть очагу» (букв. выступу очага) с одной стороны если носит воспитательный характер, в том смысле, что в детях этим воспитывали умение быть благодарным домашнему очагу, огню за тепло и уют, то с другой стороны данное выражение, в качестве пережитка древних времен, напрямую хранит в себе информацию о традиции культа огня среди этих народов. Формулировки *ba nūmi Худоу zingak ti yičiz ribīdow* «во имя Бога поставить что-нибудь на выступ очага»; *ba nūmi arwo zingak ti yičiz ribīdow* «во имя духа предка поставить что-нибудь на выступ очага»; *murḡā bāx ziwēstow* «вынести долю покойного» являются яркими примерами отражения отголосков древних традиций, связанных с жертвоприношением очагу и культом огня. Как правило, если хозяева намереваются вынести что-либо из дома – в большинстве случаев угощение, например, лепешку *garḡā*, во имя Бога (*ba nūmi Худоу*) или во имя усопшего члена семьи – духа предка (*ba nūmi arwo*) сначала жертвенное угощение кладут на выступ очага, вероятно с целью, как жертвоприношения, так и его освящения, а затем выносят на улицу и отдают первому встречному. До сих пор широкое распространение имеет традиция вынесения последней доли покойного (*murḡā bāx ziwēstow* «вынести долю покойного»). Заключается это традиция в

том, что перед тем как вынести покойного из дома, на выступе перед очагом кладут его последнюю долю в виде муки и соли, и первым выносят эту жертвенную долю, отдают ее первому встречному, а за жертвенным приношением выносят и тело усопшего. Очень часто хозяйки дома, в случае нахождения одного из членов семьи далеко за пределами родного края, его долю тоже путем проведения такого ритуала выносят и отдают прохожему.

Если сам огонь в миропонимании народов Западного Памира обладает могущественной силой и позитивными чертами, то зола - шуг. *ḡīr* как символ его отсутствия носит в себе негативную силу. Только в одном случае было выявлено, что зола в качестве основного объекта ритуала воспринимается источником благодати. Ритуал *barakati zêxtow* «брать изобилие и благо (отцовского дома)» заключается в том, что раньше (в некоторых местах и по сей день) невесте в носок клали горст золы (*ḡīr*) из очага, вероятно, своего рода оберега от сглаза, а также согласно поверью памирцев, невеста этим действием уносила с собой благодать и благословение отцовского дома (*barakati dod čīd zêxtow // yêdow* «брать // уносить благодать отцовского дома») в дом жениха. Очевидно, здесь наблюдается вера в переходе феномена огня в золу, его форменной перемены, но все же воспринимающийся как часть священного огня, и поэтому являющийся олицетворением благодати.

Негативное восприятие золы, вероятно, как часть угасшего огня, наблюдается во всех остальных выявленных нами выражениях. Таковыми выражениями являются следующие формулировки: шуг. «*ḡīrum xu(d)*» букв. «я съел золу», которое как правило, используется в момент обрушения на человека большой беды, в частности смерти близких людей; *ḡīr xīdow* «горевать», «скорбеть», например, *ajab ḡīri xūd, wi xidīr puc mūd* // уж так он горюет, его старший сын умер (букв.: сильно он съел зола, ...) [6, 515-516]; в качестве брани слово *ḡīr* встречается в составе единицы шуг. *ḡīrxōr* «жалкий», «гадкий», букв. «поедающий золу», где вторая часть *xōr* от *xīdow* «кушать», «ест», ср. бр. *aḡer ḡaptow* «болтать». Выражения *ḡīr-and čī yêv δêdow / ḡīr-and čī yêv redow* букв. упасть ниц в золу / оставаться ниц в золе имеет значение «потерять надежду», «потерять веру в будущее», «оставаться лицом к лицу с бедой»; *ḡīr pi tor redow* «потерять все», «остаться без кормилицы» указывают на наличии беды, трудностей и проблем в

ЗАБОНШИНОСӢ

доме. Согласно предположению Т.С. Каландарова в шугнаском *ḡīrxōr* «... прозвище «поедающий золу» - это отголосок каких-то древних обычаев, связанных с приобщением к новому роду ...» [4, 351]. Выражения *ḡīr pi rūz* букв. зола в продох, а также *ḡīr pi taxct* используются в значении «пусто», «полый»: *disga bečorāyen tar wef xūnā mudūm ḡīr pi taxct* // они такие бедные, у них дома всегда пусто; *wam dedow qati tar mi čīd ḡīr pi rūz* // как только она переступила порог этого дома в нем стало пусто.

Такие формулировки, как *ḡīr ta pis odamaḡ naḡīpen* // нельзя вслед человеку сыпать золой; *ḡīr ta pi xīr naziwēden, nīmsār sūd* // нельзя выносить золу днем, человек заболит мигренью (т.е. когда солнце в небе); *ḡīr ta pi xīr ca ziweḡden borišot sūd* // если выносить золу днем (т.е. когда солнце в небе), то будет дождь; *ar ḡīr ta tuf nakinen* // нельзя плюнуть в золу свидетельствуют о некогда существовании почитания как огня, так и солнца у народов Западного Памира. Семантика этих выражений говорит о том, что зола, как часть, а точнее как результат сгорания огня, утраты огня, наделена негативным характером. К примеру, выражение *ḡīr ta pis odamaḡ naḡīpen* // нельзя в след человеку сыпать золой отражает народное поверье в негативную магическую силу золы, т.е. согласно поверьям, если сыпать золой вслед кому-либо, то тот уже никогда не вернется в это место. На наш взгляд, выражение *ḡīr ta pi xīr naziwēden* – нельзя выносить золу днем, когда солнце в небе хранит в себе элемент культа солнца. Считается, что золу надо выносить или после заката, или до восхода солнца, ибо в одних случаях, потому что человек заболит мигренью, а в других, будут дожди. На наш взгляд, подобные толкования данного выражения в народе являются относительно недавними интерпретациями. Вероятно, в силу того, что огонь и солнце в качестве источников тепла, энергии и благодати у древних арийцев являлись почитаемыми явлениями природы, а зола как последствие угасшего огня в данном случае является негативным элементом, и поэтому его вынесение в дневное время, когда солнце в небе некогда считалось оскорбительным действием относительно небесного светила.

У народов Западного Памира и по сей день зола из дома не выносится днем и не выкидывается где попало. Для хранения золы до его выноса на поле в качестве удобрения существуют специальные места *ḡīrjūndak* «место для хранения золы» - это открытое

пространство рядом с домом, но недоступное для детей, а также *ʒirjic* специально сооруженное место для золы, обычно примыкает к хлеву. Детям запрещено играть с золой или наступать в него, ибо считается, что злые духи, находящиеся в нем, могут навредить им или украсть их.

Негативное восприятие золы в шугано-рушанской группе языков также наблюдается в семантике метафорически переосмысленных выражений, как: *ʒir pi tor čidow* «испортить», «уничтожить»; *ʒir tu pi uêv* «человеке, принесший плохую весть»; *ʒir-en tulu wi pi pīs ŷīrč* букв. «как будто золу ему в лицо бросали», т.е. человек с бледной, серой кожей лица.

Таким образом, в семантике огромного количества языковых единиц шугнано-рушанской группы памирских языков кроется бытовавшее с древнейших времен почитание огня как важнейшая божественная субстанция.

Рассмотренные языковые единицы в рамках данной статьи ярко демонстрируют почтительное отношение к огню в обыденной жизни и ментальности современных горных таджиков. Прокрадывающиеся элементы жертвоприношения в семантике выражений и формулировок являются отголосками культа огня, а также солнца, некогда бытовавших среди древних арийцев и по сей день сохранившихся в быту народов Западного Памира.

Литература:

1. Авеста. Яшт 5-ый. Гимн Ардви-Суре / Перевод И.И. Стеблина-Каменского. – М.: Дружба народов, 1992. – 207 с.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). Вып. II. Т. XI. Подготовлен к печати и снабжен примечаниями и дополнениями А. К. Писарчик / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изд. АН Тадж. ССР, 1958. – 524 с.
3. Давлатмирова, М.Б. Арабские заимствования в памирских языках: автореф. дисс. ...кандидата филол. наук: 10.02.20 / Давлатмирова Манижа Бораковна; [Место защиты: Российско Таджикский (Славянский) университет]. – Душанбе, 2004. – 28 с.
4. Каландаров, Т.С. Шугнанцы (Историко-этнографическое исследование) / Т.С. Каландаров. – М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2004. – 351с.

5. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.3. - М.: Восточная литература РАН, 1999. - 568 с.

6. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь в трех томах / Д. Карамшоев. Т.1. - М.: Наука, 1991. - 575 с.

7. Мэри Бойс. Зороастрийцы. Верования и обычаи / Мэри Бойс. – М.: Наука, 1987. - 299 с.

8. Пахалина, Т.Н. Сарыкольско-русский словарь / Т.Н. Пахалина. – М.: Наука, 1971. - 312 с.

Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков. Т. I. / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. - М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 324 с.

9. Ртвеладзе Э.В., Саидова А.Х., Абдуллаева Е.В. Авеста «Закон против дэвов» (Видевдат) / Э.В. Ртвеладзе, А.Х. Саидова, Е.В. Абдуллаева. - СПб.: Изд-во Политехнического университета, 2008. – 301 с.

10. Стеблин-Каменский, И.М. Памирская лексика, связанная с веянием зерна и подметанием гумна / И.М. Стеблин-Каменский // Вопросы памирской филологии. Вып. III. – Душанбе: Изд.АН РТ, 1985. – С. 74-85.

11. Страбон. География. Кн. XV, 3. / Пер. Г.А. Стратановского. – М.: Наука, 1964. - С. 13.

12. Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН. - Москва. - URL: https://lib.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-02-025229-5/978-5-02-025229-5_03.pdf (дата обращения 21.12.2023). – Текст электронный.

13. Юсуфбеков, Ш., Шоинбеков А. Шогуни бахор / Ш. Юсуфбеков, А. Шоинбеков. - Душанбе: Эр-Граф, 2019. - 216 с.

14. Юсуфбекова, З. Свадьба внутри одной большой семьи в Шугнани / З. Юсуфбекова // Памироведение. Вып. II. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 243 с.

ҶУМЛАҲОИ СОДАИ ЯКТАРКИБАИ НОМУАЙЯНШАХС Броимшоева М.⁵

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақола яке аз намудҳои ҷумлаи сода - ҷумлаи содаи номуайянишахс дар забони шуганӣ таҳлил карда шудааст. Ҷумлаҳои содаи номуайянишахс дар ҳамаи забонҳои ориёӣ ба таври фаровон мавриди истеъмол қарор доранд. Инҳо ҷумлаҳои яктаркибаи бемубтадо мебошанд, ки хабари онҳо ба воситаи феъли шахси сеюми ҷамъ ифода меёбад. Дар забони шуганӣ ин ҷумлаҳо мавриди тадқиқ қарор нагирифтаанд.

***Калимаҳои калидӣ:** ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бемубтадо, номуайянишахс, забони шуганӣ.*

В статье проанализирован один из видов простого предложения - простое неопределенное предложение в шугнанском языке. Простые неопределенные предложения широко употребляются во всех арийских языках. Это простые неопределенные предложения, в которых сказуемое выражается через глагол третьего лица множественного числа. В шугнанском языке эти предложения не исследованы.

***Ключевые слова:** простые односоставные безличные предложения, неопределенное предложение, шугнанский язык.*

Simple one-joint impersonal sentences

This article analyses one of the types of simple sentence, the simple indefinite sentence in Shugnan language. Simple indefinite sentences are

⁵**Броимшоева Муслима** – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмӣ шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хорӯғ, кӯч. В. Гулмамад, 79. Тел.: (+992)933027292; e-mail: mbroimshoeva@bk.ru.

Броимшоева Муслима – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. В. Гулмамада, 79. Тел.: (+992)933027292; e-mail: mbroimshoeva@bk.ru.

Broimshoeva Muslima – Candidate of Philological sciences, senior employee of the department of Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician of B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. V. Gulmamad, 79. Tel.: (+992)933027292; e-mail: mbroimshoeva@bk.ru.

ЗАБОНШИНОСӢ

widely used in all Aryan languages. They are simple indefinite sentences in which the predicate is expressed through a third person plural verb. These sentences have not been investigated in Shugnan language.

Key words: *simple one-sentence impersonal sentences, indefinite sentences, Shugnan language.*

Чумлаҳои содаи номуайяншахс дар ҳамаи забонҳои ориёӣ ба таври фаровон мавриди истеъмол қарор доранд. Оиди ин чумлаҳо забоншиносони тоҷик Норматов М., Рашидов С. [12], Ниёзмамадов Б. [9], Раҳимов И. [11], Аламшоев М.М. [1] Қарамшоев Д. [2] тадқиқот гузаронидаанд. Дар забони шугнонӣ чунин чумлаҳо зиёд истифода мешаванд. Чумлаҳои содаи яктаркибаи номуайяншахс чумлаҳои яктаркибаи бемубтадо мебошанд, ки хабарии онҳо ба воситаи феъли шахси сеюми ҷамъи ифода меёбад. Хабарии ин намуди чумлаҳои сода амали аз тарафи шахси номаълум иҷрошуда ва ё иҷрошавандаро ифода мекунад:

Сараки даргойардам ҳаҷ гӣт зидӯдам ху тозайām чӯд (ш.). Пагоҳӣ ҳавлиро об зада рӯфта тоза қардем. *Дасторхӯнен мемӯнен пиро рост чӯд-ху бамазā кулчайенат каш гарбайенен вев пиро рибӯйд(ш.).* Дастархонро дар пеши меҳмонон паҳн қарда, кулчаҳои бомазза ва аз нонҳои тафсонро гузоштанд.

Чумлаҳои номуайяншахс дар мақол ва зарбулмасалҳои халқӣ низ фаровон ба қор бурда мешаванд: *Ҳитурард-та чирпāk қати ҳаҷ набен (ш.).* Шутурро бо қаллес об намедиханд. *Одам-та ас wi гāп-анд фāмен (ш.).* Инсонро ба гуфтор шиносанд. *Сипин-та wi кашинди ҷукен (ш.).* Оҳанро дар гармиаш меқубанд.

Чунин чумлаҳоро дар дохили матн меорем:

Матн: *Ҳāбинди пулакен пидид. Свет йичойа9 нист. Му тāт хурд каниспект нивииш. Wāбен печка гаргинӯхā фуқ нисц. Ар дек хуҳпā ворвд. Ба гайр ас вам йичйзга хйдоуард нист. Фукаден малоли зор. МаЎзунчи. Ййw тар ййw гāп набид. Му нāн бечорā печка-ти вам хуҳпā пйзд. Мāш пи пулак ху дарс хойām. Ас даргойи арҷайца қйвд. Нахтойден. Азамен йат нāла норма йогчен вӯйч. Фукаден чёг дод. Хушизорен сат. Мāшам мис дис хуш сат. Лӯдām шичта гардā хāрам (ш.).*

Тарҷума:

ЗАБОНШИНОСӢ

Шаб *пулак* (як намуди чароғи сиёҳ, ки аз пахта ва равған тайёр мекарданд ва барои рушан кардани хона истифода мебуданд)-ро равшан карданд. Дар ягон ҷо барқ набуд. Падарам барои худ нақшаи дарс менавишт. Онҳо дар гирди оташдон давра карда нишастаанд. Дар даруни дег ордоба мепухт. Ба ғайр аз он дигар ягон чиз хӯрдани вучуд надошт. Ҳама ғамгин. Гуруснагӣ. Бо ҳамдигар гап ҳам намезаданд. Модарам дар сари оташдон ордобаро мепухт. Мо дар рушноии *пулак* дарс тайёр мекардем. Аз сахни ҳавлӣ касе фарёд кард. Берун баромаданд. Аз он ҷо баргашта гуфтанд, ки орд оварданд. Ҳама фарёд заданд. Хеле хурсанд шуданд. Мо ҳам бисёр хурсанд шудем. Гуфтем, ки ҳозир нон меҳурем.

Хабари ҷумлаҳои номуайяншахс одатан ба воситаи феълҳои шахси сеюми ҷамъу танҳои сиғаи хабарӣ ифода меёбад [3, 184]. Мисол:

Лап башӣнд ризӣнҷӯн, - *хуш сӯт ху лӯди* (ш.). Офарин духтарам, - қаноатмандона хитоб кард. *Вāден дис башӣнд нāкл гāрм чӯд* (ш.). Онҳо суҳбати гарм ороистанд. *Дис хушрӯйен wi нīвд*, *wi арwо мис хуҳнӯд сӯт* (ш.). Хеле нағз барояш марсия хонданд, рӯҳи арвоҳаш низ хурсанд шуд. *Ар вар 9ен хāбат мē9 наҳовдат ху корен сāй чӯд* (ш.). Ҳар дуяшон шабу рӯз нахобида, корашонро саъй мекарданд.

Маҳз чунин ҷумлаҳои номуайяншахс дар забони шуғнонӣ бисёр дучор меоянд. Дар ин намуди ҷумлаҳо гӯянда диққати асосиро ба амалу ҳолат медиҳад. Вай ба иҷрокунандаи амал – субъект эътибор намедиҳад, зеро дар кушода додани фикри иҷрокунандаи амал ҳеҷ гуна рол намебозад ва аз ин рӯ, зикри онро лозим ҳам намедонад. Сабабҳои номаълум будани субъект ва ҳатто ном нагирифтани он аз инҳо иборат аст.

1) Иҷрокунандаи амал дар ҳақиқат номаълум аст, онро гӯяндаву шунаванда дарк карда наметавонанд:

Йам тулу ху гēванди хāц анчӯвч иди ху нӯсч (ш.). Ин бошад гуё дар даҳонаш об гирифта нишастааст. *Тамайен мис багер тарӯд боҳт* (ш.). Шуморо ҳам ба ин ҷо фиристодаанд. *Шичен ди мис гāн йида чӯд* (ш.). Аллақай ҳаминро низ гап кардаанд. *Ар вилоятти балнӣцен йод* (ш.). Ба касалхонаи вилоятӣ бурдаанд. *Ик ди вахтанден диви-ти туқ-туқ дод* (ш.). Ҳамин вақт дарро кӯфтанд.

2) Иҷрокунанда ба ҳама маълум, бинобар ин онро ном гирифтани ҳоҷат надорад:

ЗАБОНШИНОСӢ

Дар бораи ишқат маббатен дарозеҷ накл чӯд (ш.). Дар бораи ишқу муҳаббат дуру дароз суҳбат карданд. *Вев қўнигарийени вахтанда 9 баианда 9 ал чӯд (ш.).* Он душвориҳоро дар вақташ бомуваффақият ҳал карда тавонист. *Ху мақсади зўра 9 вев талабайенард фамўнт (ш.).* Мақсадашро ба хонандагон хеле хуб фаҳмонд.

3) Ичроқунандаро қайд намеқунанд ва ё ном намебаранд, зеро аз ҳуди шароит маълум аст:

Тāтенат нāненен тар маҷлис қйўд (ш.). Падарону модаронро ба маҷлис даъват карданд. *Пиро вахтенен мардум якдигар-ард хāt нивишт (ш.).* Вақтҳои пеш мардум барои якдигар мактуб менавиштанд. *Шич телефўн қати амдигар-ард хат нивишен (ш.).* Ҳозиразамон бо телефон барои якдигар нома менависанд.

4) Дикқатро ба амалу ҳолат медиҳанд ва ба ичроқунанда эътибор надода, онро ба ҳисоб намегиранд.

Йи рўзен мāш тар мāш амсойā чйд чām чӯд ху ашқотен мāш-ард дод (ш.). Як рўз моро ба хонаи ҳамсоя чамъ карда хўрок доданд. *Ик вев солен дēд ца вуд мардум фук ни маЎзўнчи йор сут (ш.).* Ҳамон солҳои ҷанг мардум ба гуруснагии саҳт дучор шуд.

Бо замони гузаштаи наздик ифода шудани ҷумлаи номуайяншаҳс:

Тар му оҳно чйден тар сўр қйўд (ш.). Ба хонаи дўстам ба тўй даъват карданд. *Касал сут тар балнйцен йод (ш.).* Бемор шуд ба беморхона бурданд.

Бо замони ҳозира–оянда ифода шудани ҷумлаи номуайяншаҳс:

Хоиҳ кинен ас чйд ви зиўēстow (ш.). Боз аз хона берун карданах мехоҳанд. *Ви чйд-та соз кинен (ш.).* Он хонаро таъмир меқунанд.

Бо замони гузаштаи нақлӣ ифода шудани ҷумлаи номуайяншаҳс: *Мāш йатowен тарам хер чӯд (ш.).* Омадани моро ба он ҷо манъ карданд. *Гийо ик диен фука 9 дирд тайорā чўЎч (ш.).* Гўё ҳамаи инро барои ӯ муҳайё кардаанд. *Маиш wēден werўн чӯд (ш.).* Чўйи моро вайрон карданд.

Бо замони гузашта дур ифода шудани ҷумлаи номуайяншаҳс:

Вийен тар хār тар йимēстак кўрс боҳт (ш.). Ўро ба шаҳр ба курси якмоҳа фиристонданд. *Вам гāцен тиге 9 тар вам тāt чйд йодч (ш.).* Духтаракро кайҳо ба хонаи падараш бурданд.

Бо сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ ифода шудани ҷумлаи номуайяншаҳс:

ЗАБОНШИНОСӢ

Аорист: Арҷай қонӯн верӯн ҷа кихт, ҷазо-та ми ден (ш.). Вайронкунандагони қонунро бояд ба ҷазо кашанд.

Шакли замони гузашта: *Чӣзарден ми гидā мис амро чӯд (ш.).* Чаро бачаро ҳамроҳ карда бошанд.

Шакли замони гузашта: *Чӣз ҷат тар му йид дахл нист (ш.).* Чаро ин ба ман дахл надостааст!

Замони гузаштаи ҳикоягӣ:

Чӣзин қорен-та мāш-ард сипорт (ш.)? Чӣ хел қорхоро таклиф мекарда бошад? *Йид-та ку зиндāят салўмата?* Ғаҳт кихто? Оё зиндаю саломат бармегашта бошанд? *Вев бачгалāиен ку тар вев чӣден фирēнто?* Оё бачахоро ба хонаҳояшон бурда бошанд?

Бо сиғаи эҳтимолӣ ифода шудани хабари ҷумлаи номуайяншахс ниҳоят кам дучор мешавад:

Аз арҷйзцаиен умед ху (ш.). Аз ягон чиз доштагистанд. *Хай вен-та, ҷа наринēсен хуб (ш.).* Хайр, меовардагистанд, фаромӯш накунанд шуд. *Ваден ик мам китоб хēйч (ш.).* Онҳо ин китобро хондагистанд.

Бо хабарҳои номӣ ифода шудани ҷумлаи номуайяншахс:

Пи молимен пēхйнец ност (ш.). Муаллимо то пешин мунтазиранд. *Йи рӯзен қишлоқ-анд йи куча-янд во пи амдигаранд дод (ш.).* Рӯзе дар як кӯчаи қишлоқ боз вохӯрда мондаанд. Ҷумлаҳои номуайяншахси забони шугнононӣ мисли ҷумлаҳои тоҷикӣ аз ҷиҳати марому мақсад хабарӣ, саволӣ ва хитобӣ мешаванд.

Ҷумлаҳои хитобӣ: *Дадта ху қор қати вам зйнен! (ш.)* Онҳо бо қорашон вайро мекушанд. *Йаден, марāмат чисен (ш.).* Биёянд, марҳамат тамошо кунанд.

Ҷумлаи саволӣ: *Пас, чӣзарден ми банд чӯд (ш.)?* Пас, чаро ўро маҳбус кардаанд? *Царāнген ми қорен ринӯхт (ш.)?* Чӣ хел қорҳои кардаашро фаромӯш мекунанд? *Ту чӣз-ард нāми? (ш.)* Барои чӣ ту гиря мекуни?

Ҷумлаҳои хабарӣ: *Йам гал йақум соли мāш балад сид (ш.).* Ҳанӯз соли аввали шиносоии мо мебошад. *Мāш қишлоқанден наw мактаб мйзд (ш.).* Дар деҳаи мо мактаби нав сохтанд. *Мāшта нур сāвам цов кинам (ш.).* Мо имрӯз рафта дарав мекунем. *Вāд фук вахт мāш-ард йордам кинен (ш.).* Онҳо ҳама вақт ба мо кӯмак мерасонанд.

Хулоса, ҳангоми таҳлили ҷумлаҳои содаи номуайяншахси забони шугнонӣ маълум гардид, ки онҳо аз ҷиҳати сохти синтаксисӣ ва тарзи

ЗАБОНШИНОСӢ

ифодаашон ба ҷумлаҳои содаи забони тоҷикӣ хеле наздиканд, танҳо аз ҷиҳати ҷойгиршавии аъзоҳои ҷумла гоҳ-гоҳ ба фарқият дучор мешаванд.

Китобнома:

1. Аламшоев, М.М. Дастури таълимии забони шугнонӣ / М. Аламшоев. - Душанбе, 2015. - 150 с.
2. Аламшоев, М.М. Грамматикаи забони шугнонӣ / М. Аламшоев., Ш.М. Аламшоев, Д. Карамшоев. - Душанбе, 2015. - 150 с.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис (китоби дарсии мактаби оӣ) / зери назари Б. Ниёзмӯҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1986. - 420 с.
4. Дастури ҷамъовариҳои материалҳои забонҳои помири ва фолклор. - Душанбе: Дониш, 1975. – 130 с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис (китоби дарсӣ барои мактабҳои оӣ). – Душанбе: Маориф, 1970. - 268 с.
6. Карамшоев, Д. Баджувский диалект шугнанского языка / Д. Карамшоев. – Душанбе: изд-во АН Тадж. ССР, 1963. - 260 с.
7. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2. Забоншиносӣ / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Адиб, 2005. – 348 с.
8. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / М. Маъсумӣ. - Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1959. – 385 с.
9. Норматов, М. Омӯзиши ҷумлаҳои содаи яктаркиба / М. Норматов, С. Рашидов. – Душанбе: Маориф, 1988. - 190 с.
10. Ниёзмамадов, Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. / Б. Ниёзмамадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 350 с.
11. Рахимов, И. Синтаксис простого предложения язгулямского языка / И. Рахимов. – Душанбе: Дониш, 1990. - 187 с.
12. Рашидов, Ш. Ҷумлаи яктаркибаи муайяншахс / Ш. Рашидов // Мактаби Советӣ. – 1976. - №7.

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВӢ- СЕМАНТИКИИ ЛЕКСИКАИ ТАВАЛЛУДИ КӢДАК ДАР ЗАБОНИ ШУҒНОНӢ Назаршоева Ч.⁶

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Омӯзиши бахшҳои гуногуни лексикаи маросимӣ дар шароити имрӯза на танҳо ба ҳифзи воҳидҳои нодири луғавӣ, балки ба маҳфуз нигоҳ доштани донишҳои суннатии аҷдодии халқҳои гуногун мусоидат мекунад. Тақрибан ҳамаи воҳидҳои лексикӣ марбут ба таваллуди кӯдак донишҳо ва анъанаҳои аҷдодиро дар бар гирифта, ҷаҳонбинии мардуми Шугнонро дар бархӯрд бо масъалаи мазкур инъикос мекунанд.

Дар мақолаи мазкур дар баробари таҳлили забони лексика тасвири ҳуди русум низ то дараҷае дода шудааст, чунки таҳлили лексикаи марбут ба таваллуди кӯдак бе тасвири расму одатҳо имконнопазир аст.

Калимаҳои калидӣ: воҳидҳои луғавӣ, синонимҳо, хусусияти лексикӣ, семантика

Лексико-семантический анализ лексики родильного обряда в шугнанском языке

Изучение обрядовой лексики в современных условиях способствует не только ревитализации устаревших лексических единиц, но и сохранению традиционных древних знаний разных народностей. С этой целью в данной статье рассмотрен ряд лексических и фразеологических составляющих единиц родильного обряда. В ходе анализа данных единиц наравне с лексическими и семантическими

⁶Назаршоева Чилла Раҳимбековна – номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. А. Мародасейнов, 19. Тел.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Назаршоева Чилла Раҳимбековна – кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. А. Мародасейнова, 19. Тел.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

Nazarchoeva Chilla Rahimbekovna – Candidate of Philological sciences, researcher of the department of Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician of B.Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. A. Marodaseynova, 19. Tel.: (+992)935261982; e-mail: chilla1982@mail.ru.

особенностями, показаны также их этнолингвистическая информативность. Примерно, все лексические единицы родильного обряда, отражают традиционно-этнографическую информацию относительно знания предков, отражая мировоззрение шугнанцев по данной проблеме.

В статье наряду с языковым анализом лексики родильного обряда по мере необходимости даётся описание самих обрядов.

Ключевые слова: лексические единицы, синонимы, лексические особенности, семантика.

Lexico-semantic analysis of the vocabulary of maternity rite in the Shugni language

The study of ritual lexicon in today's conditions contributes not only to the revitalisation of obsolete lexical units, but also to the preservation of traditional ancient knowledge of different nationalities. For this purpose, this article considers a number of lexical and phraseological constituent units of the maternity rite. In the course of analysing these units, along with lexical and semantic peculiarities, their ethnolinguistic informativeness is also shown. Approximately, all lexical units of the maternity rite reflect traditional-ethnographic information regarding the knowledge of ancestors, reflecting the worldview of Shugnans on this issue.

In the article along with the linguistic analysis of the lexicon of the maternity rites, the description of the rites themselves is given as necessary.

Key words: lexical units, synonyms, lexical features, semantics.

Яке аз хусусиятҳои калима ҳамчун воҳиди луғавии забон ин инъикос намудани урфу одот ва фарҳанги анъанавии соҳибони забон мебошад, ки аз давраҳои ниҳоят қадим реша гирифтаанд. Зимни рушду таракқиёти босуръати ҷомеаҳои ҷаҳонӣ тағйирёбии шеваи зиндагӣ ва методу усулҳои пешрафт низ қомилан дигаргун шуда истодаанд. Дар раванди ҷунин тағйирпазирӣ азбайнравии теъдоди зиёди русум ва одоти анъанавӣ ба назар мерасад, ки дар натиҷаи он воҳидҳои забонии мутааддиди ифодакунандаи ашё ва амалҳои марбут ба ин одот ба таври ҳамешагӣ нопадид мегарданд. Дар ин муносибат воҳидҳои луғавии марбут ба таваллуд ва рушди кӯдак низ бетараф намонанд. Ин самти зиндагии рӯзмараи халқҳо, ки дар асоси донишҳои аҷдодӣ пеш бурда мешуд, имрӯзҳо ба шарафи таракқиёти босуръати илм ва тибби ҷаҳонӣ, дигаргуниҳои назаррасро аз сар гузаронидааст. Дар ин асно, дар доираи мақолаи мазкур воҳидҳои

ЗАБОНШИНОСӢ

луғавии таваллуд ва рушди кӯдак дар забони шуғнонӣ аз ҷиҳати хусусиёти лексикӣ ва семантикӣ таҳлил гардида, тарафҳои этнолингвистикии ин воҳидҳо низ нишон дода шудаанд.

Бояд қайд кард, ки самти таваллуди кӯдак ва рушди ӯ дар миёни мардуми Шуғнон аз ҷиҳати расму оинҳо ва одоти рамзҳо ғанӣ буда, ин боиси ташаккулёбии қаторҳои синонимӣ ва воҳидҳои фразеологии мухталифи зиёде гардидааст. Дар асоси воҳидҳои луғавии забони шуғнонӣ марбут ба таваллуди кӯдак ҳулосаҳои умумии оиди хусусиёти асосии луғавӣ, семантикӣ ва этнолингвистикии онҳо пешниҳод мегардад.

Яке аз муҳимтарин хусусиёти лексикии воҳидҳои забонии марбут ба соҳаи таваллуд ва рушди кӯдак мавҷудияти қаторҳои зиёди синонимӣ мебошад. Калимаҳои шомили ин қаторҳо, агар аз як тараф синонимҳои пурраи ин қаторҳо маҳсуб шаванд, аз тарафи дигар, мавриди мухталифи истифодабарии онҳо гувоҳ бар мавҷудияти тобишҳои гуногуни маъноӣ мебошанд. Калимаҳои шомили ин қаторҳои синонимӣ ифодакунандаи эҳсосот ва муносибати мутафовити соҳибони забон ба ин ё он амал ва ҳодисаи марбут ба таваллуди кӯдак мебошанд.

Барои ифодаи мафҳуми безурёти дар забони шуғнонӣ қатори синонимии дарбаргирандаи воҳидҳои луғавӣ ва синтаксисии зерин ба назар мерасад: *bebārā kaḥoṭ* “зани бебара”, *xiḥk kaḥoṭ* “зани хушк”, *xiḥk redow* “хушк мондан” *be buc balā kaḥoṭ* “зани бе фарзанд”, *be bāč kāč* “бе фарзанд”, *qisir redow* “зани хушк” *soy-i saltang* “бефарзанд”. Ибораи охирони ин қатори синонимӣ дар баробари зани бефарзанд нисбат ба шахси танҳо ва якка ҳам кор бурда мешавад. Агар баъзе аз калимаҳои ин қатор муносибати нейтралӣ гӯяндаро иброз намоянд (*be buc balā kaḥoṭ* “зани бе фарзанд”, *be bāč kāč* “бе фарзанд”), бархе дигар тобиши маъноии афсӯсу дарғ ва ҳасратомезро инъикос мекунанд (*bebārā kaḥoṭ* “зани бебара”, *xiḥk kaḥoṭ* “зани хушк”, *xiḥk redow* “хушк мондан”, *soy-i saltang* “бефарзанд”).

Муносиботи мухталифи соҳибони ин забону фарҳанг нисбат ба зани бефарзандро ҳамчунин воҳидҳои синтаксисӣ амсоли *ka(h)yi be dūnā bod* “қаҳи бедона бод”, *maṭ di sitirūn vad, wam-ta kaṭ-en* тахт.: “гӯсфанди мода агар қисир бошад, вайро забҳ мекунанд” муайян мекунанд. Ин воҳидҳои наҳвӣ аз ҷиҳати семантика нишонгари ҳам беҳбара будани зан ва ҳам муносибати мардум ба зани бефарзанд

ЗАБОНШИНОСӢ

мебошанд. Аз як тараф агар тобиши маъноии ҳисси афсӯсро ифода кунанд, аз тарафи дигар, муносибати манфӣ нисбат ба зани бефарзандро ифода мекунанд. Мавориди истифодабарии мухталифи ин воҳидҳои луғавӣ гувоҳ бар мавҷудияти тобишҳои мухталифи воҳидҳои ин қатор буда, маъноҳои гуногуни экспрессивиро мерасонанд.

Бояд гуфт, ки дар ин асно дуоҳи бади забони шугнонӣ, ки бо истилоҳи *zûy* миёни мардум ном гирифта мешаванд, марбут ба масъалаи таваллуди кӯдак ва безурётӣ низ дар забони шугнонӣ мушоҳида гардида, эҳсосоту дарки соҳибони забонро иброз мекунанд. Мувофиқи боварҳои мардумӣ ин дуоҳи бад аз ҷиҳати таъсирнокии манфии худ қавӣ буда, истифодаи ночои онҳо дар нисбати ягон нафар муносиб дониста намешавад. Ба ин гурӯҳи дуоҳи бад воҳидҳои синтаксисии зерин шомиланд: *Mawlo ačaḡ ziryot-ti tu cem mā-dīd taḡm.* “Худо ҳеҷ гоҳ чашматро ба фарзанд наниҳад”, *iloim tu cem ziryot mā-wīnt ič waḡt* “илоҳи чашмонат ҳеҷ гоҳ фарзандро набинанд”, *mawlo wam savzā mā-kixt* тахт. “Худо ўро сабза накунад”, *tu vor nog xixk sūd taḡm.* “бачадонат хушк шавад”. Ин воҳидҳои синтаксисӣ инъикоскунандаи қаҳру ғазаби қавии гӯянда буда, дар бештари маворид ҳангоми марбут будани вазъияти ҷанҷолӣ ба фарзанду фарзандорӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Дар забони шугнонӣ як қатор вожаҳои содаю таркибӣ қатори синонимиро мемонанд, ки ҳолати ҳомиладории занро ифода мекунанд. Ин қабати синонимӣ дар контекстҳои мухталиф, аз як ҷиҳат агар хушҳолиро нишон диҳанд, аз ҷиҳати дигар мушкilotи физикийи занро иброз мекунанд. Вобаста ба контексти истифодабарӣ луғоти қатори мазкур метавонанд ҳам тобиши маъноии афсӯс ва ҳам маъноии ҳаяҷонро дошта бошанд, ки ин ҳолатҳо дар гуфтугӯ тавассути интонатсия ва калимаҳои нишондиҳандаи ин эҳсосот муайян мегарданд. Ба чунин қатори синонимӣ вожаҳои зерин шомила ҳастанд: *wazmīn* “вазмин”, *dujūn* “дучон”, *zalūldor* “бо зарурият”, калимаи вулгарии *buḡuz* “буғуз” *qīč qatī* тахт. “бо шикам”. Вожаи *buḡuz* “буғуз”, ки дар забони шугнонӣ серистеъмол гардидааст, барои фарҳанги мардуми кӯҳистон дурушту беадабона ба назар мерасад ва насли калонсол бештар синонимҳои ҳомиладориро бо синонимҳое, ки хусусияти эвфемистӣ доранд, ифода мекунанд. Мас., *yā xubaḡ wazmīn yu čīd kor-ga mis fuk wam-ti* “вай худааш вазнин боз кори хона ҳама бар

ЗАБОНШИНОСӢ

дӯши вай”, *turd šič lapdi xīdow tut šič dujūn* “ба ту бисёртар хӯрдан даркор, ту акнун дучонӣ” ва ба монанди ин мисолҳо вобаста ба талаффузи гӯянда ҳам афсӯс ва ҳам ҳаяҷонро нисбат ба зани ҳомила ифода мекунанд.

Ҳолати ҳомиладории зан миёни мардumi Шугнон ҳамчунин тавассути воҳидҳои синтаксисии *qād-and kūdak δēdow* “дар кад кӯдак афтодан”, *qīč qati vidow* тахт.: “бо шикам будан” низ ифода меёбад. Ин воҳидҳои синтаксисӣ дар забони шугнонӣ аз ҷиҳати маъноӣ худ нисбатан мулоим ва нармгуфтортар мебошанд. Ҳамаи ин қаторҳои синонимии мазкур аз ҷиҳати хусусияти лексикӣ-семантикии худ дорои тобишҳои маъноии мухталиф буда, контексти истифодабарии луғоти таркибдихандаи онҳо мутафовит аст. Аз ҷиҳати сохти худ ин воҳидҳои луғавӣ сода ва таркибӣ буда, бештари калимаҳои сода иқтибос аз забони форсӣ-тоҷикӣ мебошанд.

Дар фаҳмиши мардumi Шугнон аз давраҳои хеле қадим нисбат ба зани ҳомиладор як қатор табуҳо ташаккул ёфтаанд, ки аз ҷиҳати семантикии худ характери муҳофизатӣ-дифоӣ дошта, ба хотири нигах доштани зани ҳомиладор ва кӯдаки дар батнаш буда ба вучуд омадаанд. Ин табуҳо, агар аз як ҷиҳат боварҳо ва эътиқодоти мардумиро нисбати қувваҳои мухталифи ғавқулода нишон диҳанд, аз тарафи дигар тарсу ҳароси мардум дар нисбати ғавти зани ҳомиладор ё навзодро иброз мекунанд. Заифии аҷдодони пешинаи мо дар ҳалли масоили тиббии марбут ба ҳомиладорӣ ва таваллуди кӯдак боис гардидааст, ки мамнуъҳои муайяне дар амалу тағзияву рафтори зани ҳомиладор шакл гирифта, ба як дастури хатмӣ барои ӯ мубаддал гарданд.

Воҳидҳои нахвии *rūz-ti xīn šūd ribīdow* “дар равзани хона хори ангат гузоштан”, *pidīn-ti mēx juktow* “дар остонаи дар меҳ кӯбидан”, *bič-kaŋj-ard vorj lajūm weδdow* “дар ҷӯби байни ду сутуни хонаи Помирӣ лаҷоми аспро овехтан” маъноӣ муҳофизатиро нисбат ба ҳар гуна рӯхҳои бадҳоҳ ифода мекунанд. Қисмати бештари мамнуъҳо вобаста ба русуми таваллуд дар миёни мардumi Шугнон тавассути калимаи *keχ* ифода карда мешаванд. Масалан, *tar zečā xez xabind-i dedow-keχ* “ба назди навтаваллудкарда баъди шом даромадан мамнуъ аст”. Ибораи *keχ anjīvdov* (*keχ* -кеш, *anjīvdov*- гирифтани) пешгирӣ аз ҳар гуна ҳодисаҳои нохуш, аз қорҳо бад ва ғ. мебошад. Воҳидҳои дигари

ЗАБОНШИНОСӢ

лексикӣ ва нахвӣ дар байни мардуми Шуғнон пешгирӣ аз ҳар гуна офатҳо ва ҳидоятҳои гуногунро вобаста ба ҳомиладории зан ё навтаваллудкарда инъикос мекунанд. Ибораи *stiraxm weδdow* “дуд кардани алафи хушбӯӣ” ҳар шом ва *yos na-wizidow* “хомӯш накардани алови хона” дар муддати ҳафт рӯзи баъди таваллуд амалҳои муҳофизатӣ ба шумор рафта маънои аз офат нигоҳ доштани навтаваллудкарда ва тифлашро ифода мекунанд. Лаҷоми аспро умуман, барои ба хона ворид нашудани ҳар гуна балоҳо дар даврони пеш дар хона нигоҳ медоштаанд, ки инро аз ҳикмати халқии *vorj lajūm čīd-and awezūn ca vid, balo tarām na-deδd* “лаҷоми асп агар дар хона овезон бошад, ба он хона бало намеояд” [6, 80]. Ибораи *pi (h)awo poδ weδdow* “ба ҳаво тир ҳолӣ кардан” ҳам инъикоскунандаи рафъи ҳар гуна қувваҳои ғайризаминӣ дар давраи таваллуди кӯдак дар мардуми Шуғнон мебошад.

Қатори дигари синонимӣ дар забони шуғнонӣ мафҳуми фарзанд ва кӯдакро ифода мекунанд. Ба ин қатор калимаҳову таркибҳои зерин шомиланд: *ziryot, bačā, kūdak, buc balā, bāč kāč* “фарзанд”, *savza-yi Худоу* тахт. “сабзаи Худо”. Бештари воҳидҳои луғавии ин қатори синонимӣ маънои аслӣ ва мустақими мафҳуми фарзандро мерасонанд (*ziryot, bačā, kūdak, buc balā, bāč kāč*), вале воҳиди синтаксисии *savza-yi Худоу* маънои метафорикӣ дошта, ифодакунандаи муносибати соҳибони забон ба фарзанд мебошад, ки аз як тараф, агар ба сабзаи табиат монанд кардани кӯдак бошад ва он нишонгари зинда будани табиату ин бақои зиндагӣ дар ҷаҳон аст, аз тарафи дигар, нозукиву зебогии фарзанд ба зарофату фасоҳати сабзаи табиат нисбат дода шудааст. Дар фаҳмиши соҳибони ин фарҳанг мувофиқи ин ибораи метафорикӣ фарзандро ба инсон Худо ато мекунад, ки муносибати соҳибони забонро ба фарзанд ба таври равшан инъикос мекунад.

Аз ин ҷиҳат аст, ки дар нисбати фарзанд дар забони шуғнонӣ воҳидҳои мухталифи лексикӣ ва синтаксисии зиёде ба назар мерасанд, ки мақоми ҳоса доштани фарзанд дар ин фарҳангро нишон медиҳанд. Хусусияти лексикӣ-семантикии ин воҳидҳо дар баробари инъикос намудани муносибати шуғнониён ба фарзанд, ҳамчунин мақому мартабаи писар ва духтарро дар оила муайян мекунанд. Қисме аз воҳидҳои мазкур агар хусусияти иҷтимоии мақоми фарзандро нишон диҳанд, ба монанди: *ziryot xu dod-at nān dawlat* “фарзанд давлати

ЗАБОНШИНОСӢ

падару модар”, *ziryot xu dod-at nān kūrmoθ-ak* (*kūr* – калимаи тоҷикии *кӯр*, *moθ-ak* - *асо*) аналогии ин мақол дар забони тоҷикӣ “фарзанд асои пириии падару модар” *pus xu dod/tāt mēros-xur* “писар - меросхӯри падар” *mardina čīd-and xā-sitan* “мард дар хона шахсути хонадон”, *mardīnā xūnāndi pedokun* “мард дар хона пайдокунанда”, *rizīn mardum bāx* “духтар насибаи мардум”, *rizīn vaj bāx* “духтар насибаи берун” *rizīn pūnd-ti tuxā* “духтар дар роҳ тӯша аст”, *rizīn xu virodārat xex qawm-ard pūnd-ti tuxā* “духтар барои бародарон ва хешу табораш тӯшае дар роҳ аст” [6, 87], ҳамчунин воҳидҳои нахвии дигар хусусиятҳои динӣ ва мартабаи баланд доштани писарро дар фарҳанги мардуми Помир нишон медиҳанд: *pus xu dod-at nān narvūnd senj / narvūnd-yosj* “писар бардоранда /барандаи нардбони падару модар”, *mardina čīd-and xā-sitan* “мард дар хона шахсути хонадон”.

Муносибати неку меҳрубонона доштани шуғнониён ба фарзанд ва ҳамчунин мавқеи тақрибан баробар доштани писар ва духтар дар оила дар семантикаи табрикотҳои мардумӣ оид ба фарзандор шудани оила низ мушоҳида мегардад. Тарзи муборакбодкунии анъанавии мардуми Шуғнон бо воҳидҳои хоси *muboraki tīrandoz* “мубораки тирандоз” ва *muboraki alwopaz* “мубораки ҳалвопаз” маъмул аст [6,75]. Аз ҳуди семантикаи ин табрикотҳо маълум мегардад, ки ибораи *muboraki tīrandoz* “мубораки тирандоз” ҳангоми таваллуд шудани писар ва *muboraki alwopaz* “мубораки ҳалвопаз” ҳангоми таваллуд шудани духтар баён карда мешавад. Чунин тарзи муборакбодкунии бараъло нишон медиҳад, ки мард муҳофизу пайдокунандаи ризку рӯзии хонавода буда, духтар ниғаҳдоранда ва омодакунандаи ин неъмат аст. Аз ҷониби дигар, маънои ин ибораҳо боз ҳам мавқеъву мақом ва вазифаи функционалии писару духтар, марду занро аз рӯзи ба дунё омаданашон дар мардуми кӯхистони Помир муайян мекунанд.

Хусусияти дигари воҳидҳои нахвии марбут ба таваллуди кӯдак дар он зоҳир мегардад, ки онҳо таҷассумкунандаи фаҳмишу заковати мардум дар анҷом додани расму одатҳои мухталиф, ки баҳри хушбахтии навхонадорон ва ба умеди фарзанддор шудани онҳо равона шудаанд, мебошанд. Семантикаи чунин воҳидҳои нахвӣ русуми анъанавии мардуми Шуғнонро тасвир карда, чораҳои пешаки амалӣ шуда барои дар оянда фарзанддор гардидани навхонадоронро таҷассум мекунанд. Баъзе аз ин воҳидҳои нахвии забони шуғнонӣ дар

ЗАБОНШИНОСӢ

шакли зерин мушоҳида мегарданд: *sūr-and kūdak niwenc dūmān-tīr ribīdow* “дар маросими тӯй кӯдакро дар домани арӯс гузоштан”, *kaxt (žindam) ar niwenc bīrej ȳiptow* “дар бистари арӯс гандум пошидан”, *serfarzand kaxoy-ta niwenc at xunči bīr weḏd* “зани серфарзанд бистари арусу домодро андозад”, *niwenc kurtā dūmān na-xičixtow* “домани куртаи арӯсро набуридан” ва ғ. [3,77]. Албатта, чунин параллелҳоро мо дар фарҳангу анъанаҳои халқиятҳои мухталифи ҷаҳон мушоҳида мекунем, ки баъзан тарзи амалӣ шудани ин одатҳо бо ҳам мушобех ҳам аст [4, 45; 2,106].

Ифодаҳои забонии зиёд вобаста ба русуми таваллуди кӯдак роиҷ ҳастанд, ки инъикоскунандаи тарсу офатрасонӣ аз ҷониби қувваҳои бадӣ ба кӯдаки навзод ва зани навтаваллудкарда мебошанд. Баръакси ин ифодаҳое роиҷ ҳастанд, ки инъикоскунандаи раҳнамоиҳову хидоятҳои мухталиф дар байни мардуми Шуғнон мебошанд. Чанде аз ин ифодаҳо, ки хусусияти манъкунӣ ва хидояту роҳнамоиҳоро мефаҳмонанд, дар мақолаамон меоварем: *zul-ik bačā xez motkarḏā dedow mumkin nist, di-jāt yu luk sūd* “ба назди кӯдаки навзод саросема даромадан мумкин нест, чунки вай ба касалии қабзаи меъда дучор мешавад”, *xūmindī kūdak tar rūz bīr ma-yēdow* “дар вақти шом кӯдакро ба таги равзана набурдан” *kūdak noxūn mā-zēxtow* “нохунҳои кӯдакро нагирифтани”, *kūdak mā-šandentow* “кӯдакро нахандондан”, зеро дар фаҳмиши мардумӣ ин амал метавонад инъикоси баръакси худро дошта бошад ва дар мавриди зиёд хандондани кӯдак фариштаҳо метавонанд ўро гирёнанд; *kūdak dust-i bā mā-čīdow* “дасти кӯдакро бўса накардан”, ки тибқи бовари мардумӣ ин амал дар оянда боиси дузд шудани кӯдак мегарда, *kūdak xūḏm-and bā mā-čīdow* “кӯдакро дар хоб бўса накардан”, ки мувофиқи фаҳмиши мардумӣ амали мазкур ба дорой умри кӯтоҳ гардидани тифл оварда мерасонад; *kūdak ȳēv-ti bā mā-čīdow* “дар даҳони кӯдак бўса накардан”, зеро дар фаҳмиши мардумӣ ба беист равон шудани оби даҳани кӯдак оварда мерасонад, *kūdak az xu kāl tīr māsentow* “кӯдакро аз сари худ боло набардоштан”, ки боиси ба шикамрав шудани кӯдак ё тавре дар байни мардуми Шуғнон мегӯянд, “*šīrdūn sūd*” мегардад, *kūdak pīc-ta na-divesen, witi tez-aḟ cem firop* “рӯйи кӯдакро нишон намедиханд, зеро ба вай чашм мерасад”; *kūdak –ta toqā nalāk-en, ḏew xu ziriyot qat-i wi bidāl kixt* “кӯдакро танҳо наmemонанд, дев кӯдаки худро бо ў иваз мекунад”.

ЗАБОНШИНОСӢ

Чунин кӯдаконро дар мардуми Шуғнон *wixtakbidāl* “*wixtak* – тифли парпеч, *bidāl*-иваз” мегӯянд. Маҷозан ҳам ин калимаро нисбат ба кӯдакони аз ҳад бекарор ва гапнодаро истифода мебаранд.

Дар ин давра кӯдакро махсусан аз қувваҳои бадӣ бо роҳҳои гуногун ва фаҳмиши анъанавии мардум муҳофизат кардан лозим аст. Воҳидҳои лексикӣ ва синтаксисии зерин инъикоскунандаи фаҳмишу роҳҳои муҳофизати тифли навзод аз ҳар гуна хатарҳо ва қувваҳои бадӣ мебошанд: мардуми Шуғнон нисбат ба баъзе ашӯҳои махсус, ки дар фаҳмиши мардумӣ қувваи ғавқуллодаи муҳофизатӣ доранд, боварӣ дошта, барои муҳофизат кардани кӯдаки навзод онҳоро истифода мекунанд. Ба чунин ашӯ корд (*čēd*), нон (*garḍā*), навъи гиёҳи хушбӯ (*sitraxm*), асбобе ба ном лук, *rošt vidīrm* “чорӯби сурх” ва ғ. дохил мешаванд.

Дар байни мардуми Шуғнон падидаи чашми бад расидан ба кӯдак аз тарафи одамон, ки дар забони шуғнонӣ бо ибораи номии *cem čīdow* “чашм кардан” маълум аст, зуд-зуд ба вукӯъ меояд. Барои кӯдакро аз чашми бад ҳифз кардан, аз ҳар гуна ашӯҳои муҳофизатӣ истифода мекунанд. Дар дасти кӯдак муҳраҳои махсус мебаранд, ки мардуми Шуғнон онҳоро *čaxmi bad sifc-en* “муҳраҳо аз чашми бад” меноманд. Аз таги пой одами чашмкарда ба тану рӯи кӯдак бо нияти рафъ кардани чашми бад мемоланд. Аксар дар куртачаи кӯдак тӯмор маҳкам мекунанд, ё аз хори ангат (*xīn-šūd*) тӯморча карда дар куртаи кӯдак сахт мекунанд.

Бояд гуфт, ки дар байни мардуми Помир аз қадим расму одатҳо, бовариҳои зиёд нисбати зани ҳомиладор вучуд доштанд. Гузаштагони мардуми Шуғнон ҳарчанд аз технологияи тиббӣ бархурдор набуданд, вале бо ақлу заковат ва фаҳмиши худ замон тавонишанд аз рӯи ҳар гуна фолмониҳо, аломату нишонаҳо, шаклу шамоили зани ҳомиладор муайян кунанд, ки писар таваллуд мешавад ё духтар. Ин гуна бовариҳо инъикоскунандаи орзуи маром ва интизории мухталифи мардуми Шуғнон мебошанд, ки аз як тараф бесабриву бегоҳии замонро дар муайян намудани ҷинси кӯдак нишон медиҳанд, вале аз тарафи дигар кунҷковию мушоҳидакории замонро нисбат ба ҳар гуна падидаҳои табиӣ муайян мекунанд ва бо чунин воҳидҳои забонӣ баён мегарданд: *kixčīn aywūn lixo-ti fol nēḍdow* “фол мондан бо манаҳи ҳайвони забхшуда”, *dujūn yīnik-ti židīšk zibidow* “ба ҷониби зан

ЗАБОНШИНОСӢ

паридани малах”, *dujũn ỹnik-ti mũrzak tĩdow* “дар бадани зани ҳомила баромадани мӯрча”, *dujũn ỹnik -and wam mayl-i tar tuxp-i di vud, wam-an-ta rizĩn sũd*”, *dujũn ỹnik awas tar šĩrin-i vidow* “майли зани ҳомиладор ба ширинӣ будан”, *vũȳz-at tar piro qĩč* “шиками харбузамонанди ба пеш ҳаракаткунанда”, *dujũn ỹnik pũȳč-at virũ ȳrixtow* “рехтани мижаву абрӯвони зани ҳомиладор”, *pĩc tofč dēdow* “доғ задани рӯй”, *xu dusten-ti taquā čĩdow xu andĩdow* “ба дастҳо така кардану аз ҷой хестани зани ҳомиладор”, *as xu joyti sabuk-aȳ andĩdow* “аз ҷой ба осонӣ хестани зани ҳомиладор”. Тибқи боварии мардум, дар ҷараёни таваллуд кардан хислату рафтори зани таваллудкарда ё шавҳараш ба воситаи таваллуд шудани писар ё духтар муайян мегардад. Ин вобаста ба осон ё душвор кардани таваллуд аст. Яъне бо таваллуд шудани писар хулку атвори падар ва бо таваллуд шудани духтар хулку атвори модар аз рӯи боварии мардум маълум мегардад. Истифодаи воҳидҳои лексикии иқтибосии хушфеъл, хушфол ва зидмаъноӣ он бадфеъл дар ин маврид маҳз муайянкунандаи хислати падару модари кӯдак гӯё ба шумор мераванд.

Ибораҳои таркибии номӣ ба монанди *siĩĩd čĩdow* “ба тифли навзод то се рӯз ғизо додан”, *pĩli zēxtow* “чок кардани гардан ва тахтапушти кӯдак”, *čĩl wĩstow* “čĩl- бемории “рахит”, *wĩstow-* бастан”, *ar pačč dēdow* “дар саргини бузу ғӯсфанд печондани кӯдак”, *kũm dēdow* “бо сӯзан коми кӯдакро задан”, *šĩrdũn vĩstow* “шикамравии кӯдакро бастан” ва ба бисёр ибораву ифодаҳои дигар дар русуми таваллуди кӯдак хусусияти зиёди ахбороти доранд. Ин ибораҳо хусусияти табобати анъанавии кӯдакро дар мардуми Шуғнон инъикос мекунанд ва ҷараёни анҷоми ин расму одатҳо ҳам махсус буда, танҳо соҳибзабонон ба ҷӣ тарз анҷом додани ин расмиятҳоро медонанду халос.

Бинобар ин барои ба маъноӣ ин ибораҳо расидан, ҳатман бояд аз тасвири ҳуди русум бохабар бояд шуд. Ибораи *siĩĩd čĩdow* аз як тараф агар ба кӯдак то се рӯз (баъди се рӯз модар ба кӯдакаш сина медод) ғизо додан бошад, аз рӯи он талаботҳое, ки нисбат ба *siĩĩd-čārv* (*siĩĩd* - шояд аз *us- раф-, гирифта шуда бошад, яъне сипиф - лесидан, макидан[3, 87], *čārv* - равған) (ба равған мулло дуо мекунад) ва ҳуди русум (зани хушфеъл боахлоқ, серфарзанд бояд ба кӯдак равған диҳад) ва ғ. дар байни мардуми Помири Ғарбӣ риоя карда мешуданд,

ЗАБОНШИНОСӢ

хусусияти дигари ин амал муайян мегардад. Яъне тибки бовариин мардум феъли хуб, ахлоқи некӯ ва дигар хислатҳои некӣ инсонӣ дар ниҳоди кӯдак бо ҳамин амали сеҳромез ҷо карда мешаванд.

Ибораҳои дигари зикршуда бо тамои хусусияти ғамхорӣ нисбати кӯдак, пешгирӣ ва табобати анъанавии мардуми Шугнон ва аз рӯи нақли калонсолон, дар давраҳои пеш ҳатто аз марг наҷот додани тифли навзодро инъикос мекунанд.

Ҳамин тариқ, ба ҳулоса меоем, ки лексикаи расму одатҳои марбут ба таваллуди кӯдак бе тасвир кардани ҳуди ҳамин расму одатҳо имконнопазир аст. Лексикаи марбут ба таваллуди кӯдак дар забони шугнонӣ дар бар гирандаи иттилооти муҳими фарҳангӣ доир ба ин раванди зиндагии ҷамъиятӣ буда, хусусияти хоси анъанаҳои мардумро инъикос менамояд. Тақрибан ҳамаи воҳидҳои забонии марбут ба таваллуди кӯдак донишҳо ва анъанаҳои аҷдодиро дар бар гирифта, ҷаҳонбинии мардуми Шугнонро дар бархурд бо масъалаи мазкурро инъикос мекунанд. Як қатор донишҳо ва анъанаҳо, аз як тараф, агар пояи воқеӣ-объективӣ дошта бошанд, аз тарафи дигар, як қатори дигари онҳо дар асоси боварҳои хурофотии аз байнрафтаи ин гурӯҳи этникӣ ба вучуд омадаанд. Дар асоси таҳлилу таҷзиҳои калимаҳо ва ифодаҳои инъикоскунандаи давраҳои мухталиф марбут ба таваллуди кӯдак дар забони шугнонӣ дар заминаи тавсифу таҳлили расму оинҳои марбута иттилооти арзишманди на танҳо забонӣ, балки этнолингвистӣ низ ироа гардидааст. Лексикаи марбут ба таваллуди кӯдак дар забони шугнонӣ бо фарҳанг, ҷаҳонбинӣ, фаҳмиш, таҷрибаи зиндагӣ, тибби мардумӣ алоқаманд буда, низоми муайяни гурӯҳҳои семантикиро ташкил медиҳад.

Китобнома:

1. Қаландаров, Т.С. Магия в семейно-бытовой обрядности шугнанцев / Т.С. Қаландаров // Этнос и культура. – 2001. - №1. - С.39-53.
2. Мусаева, М.К. Традиционные магические представления и обрядовые практики горских евреев Дагестана, связанные с рождением детей / М.К. Мусаева // Современные проблемы науки и образования. – М.: Академия естествознания. - 2014. - №4.

3. Стеблин-Каменский, И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М. Стеблин-Каменский. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 1999. - 478 с.

4. Хасбулатова, З.И. Традиционная культура воспитания детей у чеченцев (XIX-XX века): дисс. на соиск. уч. ст. доктора исторических наук: 07.00.07 / Хасбулатова Зулай Имроновна; [Московский государственный университет им. М. В. Ломоносов]. – Москва, 2015. – 72с.

5. Цонбобоев, Н. Мунтахаби панду ҳикмати Бадахшон / Н. Цонбобоев. – Хоруғ: Мероси ачам, 2012. – 113 с.

6. Юсуфбекова, З. Семья и семейный быт шугнанцев конец XIX -начало века / З. Юсуфбекова. – М.: Институт этнологии и антропологии РАН, 2015. - 220 с.

ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТАДЖИКСКОГО И ШУГНАНСКОГО ЯЗЫКОВ С ЦВЕТООБОЗНАЧАЮЩИМИ КОМПОНЕНТАМИ

Шосафоева С.⁷

*Хорогский государственный университет
имени академика М. Назаршоева*

*Баробари воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ бо
ҷузъҳои ифодакунандаи ранг*

*Дар мақола баробари воҳидҳои фразеологӣ бо фитокомпонентҳо
ва зоокомпонентҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва шугнонӣ, ки таърихи
робитаи инсон бо табиат ва олами ҳайвонотро инъикос мекунад,
мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ба воситаи фитокомпонентҳо*

⁷**Шосафоева Сабзина Шогадоевна** - муаллимаи калони кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. В. Гулмамад, 73. Тел.: (+992)938193358; e-mail: sabzinashosafoeva78@gmail.com.

Шосафоева Сабзина Шогадоевна – старший преподаватель кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. В. Гулмамада, 73. Тел.: (+992)938193358; e-mail: sabzinashosafoeva78@gmail.com.

Shosafoeva Sabzina Shogadoevna – Senior teacher of Tajik department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog, st. V. Gulmamad, 73. Tel.: (+992)938193358; e-mail: sabzinashosafoeva78@gmail.com.

ва зоокомпонентҳо хусусиятҳои характерноки олами набототу ҳайвонот ба ҳислатҳои инсон табдил меёбанд. Дарачаи муносиби воҳидҳои фразеологӣ бо фитосемантика ва зоосемантика вазифаҳои меъёрию тавсифӣ ва услубиро иҷро мекунанд.

Калимаҳои калидӣ: баробарӣ, воҳидҳои фразеологӣ, фитокомпонентҳо, зоокомпонентҳо, таърихи таъсири мутақобила, табдили аломатҳои тавсифӣ, вазифаи меъёрӣ, вазифаи тавсифкунанда, вазифаи ифодакунанда, вазифаи услубӣ.

Эквивалентность фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков с цветообозначающими компонентами

В статье рассмотрена эквивалентность фразеологических единиц с фитокомпонентами и зоокомпонентами в таджикском и шугнанском языках, которые отражают историю взаимодействия человека с природой и животным миром. Путём фитокомпонентов и зоокомпонентов осуществляется трансформация характерных черт растительного и животного миров в человеческие. Должный уровень фразеологических единиц с фитосемантикой и зоосемантикой выполняют нормативно-характеризующую, экспрессивную и стилистическую функции.

Ключевые слова: эквивалентность, фразеологические единицы, фитокомпоненты, зоокомпоненты, история взаимодействия, трансформация характерных черт, нормативная функция, характеризующая функция, экспрессивная функция, стилистическая функция.

Phraseological units with fitocomponents and zoocomponents in Tajik and Shugni languages

The article considers the equivalence of phraseological units with phytocomponents and zoo-components in Tajik and Shugnan languages, which reflect the history of human interaction with nature and animal world. Through phytocomponents and zoo-components the transformation of characteristic features of plant and animal worlds into human ones is carried out. The proper level of phraseological units with phytosemantics and zoosemantics perform normative-characterising, expressive and stylistic functions.

Key words: equivalence, phraseological units, phytocomponents, zoo-components, history of interaction, transformation of characteristic features, normative function, characterising function, expressive function, stylistic function.

ЗАБОНШИНОСӢ

Цвет как неотъемлемая часть окружающего нас материального мира пробуждает у человека различные факторы чувств: радость, покой, тепло, защищенность, доброта, вера в хорошее и горе: недоверие, равнодушие, мрак, безысходность. Согласно своим познаниям бытия каждый народ наделил цветам особую символическую значимость, каждый из которых играет определенную роль в жизни человека. Культура каждого народа определила для себя определенную гамму цветов, символизирующих характерные, традиционные и религиозные черты каждого народа, тем самым отображая символические трансформации идейных соображений этих народов. Как важные составляющие национально-культурной жизни народа элементы цвета имеют место использования и на базе фразеологических единиц. При выявлении эквивалентности фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков было выявлено, что эти символизирующие элементы также присутствуют при определении различных характеристик носителей этих языков. Такое взаимодействие цвета с сознанием и с человеческими ощущениями отражалось в фразеологических единицах, на уровне символических способностей отдельных цветов. Большинство цветов использованных в составе фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков способствующие определению эквивалентности между ними, являются эмпиричными – цвета, воспринимаемые с помощью органов чувств.

Основными цветовыми элементами в фразеологических единицах изучаемых языков являются цвета: *сафед* (тадж.) – *сафед* (шуг.) - белый и *сиёҳ* (тадж.) – *тёр* (шуг.) - чёрный, которые символизируют добро (белый) и зло (чёрный). Единицы, в составе которых встречается цвет *сафед* (тадж.) – *сафед* (шуг.) - белый чаще всего ассоциируется с хорошим, светлым,носящим добро. Эмоционально-экспрессивное воздействие этого цвета на человеческое восприятие весьма велико, поэтому спектр его использования в фразеологических единицах широк. При рассмотрении фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков с цветовыми компонентами было определено высокая семантическая эквивалентность, что разъясняется исторической связью между двумя языками.

ЗАБОНШИНОСӢ

Белый цвет – *сафед* (тадж.) – *сафед* (шуг.) в таджикском языке употребляется для хорошего пожелания, как: *роҳи сафед* (тадж.: счастливого пути, который в шугнанском языке имеет такую же форму использования со схожим семантическим значением. Но в отличие от таджикского языка в шугнанском языке белый цвет указывает и на значение “траура”.

В таджикском и шугнанском языках проявление красоты определялось очень белым лицом, которая выражалось с помощью белого цвета: *сафедрую сияҳбахт* (тадж. диалект) – *сафедруйат сийобахт* (шуг.) (белолицая, но с черной судьбой), тем самым противопоставляя красоту лица черноте судьбы, имевшая когнитивную связь с русской пословицей: *не родись красивой, а родись счастливой*.

В другом контексте, проявление страха и недомогания, также осуществляется при помощи элемента белого цвета: *ранги касе паридан (сафед шудан)* (тадж.) [115, 882] – *ту рӑнг сафед сут (ту рӑнг зибуд)* (шуг.). В шугнанском языке превосходная степень белого цвета отмечена при помощи слово «парраст», что указывает на плохое самочувствие человека – бледность из-за болезни: *ту рӑнг парраст кихӑт* (шуг.).

Белый цвет в изучаемых языках в эквивалентном семантическом значении также используется для определения значения «оправдывать себя»: *худо сафед кардан* (тадж.) [116, 91] – *ху сафед чӑдов* (шуг.).

Белый цвет во фразеологических оборотах рассматриваемых языков также может обозначать такие положительные качества человека как честность, справедливость и добродушие: *бо дили сафед* [115, 388]. В шугнанском языке в место компонента *сафед* используется слово «нек» – хороший, славный, добрый, например, *нек дил* – доброе сердце, которое придает данной фразеологической единице похожее значение.

Другой фразеологической единицей с эквивалентным семантическим значением является: *мӱйсари касе дар коре сафед шудан* (тадж.) [115, 668] – *кӑл сафед ситов* (шуг.) имеющее значение – поседеть от переживаний и мирских тревог. К другим эквивалентным фразеологиям с компонентом «*сафед*» можно перечислить следующие единицы:

ЗАБОНШИНОСӢ

Сафедро аз сиёҳ фарқ карда тавонистан (тадж.) [116, 91] – *сафед аз тёр фарқ чӯдош вёрдедош* (шуг.) – разбираться в чем или в ком-либо, быть избирательным;

Сафедшавии рӯз (тадж.) [116, 92] – *рухи сафед дӯдош* (шуг.) – наступление рассвета.

Антонимический элемент белого цвета – чёрный также многократно употребляется в составе фразеологических единиц исследуемых языков, которое обозначает понятия тьмы, мрака и зла: *дили касе сиях будан* (тадж.) [115, 389] – *тёр дил одам* (шуг.) – человек с черным сердцем и душой; *одами рӯсиях* (тадж.) [116, 940] – *пӣцтёр одам* (шуг.) – двуличный, лицемерный человек. В шугнанском языке слово *сиях* в составе единицы «*сийо цем вирӯӣ одам*» обозначает «красивый человек с черными глазами и бровями», так как на Востоке красота определялась наличием черных глаз и бровей.

Цветовой элемент серого цвета как символический носитель неярых (тусклых) значений также упомянут в шугнанских фразеологических единицах как: *хӣн йол одам* – (дослов.: человек с серыми чертами лица) в значении некрасивый человек; *вӯрҷ фука 9 хӣн* – (дослов.: все волки серые) в значении все одинаковы по своим качествам; *хӣнез чӯдош* – дослов.: окружающий мир мне кажется серым, в значение не видеть.

Изучение семантики красного цвета во фразеологических единицах исследуемых языков позволило выявить как общие черты, так и специфические особенности. Красный цвет является символом торжественности и почетности, также используется для описания характерных черт человека, как стыдливость: *сурх шудан // сурху сафед шудан* (тадж.) [116, 116] – *рӯиш ситов // рӯиш-ат сафед ситов* (шуг.); лицемерия и вранья в шугнанском языке: *ат ту пӣц рӯиш*, тем самым слушающий даёт говорящему понять, именно символическим значением слова «*рӯиш*» – красный, что он осведомлен о его вранье.

Зелёный цвет ассоциируется с растительностью, листвой и лесом, и употребляется в следующих фразеологических единицах: *таманнои сарсабзии одам кардан* (тадж.) пожелание благополучия человеку. В шугнанском языке в фразеологической единице: *сӣвз ситов* – вырос, растить, пожелание благополучия в сфере зачатия ребенка, указывает на достижении успеха и благополучия в конкретной ситуации (рождение ребенка).

ЗАБОНШИНОСӢ

Определение цвета волос в шугнанском языке осуществляется при помощи двух фразеологических единиц: *зардӣнӣ одам* и *сабзӣнӣ одам*, первая из которых указывает на человека обладающего светлыми волосами и светлой кожей (семантическое значение которого основано непосредственно на цвете *зард* – желтый – светлый цвет), вторая указывает на человека с темными оттенками волос обладающий смуглой кожей, семантическая связь, которого основано на цвете *сабз* – зеленый – цвет, который темнее чем жёлтый.

Синий цвет в составе фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков часто употребляется при определении физического состояния человека, как элемент отражающий последствия побоев и появления синяков: *каб-кабуд шудан* (тадж.), *нили ситов* (шуг.).

Желтый цвет в составе фразеологических единиц таджикского и шугнанского языков используется для определения плохого самочувствия человека: *зард шудани рӯй* (тадж) – *рӯнг зӣрд ситов* (тадж). Согласно медицинским данным, кожа человека при тяжелой болезни становится желтым, и такая семантическая данность отмечена в данных единицах.

Таким образом, можно придти к выводу, что отличительные черты фразеологических единиц с цветообозначающими компонентами в таджикском и шугнанском языках вызваны на уровне субъективно-ассоциативного восприятия окружающего мира в рамках цветовой оценки, которые отражают экстралингвистические реалии (исторические, географические и традиционные особенности) каждого народа. Стало известно, что эмоционально-экспрессивное воздействие цвета способствует развитию широкого спектра ассоциативных значений, которое носит больше сочетательный характер. К числу таких цветовых элементов изучаемых языков можно соотнести черный, белый (в основном использованы в антонимических значениях), жёлтый, зеленый и серые цвета, использование которых во многом дают разные символические значения. Анализ семантики фразеологизмов в таджикском и шугнанском языках позволил выявить общие цветообозначающие значения. Но в отличие от таджикского языка в шугнанском языке белый цвет указывает и на значение “траура”. Цветовой элемент серого цвета неярких (тусклых) значений шугнанских фразеологических единиц (*вӯрҷ фукаъ хӣн* –

(дослов.: все волки серые) в значении все одинаковы по своим качествам) преобладает над таджикским. Голубой цвет таджикского даёт при эквивалентности синего (*каб-кабуд шудан – нйли ситов*). Также присутствуют изменения порядок слов во фразеологизмах и фонетические различия с фонемами *ā, ū, ŷ, δ, ʈ, x̣, ʃ, ʒ*.

Литература:

1. Белозерова, Ф.М. Трансформация фразеологических единиц как аспект фразеологической стилистики (к постановке вопроса) / Ф.М. Белозерова // Вопросы романо–германского языкознания. Материалы внутри вузовской конференции. Вып. IV. - Челябинск: ЧГПИ, 1973. – С. 12-13.
2. Битокова, С.Х. Метафорическое использование зоонимов в формировании языковой картины мира / С.Х. Битокова// Проблемное описание и преподавание романо–германских языков. (Семантика и структура слова, предложения и текста). Меж.вуз. сб. науч. тр. – Нальчик: Каб.-Балк. ун-т, 1996. С. 24-30.
3. Бирюкова, Н.В. Анималистическая фразеология русского языка: дисс. ...канд. филол. наук / Н.В. Бирюкова. – Ташкент, 1990. – 191 с.
4. Бойко, В.Н. Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном украинском языке: автореф. дисс. ...канд. филол. наук / В.Н. Бойко. – Киев, 1989. – 22 с.
5. Григорьева, Г.С. Фразеологические единицы с зоонимами в аспекте–Кг теории номинации (на материале современного английского языка): дис... канд. филол. наук / Г.С Григорьева. – Ростов-на-Дону, 1985. – 220 с.
6. Гутман, Е.А. Названия животных в составе сравнений / Е.А Гутман, М.И. Черемнсина // Вопросы языка и литературы. Выпуск 4, ч. I. – Новосибирск: НГУ, 1970. - С. 253-266.
7. Гутман, Е.А. Образное значение зоонимов в словарях / Е.А Гутман, М.И. Черемнсина // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. Вып. V. – Новосибирск: НГУ, 1976. – С. 21–42.

8. Гутман, Е.А. Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков) / Е.А.Гутман, Ф.А.Литвин, М.И.Черемнсина // Национально–культурная специфика речевого поведения. - М.: Наука, 1977. - С. 147-165.

9. Жельвис, В.И. Национально–специфические особенности лексической семантики зоонимов как элемент типологического анализа / В.И. Жельвис // Межвуз. сб. науч. тр. Ленингр. гос. пер. института им. Герцена. Лексическая семантика и фразеология. – Ленинград: Ленингр. гос. пер. ин–та им. Герцена, 1987. - С. 30-38.

10. Мирзоев, Ш. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке. / Ш. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 2014.–280с.

11. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони хозираи тоҷик. Ҷ. I. / М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 952 с.

12. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони хозираи тоҷик. Ҷ. II. / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 802 с.

ОҶАНГҲОИ ҲАҶВУ МУТОИБА ДАР СОХТИ КОМПОЗИТСИОНИИ ҒАЗАЛИЁТИ АДМИ ШУҒНОНӢ Давлатбеков Л.¹

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ аз шоирони ҳар ду соҳили дарёи Панҷи Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии исломии Афғонистон буда, суханвари соҳибдевор ва байни дӯстдорони калом бадеъ дар қаламрави кишвари мо аз солҳои 80-уми асри гузашта, баъди нашири маҷмӯаи “Адими ду соҳил” маҳбубият пайдо намудааст.

Муаллиф дар мақола саъй намудааст, ҳунар ва маҳорати Адими Шугнониро дар баёни масъалаҳои иҷтимоӣ аз мавқеи ҳаҷву мутоиба мавриди таҳқиқ қарор диҳад. Мавсуф собит намудааст, ки жанри ғазал на фақат дар баёни масоили эҳсосоти ишқу ошиқӣ ва масъалаҳои ба он марбут созгор мебошад, инчунин дар таркиби устухонбандии ин жанри латиф масъалаҳои дигари муҳими ҳаёти иҷтимоӣ аз қабилӣ тақсимоати ноадолатонаи дастранҷи аҳли заҳмат дар партави мавзӯҳои ҳаҷву мутоиба имконпазир аст.

Муҳаққиқ собит намудааст, ки шоир барои адои оҷангҳои ҳаҷву мутоиба аз мусталехоти богдорӣ ва деҳқонӣ аз тариқи қиёси ашёҳои хушсифату бадсифат ва тақсимоати онҳо аз мавқеи манфиатҳои киширҳои гуногуни ҷомеа устодона истифода намудааст.

Инчунин, тибқи кӯшишҳои илмӣ муаллиф фазои ҳаҷву истеҳзои ашъори шоирро истифодаи таркибу ибораҳо ва ғоҳ ҷумлаҳои зарифона ва омиёнаи ғӯшиҳои тоҷикони маҳалҳои дигари кӯҳистон симои зоҳирӣ ва олами ботинӣ рақибро, ки яке аз қаҳрамонҳои манфии ғазалиёт маҳсуб мешавад, рангинтар намудаанд.

¹**Давлатбеков Лоло Мирзоевич** – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯч. У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Давлатбеков Лоло Мирзоевич - доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Davlatbekov Lolo Mirzoevich - doctor of philological sciences, leading researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov NAST. Address: GBAO, Khorog city, str. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Калимаҳои калидӣ: газал, ҳаҷв, мутоиба, композитсия, байт, матлаъ, калимаҳои соҳаи ҳунармандӣ, нақши мундариҷаву гоҷавӣ, тасвирҳои зарифонаву ҳаҷвӣ.

Юмористические оттенки в композиционной структуре газели Адима Шугнани

Сайед Замониддин Адими Шугнани — один из поэтов известный на обоих берегах реки Пянджа как в Республике Таджикистан, так и в Исламской Республике Афганистан. Он как автор сборника стихов приобрел популярность среди почитателей поэзии в нашей стране в 80-ые годы прошлого века, после выхода в свет сборника “Адими ду соҳил”.

В статье автор попытался исследовать мастерство Адима Шугнани в выражении социальных проблем с точки зрения сатиры. Он доказал, что жанр газели пригоден не только для выражения чувств любви и романтики и связанных с ними вопросов, но и для освещения в рамках данного жанра, в свете сатирической тематики, других важных вопросов общественной жизни, таких как несправедливое распределение трудовых ресурсов. Исследователь доказал, что поэт мастерски использовал для исполнения сатирических стихов сравнения хорошего и плохого, разделяя их с точки зрения интересов разных слоев общества.

Также, согласно научным исследованиям автора, сатирическую атмосферу стихов поэта украшают использование композиций и словосочетаний, а иногда изящные и простонародные предложения таджикских диалектов других горных регионов.

Ключевые слова: газель, сатира, шутка, острота, композиция, стих, текст, художественное слово, содержательно-образная роль, изящные и сатирические образы.

Humorous melodies in the compositional structure of the ghazal Adim Shughnani

Sayed Zamoniddin Adim Shughnani is one of the poets known on both banks of the Panj River both in the Republic of Tajikistan and the Islamic Republic of Afghanistan. He as the author of poetry collection gained popularity among poetry admirers in our country in the 80s of the last century, after the publication of the collection "Adimi du sohil".

In the article, the author tried to investigate Adim Shughnani's skill in expressing social problems from the point of view of satire. He has proved that the genre of ghazal is not only suitable for expressing feelings of love and romance and related issues, but also for highlighting other important

issues of social life, such as unfair distribution of labor resources, within the framework of this genre, in the light of satirical themes. The researcher has proved that the poet has masterfully used comparisons of good and bad to fulfill satirical poems, dividing them in terms of the interests of different sections of society.

Also, according to the author's scientific research, the satirical atmosphere of the poet's verses is embellished by the use of compositions and word combinations, and sometimes elegant and simple sentences of Tajik dialects of other mountainous regions.

Key words: *ghazal, satire, joke, witticism, composition, verse, text, artistic word, meaningful and figurative role, graceful and satirical images.*

Доир ба вижагиҳои мавзӯии ғазали шоирони гузаштаи мо андешаҳои зиёде баён шуда бошанд ҳам [2; 4; 8; 9; 12.], ба фикри ин ҷониб, масъалаи ҳаҷву мутоиба ва инъикоси он дар композитсияи ғазал то андозае аз мадди назари муҳаққикон дур мондааст. Ҳаҷву мутоиба аз мавзӯҳои суннати адабиёти форсии тоҷикӣ маҳсуб шудаву дар масири таърихи адабиёти мо бо тобишу ҷилоҳои гуногун зухур намудааст ва шоирон ба тавассути ин мавзӯ иллатҳои гуногуни иҷтимоиро мавриди танқиду мазаммат ва тамасхур қарор додаанд. Баъзан кам бошад ҳам, ғазал дар осори Адими Шугнонӣ аз мавзӯҳои суннати худ дур рафта, либоси мутоиба ва ё ҳаҷвро ба бар намудааст. Дар ин навъи ғазалҳо, ки зоҳиран ба мавзӯи латифи ошиқона оид мебошанд, калимаҳои соҳаи ҳунармандӣ аз қабili либосдӯзӣ ва боғдорӣ ба мисли мевачот, деҳқонӣ ва анвои хӯрокҳои маҳаллӣ аз мавқеи тасвирҳои ҳаҷвӣ устодона истифода гардида, ба воситаи мавриди корбурд қарор гирифтани онҳо шоир тақсимои нобаробари дастранҷи аҳли заҳмат ва ноадолатҳои иҷтимоиро маҳкум кардааст:

Тарк чаро намудай, дилбари ман, вафокро,
Лутф намо, дигар манех қоидаи нифокро.
Арзи мани шикастадил бишнаву ҳеҷ дам мазан,
Чанд ғазаб ҳам ар кунӣ, барнакашӣ *таёқро*.
Ай зи ту нони гандумӣ, *оши палову қурма* ҳам,
Ҳиссаи мо ҳамедихӣ нони *чаву қаноқро*.
Меваву мағзу нағзу тар гашта насиби рӯзиат,
Қисмати ман намудай пӯсти ваю *пучоқро*.
Аз ту либоси қимате: *маску мариनावу катон*,

Лоиқам аз чи дидаї *чакмани лоқу доқро*.
Назди рақиби ҳосидам нағмаи зеру бам кунї,
Аз адами вафо кашї сӯи ман *иштилоқро*.
Бодаи ғамзаро кучо, то бихӯрам ба ёди ту,
Хотирам орзу кунад соқии симсоқро.
Гар шаби васл, дилбаро, доманат оварам ба каф,
Сӯи Адими хастадил барнакашї қафокро [6, 59].

Ғазали боло аз лиҳози қонунияти устухонбандї вижагии махсус дорад, зеро байти матлаъ бо мазмуни анъанавии ғазал – аз хитоби ошиқ ба маъшуқ дар масъалаи тарки вафо кардану бинои нифокро бунёд намудан оғоз мешавад, вале чараёни хитоби шоир дар мисраи дуҷуми байти сонї бо калимаи «*таёқ*», ки дар айни замон қофия низ мебошад, тағйир меёбад, зеро мазмуни минбаъдаи ғазал аз рангиниҳои тасвири ошиқона ба равиши гуфтори зарифона ва мутои

баву ҳаҷв табдил меёбад. Шоир бо мақсади қавитар намудани ҷанбаи ҳаҷвии ғазал, тавре ки болотар қайд намудем, соҳаҳои гуногуни рӯзғордорї аз қабилӣ анвои хӯрокҳо, меваҳо ва навъи либосвориро ба меҳвари маънисозии ҳаҷвӣ ворид намуда, навъҳои хушсифатро бо бадсифат муқобил мегузорад. Масалан, аз анвои хушсифати хӯрока *нони гандумӣ*, *оши палову қурма* ва навъҳои пастсифати он – *нони ҷаву қаноқ*; *меваву нағзу нарму тар* аз як тараф ва анвои ночизи он – *пӯсту пучоқ* аз ҷониби дигар; либосҳои хушсифат – *маску мариनावу катон* ва либосҳои пастсифат – *чакмани лоқу доқ*; муносибат: *нағмаи зеру бам* муқобили *иштилоқ ба* маҷрои маънибандӣ ворид намуда, бехтаринҳоро аз онӣ маъшуқа ва бадтаринҳоро ба ошиқ мансуб менамояд. Бархе аз ин калимаҳо, ки ба анвои унсурҳои пастсифат шомиланд, ба тавассути пасоянди «-ро» вазифаи қофияро адо намуда, барои тақвият додани нақши ғоявию мундариҷавӣ, пурзӯр намудани ҷанбаҳои ҳиссию психологӣ ва низоми ҳамоҳангии абёти шеър кӯмак намудаанд. Дар ду байти охири ғазал агарчи таъсири зарофат ва ҳаҷв заифтар гардида бошад ҳам, ҷилои ночизи онро инкор карда наметавонем, зеро шоир ба монанди абёти боло дар мисраҳои ҷуфт ба сифати қофия аз калимаҳои халқиву омиёна ғоида бурдааст. Агарчи дар байти мактаъ вожаҳои халқиву омиёна ба назар нарасида бошанд ҳам, корбурди калимаи *қафо* ва ҳамнишинии он бо феъли *кашидан* ба байт як навъи зарофати ноаёнро ато кардааст.

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Чунин тарзи тасвири зарифона дар ғазали боло махдуд намомонад. Шоир ғазали дигар ҳам дорад, ки гӯё дар заминаи ғазали боло тасниф шуда бошад. Агар ғазали боло аз ҳашт байт иборат бошад, шеъри мавриди таваччуҳ аз нух байт сохта шудааст. Шабоҳати ин ғазалҳо зоҳиран пеш аз ҳама дар ҳамоҳангии унсурҳои шаклӣ – вазн ва қофия ба мушоҳида мерасад, вале чун амиқтар назар кунем, ин хусусият, яъне монандиҳо бештар дар қолаби маъно манзур мегарданд:

Ай бути бевафо, нигар чазбаи иштиёкро,
Аз киву аз кучо кунам чораи ғамфирохро.
З-он ки сӯи рақиби ман ишвакунон қадам занӣ,
Ғамзаву ханда мекунӣ, шӯхиву ҳам *мазоқро*.
Қониби синареши худ ҳеҷ назар намекунӣ,
Чин ба қабин фикандай, зишт кунӣ *қабоқро*.
Он, ки миёни мову ту тафриқаафканӣ кунад,
Рӯйсиёҳ хоҳамаш он *қачалу чулоқро*.
Ёбуи ланги лоғаре баҳри ман ин атои туст,
Бахши рақиб додай тавсани тезу *чоқро*.
Монд ба хоки хориям, лек ба худ ту, ай санам,
Сар ба фалак намудай кунгураи утоқро.
Меваи тар ба суфраат чида бувад, нигори ман,
Қавли марак чи ко кунам, кулчаву тӯти *қоқро*.
Чова кунам, чӣ гӯямат, шоҳиди шӯхи сангдил,
Ҳеҷ надорад ин танам тоқати ранҷу *шоқро*.
Кист, ки аз раҳи қарам шеъри Адимро бувад,
Зери сутуни родию арса диҳад наттоқро [6, 60].

Чилоҳои чиддии тасвири эҳсоси ишқу ошиқӣ агар дар ғазали аввал марбут ба байти матлаъ мансуб ва дар абёти баъдина тасвири зарифонаву ҳаҷвӣ рӯи қор омада бошанд, дар ғазали дуюм, ки алҳол мавриди назари мост, ин мавзӯъ аз аз чорчӯбаи байти матлаъ баромада, ба ҳудуди байти дуввум ворид мешавад, вале дар қофияи мисраи дуюми байти дуюми ғазали мавриди таваччуҳ шоир калимаи *мазоқро* истифода карда, ки маънову матлабро то андозае духӯра намудааст. Муроди мо ин аст, ки аз байти дуюми ин ғазал ҳам маънои чиддӣ мафҳум мешавад ва ҳам як навъи матлаби ноаёни ҳаҷву зарофат. Дар ин маврид калимаи *мазоқ* тавзеҳи бештареро иқтисо мекунад. Дар ҷилди якуми «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калима ба

маънои маҳалли қуввати зоика, ҳисси таъмгирӣ, чашой, табъ, табиат мафҳум мешавад ва ба шӯхиву зарофат рабте надорад, вале агар амиқтар фикр кунем, шакли адабии ин калима *мазоҳ* ва *музоҳ* буда, маъниҳои ҳазлу шӯхӣ, хуштабиатӣ ва зарофатро ифода мекунад [11, 622]. Ногузир саволе пайдо мешавад, ки оё шоир дар мавриди корбурди ин калима саҳв накарда бошад? Гумони ғолиб он аст, ки суҳанвар аз вожаҳои халқии байни мардум маъмули унсурҳои гуфтугӯии соҳаи ҳаҷв истифода бурдааст, зеро калимаи китобии *мазоҳ* дар доираҳои ғӯиши мардуми Бадахшон дар шакли *мазоқ* мустаъмал аст.

Аз масъала дур нарафта, бояд қайд намуд, ки Адим дар байти ҳаштуми ғазали дуюм низ аз унсурҳои лаҳҷаи мардуми Ванҷу Дарвози Бадахшони ҳар ду соҳили дарёи Панҷ, ки мансуб ба шеваи ҷануби мардуми кишвари мо мансубанд ва аз ҷониби шарқшиносони Россияи подшоҳӣ ҳанӯз пеш аз инқилоби Октябр ва муҳақиққони замони шӯравӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта буданд [1; 3; 10.], бо мақсади қавӣ намудани эҳсоси зарифонаи ҳаҷву шӯхӣ аз ҷумлаи комили шеърӣ “*қавли марак чӣ ко қунам*”, ва нимҷумлаи “*чова қунам*” аз як тараф ва аз тарафи дигар, ба ҳайси қофия мавқеъ гирифтани калимаҳои *қабоқ*, *чулоқ*, *чоқ*, *қоқ*, *шоқ* ба маврид ва устокорона истифода бурда, равиши ҷараёни шӯхию зарофатро назар ба ғазали аввал ба андозае боло бурдааст. Бояд қайд намуд, ки агар аз мавқеи қиёс ба умумият ва монандиҳои ҳар ду ғазал таваҷҷуҳ намоем, натиҷаҳои зерин ба даст меоянд.

Аввалан, тақсимооти нобаробар ва ноадолатонае, ки байни ошику маъшуқ дар ғазали аввал манзур гардида буд, дар ғазали дуюм ҳам ба чашм мерасад. Тафовут фақат дар ин ҷост, ки дар шеъри аввал ин тақсимоат байни ошику маъшуқ ва дар шеъри дуюм байни ошиқ ва рақиб сурат мегирад. Рақиб ба ҳайси образи манфӣ аз мисраи аввали байти дуюм ворид ба муомилоти маънибандӣ гардида, дар ҷараёни муносибатҳои ошиқонаи дилдодагон фаъолона ширкат меварзад ва дар тақсимооти нобаробар ҷузви асосии тасвир маҳсуб мешавад, зеро хандаву шӯхӣ, ишваву нози маъшуқа ҷониби рақиб ва чин ба ҷабин афкандану қавоқ андохтани ӯ (яъне маъшуқа) насиби ошиқ мегардад.

Сониян, аз ҷониби қаҳрамони лирикӣ, ки дар айни замон шахси шоир аст, як паҳлуи хислати рақиб ва портрети ӯ вобаста ба феълҳои хӯи ӯ равшан намоён мегардад. Рақиб байни ошику маъшуқ тафриқандозӣ

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

мекунад, аз ин вачҳ, аз ҷониби ошиқ беобрӯ бояд шавад ва ошиқ ўро қачал (қачпо) ва чулоқ меномад, ки айнаи ҳол шабеҳи ин тасовир дар ғазали аввал мушоҳида намешавад.

Инчунин, тасвири фаъолияти рақиб ва муносибати маъшуқа ба ў аз ҳудуди тасвири ду байт убур мекунад ва дар байти панҷум ҳам ў дар як тарафи тақсимоат қарор дорад, ки аспӣ саркаши ромнашудаи тездаст аз ҷониби маъшуқа насиби ў мешаваду аспӣ ланги лоғар ҳиссаи ошиқ мегардад. Инчунин, дар ғазали дуюм шоир аз дастовардҳои пешрафти техникаи истифода қардаст ва қорбурди вожаи “*родию*”, ки дар байти мақтаъ мавқеъ дорад, арзишҳои замони муосирро дар жанри қадимаи адабии форсии тоҷикӣ бозгӯ мекунад.

Воқеан, рақиб дар шеъри ошиқонаи Адими Шугнонӣ, тавре ки аз ғазалиёти боло мушоҳида намудем, чеҳраи хоси худро дорад. Ў зишт, қачалу чулоқ тасвир шудааст ва қорбурди вожаи қачал дар мавриди дигар дар як ғазале, ки як навъ хусусияти зарифона дошта, то андозае ба завқӣ омӣёнаи адабии музофотӣ ҳамоҳангӣ дорад, дучор мешавад. Ин ғазали ҳафтбайта мурочиати қаҳрамони лирикӣ, яъне ошиқро ба маъшук дар шаш байт фаро гирифтааст, бо мақсади он ки маъшуқа рақибро дар вазъиятҳои гуногун шарманда қарда, аз дари хонааш ронад. Бояд қайд намуд, ки дар ин ғазал ҳам фақат байти матлаъ аз ин масъала орий аст, зеро ошиқ дар ин байт маъшуқаи ҳаёлиро орзу намудааст, ки дилу диранг надошта бошад, яъне ошиқ муддати зиёд ўро мунтазир нашудаду ба мулоқоти ошиқона сари вақт ҳозир шавад:

Санамӣ ҷамила хоҳам, набувад дили дирангаш,

Бувад ҳамчу мушк бўяш, чу гулу ситора рангаш [6, 100].

Аз байти дуюм ошиқ ба Худованд илтиҷо мекунад, ки чун маъшуқа бўӣи мушк дорад ва рангу рӯяш мисли гулу ситора аст, хоҳ ноҳоҳ ў ошиқи дигар пайдо мекунад, ки дар урфият рақиб ном дорад ва бинобар ин Худованд бояд ин рақибро қачалу чулоқу данг (аблаҳ) гардонад. Аз байти дуюм сар қарда, дар ин ғазал ягон навъи эҳсосоти андешаи ошиқона нисбати маъшуқа аз ҷониби ошиқ ба назар намерасад ва дар шаш байти минбаъда хонанда як навъи суҳанони супоришомези ошиқро нисбат ба маъшуқа, ки дар муносибат бо рақиб бояд ҷи хел бошад, мушоҳида мекунад. Дар тасвири шоир муносибати маъшук нисбат ба рақиб тибқӣ супориши ошиқ бояд пайи

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

ҳам амалӣ шаванд ва дар чазо додани рақиб худи ошиқ низ бояд иштирок кунад:

Шабу рӯз илтиҷоям ба ту, ай Худои доно,
Бинамо рақибӣ моро қачалу чулоқу дангаш.
Маҳи ман, агар ба кӯят ба умеди васл ояд,
Ба дарат мисоли мучрим бинишон ду-се тарангаш.
Пас аз он ба тундхӯй бикунӣш зиштгӯй,
Бизанаш чунон ки аз сар бипарад ҳаёлу бангаш.
Ба ҷавоби талх баргӯ, бирав аз дарам сияҳрӯ,
Равад ар ба қаҳр аз ту, биравад ба гӯри тангаш.
Агараш ба тирабаҳтӣ ба кадом ҷойи саҳте,
Ба ман ӯ дучор гардад, бизанам ба чӯбу сангаш...[6, 100].

Ин гурӯҳи ғазалҳо як навъи ифодаҳои ҳоси зарифонаи халқӣ доранд, ки барҳеро дар боло номбар кардем, вале дар ғазали охирин ба ҷуз аз калимаҳои *қачалу чулоқу дангу таранг*, ки болотар низ истифода шудаанд, хонанда аз шеърӣ мавриди назар ба як навъ зехният ва завқи омиёнаи халқӣ мувоҷеҳ мешавад, ки шабеҳи он ифодаҳо ва тасвирҳои хеле зиёд дар назми халқӣ аз ҷониби шоирони босавод эҷод гардида, ба ҷараёни умумии осори шиғоҳӣ омехта гардидаанд.

Агар матлабро хулоса кунем, чунин натиҷаҳо ҳосил мешаванд:

Ҳаҷву мутоиба аз мавзӯҳои анъанавии адабиёти форсии тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, суҳанварон ба тавассути ин мавзӯ камбудӣҳо ва норасоӣҳои гуногуни ҷамъиятиро мавриди танқиду мазаммат ва тамасхур қарор додаанд.

Адими Шугнонӣ аз имкониятҳои жанри ғазал ғайри бурда, дар таркиби устухонбандии он мавзӯҳои ҳаҷву мутоибаро ҷойгузин намудааст.

Шоир барои тақвият додани таъсири ҳаҷвии суҳан соҳаҳои гуногуни рӯзғордорӣ аз қабилӣ анвои хӯрокҳо, меваҳо ва навъи либосвориро ба меҳвари маънисозии ҳаҷвӣ ворид намуда, навъҳои хушсифатро бо бадсифат муқобил мегузорад ва инчунин аз ифодаҳои зарфонаи халқӣ ва омиёна, ки дар гӯишҳои гуногуни тоҷикони кӯҳистон мустаъмаланд, ба маврид истифода намудааст.

Китобнома:

1. Кислияков, Н. А. Таджики Каратегина и Дарваза. / Н. А. Кисляков, А. К. Писарчик. Выпуск 1, 2, 3. – Душанбе: Дониш, 1966, 1970, 1976. – С. 314-382.
2. Мирзоев, А. Рӯдакӣ ва инкишофи ғазал дар асрҳои X-XV / А. Мирзоев // Сездаҳ мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 287 с.
3. Маҳмадов, М. Припанджские говоры таджиков Дарваза: диссер ...канд. филол. наук: 10.02.22 / М. Махмадов. – Душанбе, 1972. – 463 с.
4. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
5. Офаридаев, Н. Микротопонимия Ванджа и Дарваза / Н. Офаридаев. – Душанбе: Дониш, 1991. – 175 с.
6. Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. Ашки ҳасрат / Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. – Содиқобод: Роулпандӣ, 2001. - 258 с.
7. Семёнов, А.А. Этнографический очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза / А.А. Семёнов. – М.,1903. - 112 с.
8. Сируси Шамисо. Сайри ғазал дар шеърӣ форсӣ / Сируси Шамисо. – Техрон, 1376. - 312 с.
9. Рейснер, М.Л. Эволюция классической газели на фарси (X–XIV века) / М.Л. Рейснер. – Москва: Наука, 1989. – 224 с.
10. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка / А.З. Розенфельд. Том 4. – М.: Труды Института языкознания АН СССР, 1956. - С. 196-276.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 948 с.
12. Шарифов, Х. Муаммои ғазал / Х. Шарифов. // Шоир ва шеър. – Душанбе: Ирфон, 1998. - 216 с.

САҲМИ И.И. ЗАРУБИН ДАР ҶАМЪОВАРӢ ВА ПАЖӢҲӢШИ ФОЛКЛОРИ МАРДУМИ БАДАХШОН Қурбонхонова Н.М.²

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақола роҷеъ ба саҳми И.И. Зарубин дар ҷамъоварӣ ва омӯзиши фолклори мардуми Бадахшон сухан рафтааст. Маводи фолклории ғирдовардашудаи И.И. Зарубин дар таълифоти зиёди ӯ ҷой додашуда, ҳар кадоме дорои хусусияти хоси худ мебошанд. Ҳамчунин И.И. Зарубин нахустин шуда ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи назми фолклори мардуми Бадахшон асос гузошта, роҷеъ ба жанри “Даргилик” аввалин шуда, андешаи илмиро баён кардааст. Таълифот, тадвин ва таширеҳи маводи фолклории аз тарафи И.И. Зарубин хеле нодир буда, барои муҳаққиқони минбаъда ҳамчун намунаи олии арзёбӣ мегарданд.

Калимаҳои калидӣ: афсона, ривоят, боварӣ, даргилик, хусусият, маводи шифоҳӣ, матн.

Вклад И. И. Зарубина в сборе и исследовании фольклора народов Бадахшана

Вклад И.И. Зарубина в сбор и изучение бадахшанского фольклора составил основные положения данной статьи. И.И. Сборник фольклорного материала Зарубина был издан в различных книгах, каждая из которых имела свои особенности. Кроме того, И.И. Зарубин первым заложил основы сбора и изучения традиционных стихов народов Бадахшана, первым предложил научную оценку жанра «Даргилик». Сбор, компиляция и интерпретация фольклорного

²Қурбонхонова Нуриҷаҳон - номзади илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Охонҷонов, 35. Тел.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Қурбонхонова Нуридҷаҳон - кандидат филологических наук, заведующий отделом фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. Академика Б.Искандарова НАНТ. Адрес; ГБАО, г. Хорог, ул. Охонджонова, 35. Тел.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Qurbonkhonova Nurijahon - candidate of philological sciences, Head of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Ohonjonov, 35. Tel.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

материала И.И. Зарубина чрезвычайно редки и служат прекрасным примером для будущих исследователей.

Ключевые слова: миф, легенда, поверье, близость, персонаж, устный материал, текст.

I. I. Zarubin's contribution to the collection and research of folklore of Badakhshan peoples

I.I. Zarubin's contribution to the collection and study of Badakhshan folklore constituted the main points of this article. I.I. Zarubin's collection of folklore material was published in various books, each of which had its own peculiarities. In addition, I.I. Zarubin was the first to lay the foundations for the collection and study of traditional poems of the peoples of Badakhshan, and the first to offer a scientific assessment of the genre "Dargilik". I.I. Zarubin's collection, compilation and interpretation of folklore material are extremely rare and serve as an excellent example for future researchers.

Key words: myth, legend, belief, affinity, character, oral material, text.

Чамъоварӣ ва таҳқиқи эҷодиёти лафзии мардуми Бадахшон ҳанӯз аз асри XIX дар маркази диққати пажӯҳандагон қарор гирифта, бо мурури замон ба тариқи густурда ба роҳ монда шуда буд. Бо вучуди он, ки муҳаққиқон Бернард Шоу (солҳои 1876 - 1877), Д.Л. Иванов (солҳои 1883 - 1895), А.А. Бобринской (солҳои 1898 - 1901), А.А. Семёнов (солҳои 1900 – 1901) маводи фаровони шифохиро чамъоварӣ ва таҳлилу тадвин намуда бошанд ҳам, вале саҳми мардумшиносии рус И.И. Зарубин дар пажӯҳиши фолклори мардуми Бадахшон бениҳоят калон арзёбӣ мегардад.

И.И. Зарубин нахустин маротиба солҳои 1914-1916 бо мақсади корҳои сиёсӣ ба Бадахшон ташриф оварда, дар баробари маводи мардумшиносӣ забонӣ, маводи зиёди фолклориро низ аз байни сокинони Бадахшон, чамъоварӣ намудааст. Дар асоси маводи фолклории ғирдовардааш соли 1917 таълифоте бо унвони “Материалы и заметки по этнографии горных таджиков” таҳия намуд. Дар ин таълифот баробари маълумоти этнографӣ роҷеъ ба рӯзгори маскунони водии Бартанги ноҳияи Рӯшон, ривоятҳои доир ба зиёратгоҳи Ҳочаи Нурдӣ дар деҳаи Басид, Имом Муҳаммад Боқир, ки дар водии Ғунд ҷойгиранд, маълумот додааст. Инчунин ривоятҳои доир ба ҷинсҳои мавҳум, аз ҷумла албасти забони занеро баста, Раҷаббек ном мард ёро бо дуову такбир сухандон кард, аз забони

гӯяндагон, ки бо тафсил нақл мекарданд, чой додааст [1, 97-142]. Бояд қайд кард, имрӯзҳо матни пурраи ривояту афсона ва дигар жанрҳои шифоӣ ба тариқи пурра дастрас кардан хеле душвор аст. Маҳз хизмати беандозаи И.И. Зарубин буд, ки намунаҳои барҷастаи эҷодиёти лафзиро дар таълифоташ ҷойгузин намуд ва айни замон муҳаққиқон ба тариқи васеъ аз он истифода менамоянд.

Дар мақолаи “К характеристике мунджанского языка” бошад, баробари маълумот доир ба забони мунҷонӣ матни пурраи афсонаи шугнонии “Се бародар”-ро барои исботи андешааш чой додааст. Ин афсона аз забони шугнонӣ ба мунҷонӣ тарҷума шуда, онро аз забони Авдол ном шахс соли 1915 навишта гирифтааст. Матни ин афсона на танҳо барои омӯзиши забон, балки барои эҷодиёти лафзӣ низ арзиши калон дорад, зеро айни замон ин матни афсонаҳо аз хоҳири мардум зудуда шудаанд ва таълифоти И.И. Зарубин аст, ки онҳоро ҳифз намудааст. Қаринаи ин афсона шояд баъдтар пайдо шуда, ба ҷои бародари хурдӣ дар ҳама ҷо Кали зирак ё Кали айёр маъмул аст ва бо зиракиву хирадаш дар матни афсонаи шугнонӣ аз бародарони угай ва дар дигар матнҳо аз амак ва дигар бадхоҳонаш қассос мегирифт [3, 111].

Дар мақолаи дигар “Рождение шугнанского ребёнка и его первые шаги” ба тафсиру ташреҳи этнография, фарҳанг ва ҳамчуни фолклор низ тақия намуда, пеш аз таваллуди кӯдак то калон шуданаш баробари маълумоти мардумшиносӣ маводи зиёди фолклориро чой додааст. Қисми зиёди ин бовару эътиқод имрӯз агар аз ёд рафта бошанд ва тамоман дар истеъмол нестанд, қисми дигарашон ҳанӯз миёни мардум роиҷ ҳастанд ва муҳаққиқони соҳаҳои забоншиносӣ, мардумшиносӣ ва фолклоршиносӣ аз ин таълифоти И.И. Зарубин хеле васеъ истифода менамоянд. Дар таълифоти “Шугнанские тексты и словари” боварҳои мардумиро аз ҷумла дар мавриди сохтани хона, айлоқравӣ, маросими тӯй аз забони гӯяндагон ба тафсил овардааст [6, 34-74]. Ҳамзамон матни ривояти мусофири доно ва нодонро барои тақвияти андеша оварда, аз як сӯ агар вижагии шеваи гуфтугӯиро нишон дода бошад, аз тарафи дигар ин матн барои омӯзиши эҷодиёти лафзӣ арзиши калонро доро аст [6, 74-76]. Инчунин ба матни дигари маъмули эҷодиёти гуфтории мардумӣ роҷеъ ба некиву бадӣ, ки дар фолклор бо қаринаҳои гуногун, дар баъзе минтақаҳо ҳезумкаш ва мор, дар Бадахшон марди раҳгузар ва мор вучуд дорад, тақия намуда,

боз ҳам чанбаҳои забонӣ, этнографӣ ва фолклориро нишон додааст [6, 76-79]. Бо ин иктифо накарда, дар таълифоти мазкур ҳамчунин матни ривоят роҷеъ ба Муҳаммад Боқир, ба деҳаи Ғунд омадани ӯ ва муъҷизоташро пурра оварда, дар баробари маълумоти забонӣ доданаи дар охир бо луғати мукамал ҷамъбаст намудааст. Дар таълифоти “Орошорские тексты и словари” бошад матни афсонаҳои “Хостгории подшоҳ барои писараш” [5, 1-9], афсонаи “Ятим” ки қаринаҳои зиёдеро доро гаштааст, аз ҷумла ба даруни хор афтидани мӯҳраҳо [5, 9-12], афсонаи “Зани айёр” [5, 12], афсона роҷеъ ба баҳодурон аввал бо лаҳҷаи рошорвӣ, хати лотинӣ ва сипас бо хати срилик бо тарҷумаи русӣ ҷой додааст. Дар баробари насри лафзӣ ба назми гуфтории мардумӣ низ така намуда, матни “даргилик”-ро, ки аз 60 байт иборат аст, аввал бо лаҳҷаи рошорвӣ ва сипас бо тарҷумаи русӣ нишон додааст. Дар асоси ин мавод бовару эътиқоди мардумӣ нисбат ба ашхоси таърихиву асотирӣ нишон дода шудааст, ки минбаъд он чун намуна дар забони беҳат барои мардум боқӣ мондаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки саҳми И.И. Зарубин дар омӯзиши назми шифоҳои мардуми Бадахшон хеле арзанда аст. Ин муҳаққиқ нахустин маротиба ба ҷамъоварӣ ва таҳқиқи назми фолклори мардуми Бадахшон асос гузошта буд. И.И. Зарубин аввалин шуда, матни “Даргилик” (жанри махсуси фолклор)-ро аз миёни мардум ҷамъоварӣ намуд. Баъдтар ба тариқи мушаххас ҷамъоварӣ ва омӯзиши назми гуфтории мардуми Бадахшон аз тарафи шарқшинос А.Н. Болдирев ба тариқи густурда ба роҳ монда шуда буд. Соли 1938 аз тарафи ин муҳаққиқ китоби “Намунаи фолклори тоҷик” (*Namunai folklori tojik*) таҳия гардид. Бо вуҷуди ин, ба ҷамъоварӣ ва нашри даргиликҳо И.И. Зарубин асос гузошта буд. И.И. Зарубин оғоз аз соли 1914-1917 даргиликҳои зиёдро ҷамъ намуда, 100 матни онҳоро бо тарҷумаи русӣ ба таърифи расонд.

Инчунин нахустин маротиба андешаи илмиро роҷеъ ба даргилик И.И. Зарубин баён намудааст. Ин олим зимни таҳқиқоташ нишон додааст, ки навъҳои назми гуфтории мардумӣ “Лалаик” ва “Даргилик” ҳоси мардуми Шугнону Рӯшон мебошанд, яке дар сари гахвора (Лалаик - Н.Қ.) ва дигаре суруди ишқӣ-лирикӣ (Даргилик - Н.Қ.) аст [2, 82-85].

Дар адабиёти гуфториву хаттӣ баъзан даргилик бо унвони даргилмодик низ ёд мешавад. И.И. Зарубин онро бо истилоҳи “даргилик” қайд карда, “даргилмодик”-ро чун нақароти даргилик ном бурдааст [2, 82].

Даргилик чун дигар жанрҳои фолклорӣ таърихи қадима дошта, дар он ҳам ҳамбастагии инсон бо табиат аён ба назар мерасад. Онҳо баёнгари шароити таърихӣ, ҷуғрофӣ, маданӣ ва фарҳангии мардум ба ҳисоб мераванд. «Даргилик» новобаста аз он, ки дар кадом маврид ва кадом мавзӯ гуфта шавад, ҳатман ягон лаҳзаи ҳаёти инсон, машғулият, макон, амал, расм, оин, ҷаҳонбинии мардумро инъикос менамояд. Аз ин ҷиҳат ҳам, даргиликҳо дар ҳаёти маишии мардум мақоми калонро сазовор гаштаанд. Ҳамчунин даргиликҳо мавзӯҳои панду андарзиро дар бар гирифта, муҳтавояшон ҳатман ба шунавандагон таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, асоси таҳқиқоти И.И. Зарубинро маводи саҳроии аз тарафи худӣ ӯ ҷамъовардашуда ташкил меод, ки ин як вижагии таҳқиқоти ин муҳаққиқ буд. Дуюм, И.И. Зарубин новобаста аз он ки роҷеъ ба мардумшиносӣ ё забоншиносӣ сухан гӯяд, ҳатман тариқи матни шифоҳӣ андешаашро ҷамъбаст менамуд. Сеюм, дар баробари маводи забонӣ, этнографӣ ҳатман ба фолклор таваҷҷуҳ намуда, маводи фолклориро аз забони гӯяндагон пурра дар таълифоташ ҷой дода буд. Баъдан, маводи фолклории гирдовардашуда дар шакли транскрипцияи лотинӣ аввал бо забону лаҳҷаҳои помирӣ оварда шуда, пас аз он бо тарҷимаи русӣ ҷой дода шудаанд.

Дар маҷмӯъ маводи ҷамъоварда ва таҳия намудаи И.И. Зарубин барои забонҳои бехати помирӣ хеле нодир буда, имрӯз чун намунаи олий барои омӯзиши на танҳо эҷодиёти лафзӣ, балки барои соҳаҳои забоншиносӣ мардумшиносӣ боқӣ монда, муҳаққиқон ба таҷриба ва маводи гирдовардаи ӯ така менамоянд.

Китобнома:

1. Зарубин, И.И. Материалы и заметки по этнографии горных таджиков. Долина Бартанга // Сборник Музея по антропологии и этнографии при Императорской Академии наук. Т. 5. / И.И. Зарубин. - Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1917. - С. 97–148.

2. Зарубин, И.И. Образец припамирской народной поэзии. ДРАН, серия В. / И.И. Зарубин. – Петроград, 1924, - С 82-85.

3. Зарубин, И.И. К характеристике мунджанского языка. Иран. 1. / И.И. Зарубин. - Л., 1927. – С. 111-200.

4. Зарубин, И.И. Рождение шугнанского ребенка и его первые шаги – В. В. Бартольд-туркестанские друзья, ученики и почитатели / И.И. Зарубин. - Ташкент, 1927. – С. 111-200.

5. Зарубин, И.И. Орошорские тексты и словари / И.И. Зарубин. – Ленинград: Типография Академии наук СССР, 1930. - 108 с.

6. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словари / И.И. Зарубин. - М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1960. - 388 с.

АНДЕШАҲОИ МИЛЛӢ ДАР ШЕЪРИ НОСИРИ ХУСРАВ Беронов Ҷ.³

*Донишгоҳи давлатии шаҳри
Хоруғ ба номи М. Назаршоев*

Дар мақолаи мазкур андешаҳои миллии Носири Хусрав ҳамчун шахсияти ватандӯст ва дорои ҳисси масъулияти баланди миллидошта, мушаххасан сухан меравад. Маълум аст, ки шоир бидуни ҳакиму донишманди бузург буданиш, ҳамчун шахси миллатпараст ва ифтихори миллӣ дошта дар таърихи адабиёти тоҷик аз номовартарин шахсиятҳои таърихӣ ба шумор меравад.

Муаллифи мақола бо истифода аз ашъори шоир ва назари муҳаққиқони пешин ва муосир андешаҳои ӯро нисбати мавзӯи

³**Беронов Ҷумъа** - номзади илмҳои филологӣ, декани факултети педагогикаи Дошнгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Ш. Шонавруз, 27. Тел.: (+992)935972774; e-mail: Behronov75@mail.ru.

Беронов Джума - кандидат филологических наук, декан факультета педагогики Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес; ГБАО, г. Хорог, ул. Ш. Шонавруза, 27. Тел.: (+992)935972774; e-mail: Behronov75@mail.ru.

Behronov Jum'a - candidate of philological sciences, Dean of the Pedagogical Faculty of the Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address; GBAO, Khorog, st. Sh. Shonavruz, 27. Tel.: (+992)935972774; e-mail: Behronov75@mail.ru.

мазкур таҳлил ва баррасӣ кардааст. Дар мақола сухан дар хусуси ду мафҳум, Хуросону Юмгон, ки яке зодгоҳ ва дигаре макони зисти поёни умри Носири Хусрав меравад, чун худи шоир дар бисёр қасидаҳои хеш тавассути ин ду мафҳум тамоми андешаҳои ватандӯстӣ ва худшиносии миллии хешро баён менамояд.

Ба ин муносибат барои ояндагон низ ҳадафҳои миллии хешро тарғиб намуда, насли баъдӣ хешро ба худшиносии миллии ва доштани ҳисси масъулияти миллии тарғибу таъвиқ месозад.

Калимаҳои калидӣ: Носири Хусрав, истиқдोलӣ, ҳуввияти миллии, худшиносии миллии, Хуросон, Юмгон, сарзамини аҷдодӣ.

Национальные идеи в поэзии Насира Хусрава

В данной статье говорится о национальных идеях Насира Хусрава как патриота с высоким чувством национальной ответственности. Известно, что поэт, будучи великим мудрецом и учёным, восхваляющий свою нацию и имеющий национальную гордость, является одной из самых известных исторических фигур в истории таджикской литературы.

Автор статьи проанализировал и выразил свои мысли по этому поводу, используя стихи поэта и взгляды предшественников и современных исследователей. В статье говорится о двух понятиях Хорасан и Юмган, одно из которых является местом рождения, а другое местом жительства Насира Хусрава в последние годы его жизни, так как поэт во многих своих одах, через эти два понятия выражает свои мысли о патриотизме и национальном самосознании.

В этом отношении он продвигает свои национальные цели для будущих поколений и призывает следующее поколение иметь национальное самосознание и чувство национальной ответственности.

Ключевые слова: Насир Хусрав, независимость, национальная идентичность, национальное самопознание, Хорасан, Юмгон, исконная земля.

National ideas in Nasir Khusraw's poetry

This paper talks about the national ideas of Nasir Khusraw as a patriot with a high sense of national responsibility. It is known that the poet, being a great sage and scholar, praising his nation and having national pride, is one of the most famous historical figures in the history of Tajik literature.

The author of the article has analyzed and expressed his thoughts on this subject using the poet's poems and views of previous and contemporary researchers. The article refers to the two concepts of Khorasan and Yumgan, one of which is the birthplace and the other the place of residence of Nasir Khusrav in the last years of his life, as the poet in many of his odes, through these two concepts, expresses his thoughts on patriotism and national consciousness.

In this regard, he promotes his national goals for future generations and encourages the next generation to have national consciousness and a sense of national responsibility.

Key words: *Nasir Khusraw, independence, national identity, national self-awareness, Khorasan, Yumgon, ancestral land.*

Ҳақим Носири Хусрав аз зумраи он саромадони сухан аст, ки шеърӯ сухани ӯ баҳри ҳимояи хувияти миллӣ, ҳештаншиносии миллӣ ва зинда нигоҳ доштани арзишҳои миллиаш раҳсипор гардидааст. Дар сухани ин шоири бузург тараннуми арзишҳои миллӣ ҷойгоҳи маҳсус дошта, мавзӯи зодгоҳ ва Ватану меҳан дар саросари ашъораш дар баробари дигар мавзӯҳои ҳаёти, мақоми сазоворро дарёфт кардааст.

Маҳз ин андешаҳои миллии шоир инъикосгари аз он аст, ки дар ашъори ӯ сифату ситоиши сарзамин, Хуросон ва Юмгон, яке зодгоҳ ва дигаре сарзамине ки шоир охири ҳаёташро дар он сипарӣ намудааст, бо сароҳат тавсиф гардидааст. Пеш аз ҳама бояд тазаққур дод, ки Қубодиён, ки дар номи муаллиф ё худ насаби шоир омадааст, зодгоҳаш буда, шоир дар он ҷо тарбият ёфта, ба камол расидааст.

Маълум аст, ки шоир дар баробари Қубодиён аз Хуросон ва Балх низ ёдовар мешавад ва онҳоро пеш аз ҳама макони валодати ва ватани аслии хеш мешуморад. Нисбати Қубодиёну Балх зиёдтар ёдоварӣ шудани Носири Хусрав барои муҳаққиқон қобили таваҷҷуҳ буда, сабабашро аз ҷумла донишманди тоҷик Худой Шарифзода дар он

медонад, ки: «Аз шаҳри Балх зиёдтар ёд овардани шоир далели дар хотири ӯ нақше доштани ин ватани аслии ӯ мебошад. Лекин шаҳри Балх он мавқееро, ки Юмгон дар шеъри Хусрав дорад, нагирифтааст» [12, 29].

Ёди Хуросон низ ҷолиби таваҷҷуҳи шеъри Носири Хусрав буда, ин мавзӯ алоқамандӣ ба Хуччат доштанро ба хотир меоварад. Зеро зоҳиран хитоби «Хуччати Хуросон» ба шоир мояи ифтихор ва эътимоди бузург аст, ки дар девони шоир мустақиман дучор мегардад. Аз ҷумла:

Эй Хуччати замини Хуросон, сухан ба табъ
Дар дини ҳаққ ҷуз кӣ туро мар-киро шудааст?
То ту ба илму тоат аз аҳли або шудӣ,
Аз дарду ранҷ носибӣ аҳли або шудааст [8, 127].

Сабаби дигари зиёд таваҷҷуҳ доштани шоирро ба Хуросон аз назари муҳаққиқони ашъори шоир дар он ҳисобида шудааст, ки ӯ худро Хуросонӣ низ гуфтааст: «Дар ҳақиқат ҳар як шахсияти варзида худро соҳиби Ватане ва кишваре мешиносад. Кишвари тавлид, парвариш, тарбияту фаъолият ва нажодию забони Хусрав ҳамин Хуросон аст» [10, 31].

Ёдовариҳои шоир аз зодгоҳ ва ватанаш ин пеш аз ҳама аз шахсияти ватандӯст, ҳудогоҳ ва миллатпарастии ин суханвари нексиришт гувоҳӣ медиҳад ва гарчанде ӯ аз зодгоҳаш ронда шуда бошад ҳам, аммо муҳаббати инсони ватандӯст, муҳаббати меҳану ватан ҳаргиз аз ватан канда нахоҳад шуд ва ҳангоми дур будан аз он зиёдтар мегардад. Бино ба қавли Номвар Қурбон: «...вай яке аз идеологҳои прогрессивии интеллигенсияи деҳқонӣ буда, қисми зиёди умри хешро дар дарбор барои ғимояи манфиатҳои миллии халқҳои ориёӣ ва ба эътидол овардани муносибатҳо миёни онҳо ва ҳокимони замон гузаронидааст» [5, 13].

Дар мавриди ҳоли шоир Худой Шарифзода андешаҳои ҷолиберо рӯи таҳқиқ меоварад ва агарчи дар таҳқиқотҳои зиёде бо он рӯ ба рӯ гардидаем, вале аз диду назари ӯ арзиш ва ҳадафи дигар дорад. Пеш аз ҳама дар ин мавзӯ ба ифтихору иззати авлодии шоир ишора шудааст, ки худӣ ӯ бар он ифтихор дорад. Худӣ Носири Хусрав низ ифтихори авлоди хеш аст. Дар ин маврид бояд гуфт, ки шоир худро бо ифтихор аз насли Қубодшаҳриёр медонад:

Пайваста шудам насаб ба Юмгон,
К-аз насли Қубодиён гусастам [8, 596].

Ҳамчуни аз давраҳои гуногуни ҳаёти шоир, ки дар ашъори ӯ аз он дарак медиҳад ва аз шикоятҳои ки аз гузашти айём дар ташбиби қасидаҳои ба қалам овардааст, ёди Хуросон ва Қубодиён зиёд дида мешавад.

Маълум аст, ки Ҳаким Носири Хусрав зодаи Қубодиён аст ва ин шаҳре аст, ки дар ҷануби ғарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар канори рости сарғаи Ому (Ҷайхун) боқӣ мондааст. Шаҳри мазкур ҳамон шаҳре аст, ки аз рӯи нигоштаи таърихшиносон ва сарчашмашиносон Қайқубоди якум қайнонро сохтааст ва тибқи нақли «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавӣ: «Қубодшаҳриёро барои духтараш бунёд кардааст» [3, 67]. ва аз рӯи андешаи Раҳим Мусулмонӣ: «Дар маҳалли «Тахти Қубод» саду даҳ сол пеш аз ин ғанҷинаи камназири бостонӣ ёфта шуд, ки боми «ҳазонаи Омударё» маъруф гашт, ки акнун мояи фахр «мавзаи Ландан» мебошад» [11, 67].

Ба қавли Мусулмонӣ: «Зодгоҳ ва ҷавлонгоҳи одамии барои ҳар кас, ба вижа, аҳли шеър андеша азиз аст ва то поёни умри гиромӣ хоҳад монд. Носири Хусрав ҳам барои Хуросон ҷиғараш хун буд. Метавон тасаввур кард, ки вай дар танҳои аз дарди маҳрумӣ хун гирифтааст. Вай доғи ҳасрати Хуросонро барои ҳамеша дар дил дошт» [5, 45]. Аз ин лиҳоз, Носири Хусрав ҳамеша шефтаи меҳан ва зодгоҳаш буда, онро дар шеър суҳанаш доиман ба ёд оварда, бо муҳаббати тамоми ҷунин ифода мекунад:

Аз хокам агар биканд деват

Дар санг, ба рағми ту пур астам [8, 383].

Манзур «Аз хок» қанда шудани шоир зодгоҳаш Қубодиён буда, дар санг қарор гирифтани ӯ ишора ба Юмгон аст. Ин ҳама саргардонҳои ӯ аз дасти нопокон ва бадхоҳон аст. Шоир дар болои ин сангарҳо зиндагӣ карданро аз ҳама чиз, ҳатто аз тахти шоҳӣ ҳам авлотар мешуморад.

Дар осори Носири Хусрав ёдоварӣ аз зодгоҳ, хонавода якнавохт ва беҳадаф набуда, балки шоир дар хонаводае озода ва тавонманд ба дунё омадааст ва худро бо ифтихор «озодазодагон» гуфтааст. Ҷунони бо оҳанги ҳасратомез ва лабрёз аз муҳаббат аз хонумону боғ ва ҷаманашро, ки дар Қубодиён доштааст, ёд мекунад. Дар ниҳоди шоир бештар нидои тасаллият ба назар расида, аз боғу ҷаман ва

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

мероси моддие ки дар Қубодиён дар даст доштааст ва аз он маҳрум шудааст, бо сузу гудоз менолад, вале ба дунболи меҳри оли Расул (с) рафта ва боғу чамани маънавӣ, яъне илму динро ба даст овардааст, шукргузор ва шоду хурсанд аст:

Ҳазор шукр худовандро бидон ки зи илм,
Ба нафс дар наъамам, гар ба чисм дар маҳанам.
Равони ман чамани илму дин шудааст, чи бок?
Агар тixист, зи ман дар Қубодиён чаманам? [8, 636]

Ҷолиб аст, ки Носири Хусрав дар ҳеч замоне пеши сарнавишти хеш забун набудааст. Ё домо мардонавор баҳри пешрафти хеш қадам гузоштааст. Чун замоне ки дар дарбори кору фаъолият мекард ва доимо дар ҷустуҷӯи навгониҳо ва пешратҳо буд, аз тамоми дороиву ҳашамат даст кашида, баҳри ба даст овардани муваффақиятҳо гоми устувор ниҳод. Ҳаками суҳанвари мо ҳамеша дар шинохти маънӣ ва навгониҳо дуртар ҳам рафта, ҳамеша дар ҷустуҷӯ буд. Зеро барои ӯ беҳаракатӣ, сукун ва фориғболӣ мутеъи сарнавишт будан аст. Ба ин хотир ҳамеша таълиму тавсия меод, ки инсон бояд фаъолона кӯшиш намояд, то ба саодати бузурги хеш бирасад:

Агар кор будасту рафта қалам,
Чаро хурд бояд ба беҳуда ғам.
В-агар н-ояд аз ту на неку на бад,
Раво нест бар ту на мадҳу на зам.
Укубат муҳол аст, агар бутпарасат,
Ба фармони Эзид парастад санам [8, 401].

Аз андешаҳои ҳуди Ҳаками Қубодиёни равшан ба назар мерасад, ки вай дар ҳар иқдومه доиман андеша мекунад ва ҳадафашро муқарраран баррасӣ мекард. Маҳз ин ҷолибияти хусусияти ӯ сабаб гардид, ки новбаста ба мушкilotи рӯзгор ва пур аз тазодҳои ҷаҳон фарогирифтаи ӯ имконият дод, ки ба ҳадафи хеш ноил гардад ва бо он муборизаи беамон барад. Ин муборизаҳо ӯро ба сарзамини дур аз марказ, вале танҳо ба анҷом расонидани ҳадафҳои раҳсипор менамуд.

Аз нигоҳи Раҳим Мусулмонӣ: «Метавон гуфт, ки андешаҳои вай аз ду бахш фароҳам омадааст: яке он чи дар рӯзгор буда ва ҳаст, яъне воқеият ва дигаре хоҳишҳо ва орзуҳои неку судовар барои ҳамагон ва барои кулли ҷомеа. Вай ба нишон тир наяндохта, балки худро бад он расонидааст; на бо гом, бал бо парвоз» [9, 59].

Рӯзгори шоир бо донишу маърифат тавъам буда, ӯ аз зиндагии хеш таҷрибаи бузургеро барои худ касб мекунад ва онро баъдтар дар ашъораш ҷой медиҳад. Чунонки Худой Шарифзода дар таҳқиқоташ дар ин бораи менависад: «Хусрав дар қасидаҳояш роҳи дар мақомоти иҷтимоӣ, динӣ ва мазҳабӣ паймудаи худро баён кардааст. Ин роҳи таҷриба ва мушоҳида ӯро ба мақоми бадбинӣ ба ду рукни асосии замон мерасонад, ки яке подшоҳон аст ва дигар уламои дин ё зоҳидон» [13, 45].

Тасвири ҳоли Носири Хусрав дар шеърӣ ӯ бо хулосабарорӣ нигошта шудааст, ки агар аз як ҷониб воқеияти зиндагии ӯро дар замони пиронсолӣ, замони фирории ӯ дар Юмгон бошад, аз ҷониби дигар ба ҷои муқаррару ёди ватани аслияш мебошад. Аз ин ҷиҳат ӯро шоири миллат номидан ба маврид аст. Зеро дар осораш андешаҳои миллӣ ва ватандӯстӣ дида мешавад ва фитрати азалии ӯ парвардаи таҷрибаи миллӣ аст. Чунонки Шарифзода Худой менигорад: «Агар ӯ дар ҷавонӣ шахси тануманд ва қавипайкар тасвир ёфта бошад, дар айёми пирӣ хаста ва фишору таъсири гардиши замон ӯро заифу дилфигор кардааст. Бо вучуди мушкilotи замон ва таъқиботе, ки ба ҷони ӯ таҳдид доштаанд, вале рӯҳу тавони ӯ майл ба навмедӣ ва шикастагӣ надоштааст» [12, 78].

Юмгон сарзамине аст, ки дар шарқи ҷумҳурии исломии Афғонистон ҷойгир аст ва имрӯз ин мавзеъ бештар бо номи Ҳазрати Саъид маъруф ва машҳур мебошад. Дар адабиёти тоҷик бештар бо номи Носири Хусрав машҳур гардидааст:

Номдору муфтахар шуд буқъати Юмгон ба ман,

Чун ба фазли мустафо шуд муфтахар дашти араб [8, 231].

Мафҳуми Юмгон 70 маротиба дар шеърӣ Носири Хусрав омадааст. Маълум аст, ки Носири Хусрав дар шеър ва сухани хеш аз Юмгон зиёд ёдовар мешавад ва аз он чандон розӣ ҳам нест ва худро дар он ҷо «дар банди зиндон» медонад. Аввалин нуктае ки дар ин мавзӯ муҳаққиқон ба таҳлили он мепардозанд, ин «Юмгон ва ёди ёру диёр» аст. Пеш аз ҳама сабаби ба ин диёр омадани шоир дар назари муҳаққиқон дар миён гузошта шуда, омадани шоирро ба ин макон бештар дар робита ба кори таблиғоти шоир воғузор менамоянд. Гарчанде ки ӯ бо хоҳиши худашон аз таъқиби сиёсати ҳукуматдорони замонаш омада бошад, аммо аз сабаби дур будан аз марказҳои илмӣ ва адабӣ доимо аз он шикоятҳо дорад:

Ман ба Юмгон - дар ба зиндонам аз ин девонагон,
Олиму-с-сиррӣ Ту, фарёд аз Ту хоҳам, ой Рабб.
Андар ин зиндони сангин чун бимондам безавор,
Аз кӣ чӯям, чуз ки аз фазлат раҳишро сабаб.
Чумла гаштастанд безору нуфур аз сӯҳбатам,
Ҳамзабону ҳамнишину ҳамзамину ҳамнасаб.
Кас нахонад номаи ман, кас нагуяд номи ман,
Қоҳил аз тақсири хешу олим аз бими шағаб [8, 95].

Аз ин ҷо равшан мегардад, ки шоир аз аксуламали аҳли Хуросон нисбати ӯ дар ин ҷо зиндонӣ шудааст. Шоир раҳиҳои худро аз ин зиндон танҳо аз ҷониби Худованд медонад, аммо вай дар талоши ӯ намешавад. Зеро номдору муфтахар шудани Юмгонро аз фазлу адаби хеш медонад ва танҳо тоату ибодатро шуғли асосии хеш мешуморад.

Робита ба Юмгон ҳамчуни чанд мавзӯи дигарро низ зери таҳлили муҳаққиқон қарор дода шудааст. Якум, Юмгонро зиндони шоир меҳисобанд ва ба зиндон афтодани ӯро «аз дасти девонагон» ва бегонгон мешуморанд. Дар ин маврид донишманди тоҷик Худой Шарифзода менависад: «Ба Юмгон афтиданаширо кори ноҳақ ва ҳудашро бегуноҳ медонад. Эҳтимол қаблан молу ҳоли Хусрав ҳам ғорат шуда ва ҳудаш гурехта ба Юмгон паноҳ бурдааст» [4, 21]. Бо боварӣ ва эҳтимод мебояд тазаккур дод, ки дар Юмгон Носири Хусрав бо иродаи матин ва аз тақозои эҳтиқодоти мазҳабаш афтодааст ва тамоми назарияҳои илмию фалсафашро ба ҳадди мақсади ниҳой расидааст ва дар он ҷо дар канори дӯстон ва ҳаммазҳабонаш ҳаёт ба сар бурдааст.

Масъалаи дувуми робита бо Юмгон, ин вазъи воқеии моддӣ ва маънавӣ аст. Аз нигоҳи бархе аз муҳаққиқон Носири Хусрав дар Юмгон дар ихотаи ҳаммазҳабони худ буд ва сабаби он донишҳое ки то замони ба ин ҷо омаданааш омӯхта буд, соҳибэҳтиромаш мекард. Маҳз ин эҳтироми аҳли Юмгон будааст, ки онро бадал ба Хуросон кардааст. Дар баёни ин мавзӯ, масъалаи баъдии вобастаи Юмгон, ин дину мазҳаб ва мавқеи фикрию вичдони шоир маҳсуб меёбад. Аз назари Мусулмониён: «Ба Юмгон ӯро «дӯстии хонаи расул» оварда ва бартариашро дар ҳамин мебинад. Яъне гироишаш ба мазҳаби шиаи исмоилия ва таъқиботи ҳукуматдорони турку муттассибон бар асари ин пайвастагӣ ӯро барои паноҳ бурдан ба Юмгон маҷбур сохт» (9, 26). Дар ин ҷо ғарибии худ ва дурӣ аз ёру диёр ва «зону ба занахдон»

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

монда бошад, ҳам, онро макони муносиб ва фароҳам барои дину имон медонад.

Дар бисёр шеърҳояш Носири Хусрав худро ифтихори аҳли Юмгон медонад, зеро бино ба ахбори сарчашмаҳо низ овозаи Юмгон бештар тавассути ин сухавнари бузург баромадааст. Ва онро дар баробари Балху Хуросон ва Марву Қубодиён машҳури ҷаҳон кардааст. Чунонки Худой Шарифзода таъкид месозад: «Носири Хусрав худро воситаи ифтихору шӯҳрати Юмгон медонад ва онро дуруст низ мешуморад, зеро овозаи Юмгон танҳо ба воситаи Носири Хусрав баланд шуд ва онро дар баробари Балху Хуросон ва Марву Қубодиён барои ҳамагон муаррифӣ сохт» [12, 34]. Шоир бо ин муносибат Юмгонро бо Хуросон бадал кардааст ва онро ҳосили умри хеш медонад:

Маро бадал ба Хуросонзамин Юмгон аст,
Касе чаро талабад мар - марову Юмгонро?
Зи умр баҳра ҳамин аст мар - маро, ки ба шеър
Ба ришта мекашам ин зарру дурру марҷонро [8, 49].

Юмгон дар назари Носири Хусрав дабистонест, ки дар баробари Бухорову Балх қиммат дорад. Ё ба муҳотабаш мурочиат мекунад, ки он таълимоте (ганҷе), ки дар Юмгон аз он бархурдор мегардӣ, дар ҳеч ҷои дигаре ба даст овардан ғайри имкон аст. Зеро аз он дили Ҳуҷҷат мусафо ва ҷонаш мунаққаш гардидааст:

Ин ҷост ба Юмгон туро дабистон,
Дар Балх маҷӯяш, на дар Бухоро.
Ганҷест Худовандро ба Юмгон,
Сад бор фузунтар зи ганчи Доро.
Бар ганҷ нишастаст гарди Ҳуҷҷат,
Ҷон карда мунаққову дил мусаффо [8, 89].

Маълум аст, ки шоир дар Юмгондараи дур аз ҳастии моддӣ танҳо ба тоату ибодат машғул будааст ва тавассути он зиндагии шоҳонаро барои худ муҳайё намудааст. Ба ин хотир, ба Худованд мурочиат намуда, изҳор медорад, ки агар ӯ барои кулли олам самар бошад, бандаи ӯ (манзур худи шоир - Б. Ҷ.) самараи Хуросон аст:

Гарчи комаш зи ғаму ҳасрат хушк аст забон-ш,
Ба мадеҳи падару чаддату мадҳи ту тар аст!
Хору санги дараи Юмгон аз тоати ту,
Дар димоғу даҳани банда-т уду шакар аст.

Ту, Худованд, чу Хуршед ба олам самарӣ,
Ҳамчунин бандаи зорат ба Хуросон самар аст.
Сӯи ман наҳси замон ҳаргиз нозир набувад,
То худованди замонро ба сӯи ман назар аст [8, 191].

Маълум аст, ки Носири Хусрав қасидаҳои зиёде, ки дар бораи шарҳи ҳолии ӯ ҳастанд, ба маротиб аз аҳли Хуросон ёд карда, дар бештари мавридҳо салому дуруди хешро ба василаи тасвирҳои бадеӣ, чун боду насими баҳорӣ ва дигар мавҷудоти зинда мефиристонанд:

Бигзар эй боди дилафрӯзи хурсонӣ,
Бар яке монда ба Юмгондара зиндонӣ [8, 435].

Шоири дурафтода аз ёру диёр ва шаҳру русто, на танҳо ёру диёр, балки кучактарин сангу хоки Хуросонашро пазмон шудааст ва аз он ёд мекунад. Ин қасидаи пуршӯри шоир бо тамоми ҳастияш ба мушкилоти бар сараш омада тоб оварда, танҳо садоқат ва муҳаббати хешро нисбати дину имон ва сарзаминау мулки аҷдодаш нишон медиҳад ва бо ин иброз медорад, ки ман танҳо баҳри осоиштагии халқу ватан ва садоқат ба дину имони худ ба ҳама чиз тайёрам. Чунончи зиндаёд доктор Ғуломмуҳсини Юсуфӣ дар мақолаи важа, «аз табъидгоҳ» навиштаанд: «омезае аст аз эҳсосу отифа ва тахайюлу андеша, зеро бахше аз он шукӯҳу баён андӯҳу мусоҳиб аст, бахше ҳолати муфохира ва лаҳне ҳаммосӣ дорад, қисмате дар ҳичо ва пархош нисбат ба муҳолифону душманон аст ва абёте дар ситоиши халифаи фотимӣ ва умед ба растагории оянда, яъне ҳама мазомину дарунмояҳое аст, ки шеърӣ зарфбаёни онҳо тавонад буд ва дар ҳайни ҳол, саросари чакомаи обу хоси шеърӣ Носири Хусравро дорад, бо ҳамон устуворӣ, виқор, матонат ва тобиш аз авҷ» [7, 175].

Аз ин ишораҳои Носири Хусрав бараъло намоён аст, ки ӯ на фақат боғу чаман ва хону мон, балки зану фарзандро ҳам дар Хуросон боқӣ гузоштааст. Чунончи дар ин шеър «заҳу зод» ба маънии «аҳлу аёл ва фарзанд» мебошад:

Хосса ба Хуросон, ки мар шуморо,
Он ҷо заҳу зод асту хонумон аст [8, 116].

Сарнавишти Носири Хусравро аз Балх бадар бурду дар Юмгон ҷо дод. Вай меангошт, ки аз ин табдил «хурсанд» аст ва акнун барояш чи Фаридуну чи Фаригун ҳар ду яке буд:

Чун дилат аз Балх шуд ба Юмгон хурсанд,
Пас чи Фаридун ба сӯи ту, чи Фаригун [8. 70].

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Шоир дармонда дар Юмгондара танҳо ҳамин «бод»-ро пайдо кардааст, ки метавонад қосиде бошад ва паёмашро ба Хуросонаш бибазад ва посухи Хуросонро ба фарзанди барӯмандаш бирасонад. Вай борҳо бодро супориш дода ва зорӣ карда, ки аз ҷумла яке ин аст:

Салом кун зим ан эй бод мар Хуросонро,
Мар аҳли фазлу хирадро, на ом нодонро.
Хабар биёвар аз эшон ба ман чу дода ба вай
Зи ҳоли ман ба ҳақиқат хабар мар эшонро [8, 74].

Ҳамин тарик, ҳисси масъулияти шахрвандӣ ва ҳуввияти миллии Носири Хусрав ҳамчун шахсияти ватандӯст ва дорои худшиносии миллии баланд барои ояндагон сабақи ибрат буда, шоир бо тамоми масъулиятҳои новобаста аз дур будан аз ватан ва ба ҷи воситае аз ин меҳани ба ҷон баробараш дур мондааст, ҳаргиз ноумед нагардида, балки шефтаи он аст ва бештар аз он ватанашро тавсифу ситоиш менамояд ва ҳар як хоку пораи онро сидқан дӯст медорад.

Китобнома:

1. Абдунабӣ Сатторзода. «Хубсухани» Носири Хусрав: андешаҳои ӯ дар перромунӣ шеър / Абдунабӣ Сатторзода // Кӯҳна ва нав. – Душанбе: Адиб, 2004. – С. 135-156.
2. Абдунаби Сатторзода. Кӯҳна ва нав / Абдунабӣ Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2004. - 251 с.
3. Абдурахмони Ҷомӣ. Баҳористон. Бо кӯшиши А. Афсаҳзод / Абдурахмони Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. - 279 с.
4. Аъзамзод, С. Мунозираҳо роҷеъ ба Носири Хусрави Қубодиёӣ дар Тоҷикистон (солҳои 20-30 юми садаи бисти мелодӣ) / С. Аъзамзод // Маҷмӯаи мақолот, ҳамоиши Ҳаким Носири Хусрави Қубодиёӣ. - Техрон: Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, 1394, 20-12 урдибиҳиштмоҳ. – С. 1132-1144.
5. Бертелс, А.Е. Носири Хусрав ва исмоилия / А.Е. Бертельс. - Техрон, 1375. – 400 с.
6. Қурбонов, Н. Фалсафаи юмғонии Носири Хусрав / Н. Қурбонов // Омӯзгор. - 2013. - № 4. - С. 13.
7. Расул Ҳодизода. Аз Рӯдакӣ то имрӯз / Расул Ҳодизода. - Душанбе: Адиб, 1988. - 288 с.

8. Носири Хусрав. Девони ашъор. Бо кӯшиши Саид Насруллои Тақво / Носири Хусрав. - Техрон, 1372.

9. Носири Хусрав. Девони ашъор. Дар ду ҷилд. Бо кӯшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ / Носири Хусрав. - Душанбе: Адиб, 2010. - 1400 с.

10. Мусулмониён, Р. Пораи Самарқанд / Р. Мусулмониён. - Техрон: Ҷавохир, 1373. - 328 с.

11. Семёнов, А.А. Противоречия в учении о переселении душ у памирских исмаилитов и у Насыра Хусрова. / А.А. Семёнов // Бюллетеня Средне-Азиатского Государственного Университета. – Ташкент. -1925. - № 9. – С. 16.

12. Рейснер, М. Поэтический язык как средство проповеди концепции Благого Слова в творчестве Насыра Хусрова / М.Л. Рейснер, Л.Р. Додыхудоева. - Москва: Наталис, 2007. - 340 с.

13. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Шарифзода, М. Нарзикул. - Душанбе: Тоҷ-Рус, 2017. - 415 с.

14. Шарифзода, Х. Розӣ ҷаҳон (нақд ва баррасии шеърӣ Носири Хусрав) / Х. Шарифов. - Душанбе: Бухоро, 2016. - 329 с.

**ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА
НАҚШИ ЁДГОРИҲОИ ТАЪРИХИЮ ФАРҲАНГИИ ВОДИИ
ПОРШЕНЕВИ НОҲИЯИ ШУҒНОНИ ВМКБ ДАР ҶАЛБИ
САӢЁӢӢ**

Шоинбеков А.,¹ Мамадамонова В.²

*Институту илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ
Донишгоҳи давлатии Хоруғ
ба номи М. Назаршоев*

Дар мақола оид ба мулки таърихӣ будани Шугнон маълумоти мухтасар дода шуда, маҳдуд шудани ҳудуди таърихӣ он дар рафти таърих ёдрас шудааст. Зикр гадидааст, ки дар ноҳияи Шугнони ВМКБ, ки як ҷузъи таърихӣ Шугнон буд, то кунун ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ боқӣ мондаанд, ки барои ҷалби сайёҳии дохилию берунӣ ҷолибанд. Муаллифони мақола дар мисоли ташиқ кардани хатсайри сайёри ба зиёратгоҳҳои Зайнулобиддин, Н. Хусрав, Мирсаид Али Ҳамадонӣ, мавзеи Саройи Баҳор, хона музейҳои Ш. Шохтемур, М. Назаршоев ва М. Тошмухаммедов водии Поршенев ва

¹**Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович** - номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. В. Гулмаҳмад, 52. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. В. Гулмахмада, 52. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich - candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO. Khorog, st. V. Gulmahmad, 52. Tel.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

²**Мамадамонова Васи́ла Азизшоевна** – магистранти курси 2-юми ихтисоси таърихи факултети таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. О. Соҳибназар, 112. Тел.: 501163732; e-mail: mamadamonovavasila@mail.ru.

Мамадамонова Васи́ла Азизшоевна - магистрант 2-го курса по специальности истории факультета истории и права Хоругского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. О. Соҳибназар, 112. Тел.: 501163732; e-mail: mamadamonovavasila@mail.ru.

Mamadamonova Vasila Azizshoevna - 2nd year Master's student in History, Department of History and Law, Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog, str. O. Sohibnazar, 112. Tel.: 501163732; e-mail: mamadamonovavasila@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

нақши онҳо барои ҷалби сайёҳон фикру андешаҳои худро баён кардаанд.

Калимаҳои калидӣ: ёдгориҳои таърихӣ-фарҳангӣ, Шугнони таърихӣ, ноҳияи Шугнон, зиёратгоҳҳо, хона-музейҳо, сайёҳӣ.

Роль историко-культурных памятников долины Поршинёв

Шугнанского района ГБАО в привлечение туризма

В статье даются краткие сведения об исторических объектах Шугнана. Упомянуто об ограничении его территории в процессе истории. Упомянется, что в Шугнанском районе ГБАО, бывшей исторической частью Шугнана, до сих пор остаются памятники истории и культуры, которые привлекательны для внутреннего и внешнего туризма. Авторы статьи указывают пути привлечения туристов и организации туристических маршрутов на примере историко-культурных памятников святынь Зайнулобиддина, Н. Хосрава, Мирсаида Али Хамадани, исторические места: Саройи Бахор, дом музеев Ш. Шохтемура, М. Назаршоева и М. Тошмухаммедова долины Поршенёва.

Ключевые слова: историко-культурные памятники, исторический Шугнан, Шугнанский район, святыни, дома-музеи, туризм.

The role of historical and cultural monuments of Porshinov valley of

Shugnan district of GBAO in attracting tourism

The article gives brief information about historical objects of Shugnan. It is mentioned about the limitation of its territory in the process of history. It is mentioned that in Shugnan district of GBAO, the former historical part of Shugnan, there are still historical and cultural monuments that are attractive for internal and external tourism. The authors of the article indicate the ways of attracting tourists and organizing tourist routes on the example of historical and cultural monuments of Zainulobiddin, N. Khosrav, Mirsaid Ali Hamadani shrines, historical places of Saroi Bakhor, house of Sh. Shokhtemur, M. Nazarshoev and M. Toshmuhammedov museums of Porshenov valley.

Key words: historical and cultural monuments, historical Shugnan, Shugnan district, shrines, house-museums, tourism.

Ёдгориҳои таърихию фарҳангӣ дар ҷалби сайёҳӣ нақши калон мебозанд. Ин масъала дар солҳои охир бахсус баъд аз он, ки Пешвои муаззами миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2018-ро «Соли рушди сайёҳӣ ва

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

хунарҳои мардумӣ» ва барои идомаи равнаку ривоч додани он боз солҳои 2019-2021-ро “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” эълон намуд, як қатъи бузург гирифт. Аз ин солҳо саркарда, имконияти хубе баҳри ҳифз, омӯзиш, эҳё, тарғибу ташвиқи ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ фароҳам омаданд. Ба ин хотир як зумра олимони ба масъалаи нақши ёдгориҳои таърихӣ ва фарҳангӣ дар ҷалб ва рушди сайёҳӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намуда, дар ин самт китобу мақолаҳои зиёдро ба таъбиҳ расондаанд. Вале то кунун бисёр мулкҳои таърихӣ, ки дар таърихи халқи тоҷик нақши бориз доштанд аз мадди назари муҳаққиқон дур мондаанд. Яке аз чунин мулкҳои таърихӣ Шугнон мебошад, ки на фақат дар “Шоҳнома”-и безаволи Фирдавсӣ балки дар дигар сарчашмаҳои таърихӣ қадиму асрҳои миёна ёдрас шудааст. Шугнони таърихӣ як мулкӣ хеле васеъ буд ва дар рафти таърих ба қисматҳои зиёд ҷудо шуд.

Як қисмати он алҳол бо номи ноҳияи Шугнон дар ҳудуди ВМКБ-и Тоҷикистон қарор дорад. Қисмати марказӣ ва асосии ин ноҳияро водии Поршенев ташкил медиҳад. Дар ин водӣ то кунун ёдгориҳои зиёди таърихӣ фарҳангӣ ба мерос мондааст, ки дар ҷалби сайёҳӣ ва рушди он нақши калон мебозанд. Мо дар ин мақолаи хеш тасмим гирифтаем, ки баъзе фикру андешаҳои ҳудуди дар ин масъала ибтидо намоем.

Ба водии Поршенев агар аз самти шарқ яъне аз маркази вилоят шаҳри Хоруғ ворид гардем, дар ин водӣ чунин ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ба ҷашм мерасанд:³ Остони Зайнулобиддин дар Тем, хонамузеи Қаҳрамони Тоҷикистон Шириншоҳ Шоҳтемур дар деҳаи Хоса, хонамузеи ходими сиёсии давлатӣ ва илмӣ академик М. Назаршоев дар деҳаи Хоса, ҳудуди шаҳраки Ш. Шоҳтемур (маркази маъмурии ноҳияи Шугнон) бо муассисаҳои фарҳангӣ, ҷашмаи Носири Хусрав, осорхонаи Н. Хусрав, хонаи урфии бадахшонӣ дар назди осорхонаи Н. Хусрав, пайкараи Н. Хусрав, катибаҳои рӯи санг дар назди ҷашмаи Н. Хусрав (ҳамчун ёдгориҳои эпиграфӣ), осорхонаи мактабӣ генерал Мастибек Тошмухаммедов дар деҳаи Тишор, қадамгоҳи Мирсаид Алии Ҳамадонӣ дар деҳаи Кӯшк, ёдгориҳои эпиграфии

³ Албатта барои сайёҳон қабл аз ҳама он ёдгориҳои таърихӣ ба назар мерасанд, ки онҳо ҳифз шудаанд ва сайёҳ онҳоро бо ҷашми худ мебинанд, тамошо мекунад ва аз онҳо лаззати маънавӣ мегирад.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

мавзеи Саройи Баҳор, Гумбаз - оромгоҳҳои пирони мазҳабӣ дар Саройи Баҳор бо беҳтарин нақшҳои каллиграфӣ ва ғайра.

Оиди ин ёдгориҳо муҳаққиқон У. Мамадшерзодшоев [1, 2, 3], Э. Ҳочибеков [4], А. Шоинбеков [5], маълумоти нисбатан муфассал додаанд.

Ин ёдгориҳо се давраи таърихи роғиранд. Як қисмати аз онҳо ба асрҳои миёна, як қисми дигарашон ба асрҳои XIX - ибтидои асри XX ва дигарон бошанд ба давраи Шӯравӣ рост меоянд.

Ҳар яке аз ин ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ бо хусусиятҳои хоси худ барои сайёҳон хеле ҷолибанд. Пеш аз ҳама онҳо барои сайёҳони дохилӣ ҷолибанд. То кунун ҳатто бисёр зодагонии ВМКБ ин ҷойҳоро дидан накардаанд. Барои зодагонии Бадахшонии Тоҷикистон, Шугнони Афғонистон ва дигар донишмандони исломӣ остони Зайнулобиддин, қадамгоҳи Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ, зиёратгоҳҳои Носири Ҳусрав, Саройи Баҳор яке аз беҳтарин ҷойи сайёҳии таърихӣ аст.

Ё ки барои барои сокинони вилояти Хатлони остони Зайнулобиддин, қадамгоҳи Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ ва зиёратгоҳҳои Носири Ҳусрав низ ҷолибанд, зеро ки зиёратгоҳи калон бо номи мақбараи Имом Зайнулобиддин дар ноҳияи Чиликул (6 км ҷануб аз он), мақбараи маъруфи Мирсаид Алиӣ Ҳамадонӣ дар маркази шаҳри Кӯлоб, як ноҳияи калон ба номи Носири Ҳусрав дар вилояти Хатлон мавҷуданд, ки аз равобити зичи таърихӣ фарҳангии мо дарак медиҳанд. Ва агар вобаста ба ин ёдгориҳо як хатсайри сайёҳии дохилӣ ташкил шавад, робитаи байни сокинони Хатлону Бадахшон боз ҳам кавитар мегардад.

Чунин робитаҳои қавии таърихӣ фарҳангӣ дар мисоли дигар ёдгориҳои таърихӣ (масалан, дар миёни оромгоҳҳои Шохбурҳони Валии ноҳияи Роштқалъа, Шохмалангу Шохикошони Шугнони вулусволии Афғонистону Шоҳи Хомӯши ноҳияи Муъминободи Хатлон ё қалъаҳои Қаҳқаҳаи ВМКБ ва вилояти Суғд ва ғайра) низ зиёд ба ҷашм мерасанд. Бинобар ин агар байни ин минтақаҳо сайёҳии дохилӣ ташкил ва рушд дода шавад, рафтуомад байни сокинон, ҳамдигарфаҳмӣ, эҳтирому эътирофи ҳамдигар боз ҳам густариш меёбад. Бо ин ёдгориҳои таърихӣ фарҳангии асримиёнагӣ мо ҳамчунин бо кишварҳои Эрону Афғонистон ва Покистон метавонем робитаи сайёҳӣ пайдо намоем. Ҳамчунин ин ёдгориҳо бо нақшҳои каллиграфӣ Саройи Баҳор барои аҳли фарҳангӣ ислом низ

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

чолибанд. Биноан, ин ёдгориҳо барои ташкил кардани сайёҳии хориҷӣ низ аз манфиат холи нестанд.

Пайкараи Н. Хусрав дар назди чашма (зиёратгоҳ)-и Н. Хусрав

Хона-музеи Қаҳрамони Тоҷикистон Ш. Шохтемур хона-музеи ходими сиёсии давлатӣ ва илмӣ, академик М. Назаршоев, худи шаҳраки Ш. Шохтемур ва осорхонаи мактабии генерал Мاستибек Тошмухаммедов, ки саҳифаҳои дурахшони таърихи замони Шӯравӣ ва солҳои истиқлолиятро инъикос мекунанд, барои тарбияи насли наврас дар рӯҳияи ватандӯстӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Бинобар ин дар ҷорабиниҳои сиёсӣ давлатӣ, ҷашнҳо, зодрӯзи ин ходимони сиёсӣ давлатӣ, ташкил кардани экскурсияҳо ва сайёҳии дохилӣ аз тамоми ғӯшаю канораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин осорхонаҳо зарур ва муҳим аст.

Хулоса, имконияти ташкил кардани хатсайри махсус барои ин ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ мавҷуд аст, зеро ки онҳо аз маркази вилоят шаҳри Хоруғ дар масофаи на чандон дур аксарияташон қадқади роҳи Хоруғ - Поршенев ҷойгиранд. Дигар ин, ки ҳамаи ин ёдгориҳо дар масофаи бо ҳам наздик ҷойгир буда, як маҷмааи умумӣ (комплексӣ) махсус меёбанд.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Катибаҳо назди чашмаи Н. Хусрав

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Қадамгоҳи Мирсаид Алии Ҳамадонӣ

Ёдгориҳои эпиграфии мавзеи Саройи Баҳор

Ёдгориҳои каллиграфӣи мавзеи Саройи Баҳор.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Китобнома:

1. Мамадшерзодшоев, У. Анъанаи хунари хаттотӣ ва наққошии исломӣ дар Бадахшон / У. Мамадшерзодшоев // Шохроҳи Ваҳдат. - Душанбе: Аҷам, 1999. - №6. - С.70-75.
2. Мамадшерзодшоев, У. Таърихи пайдоиш ва рушди хунари наққошӣ дар Бадахшон / У. Мамадшерзодшоев // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - Душанбе: Сифат-офсет. - 2020. - №1. – С.242-252.
3. Мамадшерзодшоев, У. Памир: природа, история, культура / У. Мамадшерзодшоев, Н. Джонбобоев, М. Яминова. - Бишкек: УЦА ОсОО Printer LTD, 2007. - 73 с.
4. Ҳочибеков, Э. Исламитские духовные наставники (Пыры), их роль в общественно-политической и культурной жизни Шугнана (вторая половина XIX -30-е годы XX вв) / Э. Ҳочибеков. - Душанбе: Бухоро, 2015. - 283 с.
5. Шоинбеков, А. Ёдгориҳои таърихӣю археологӣи Шугнон / А. Шоинбеков. - Душанбе: Ирфон, 2014. - С. 15-33.

НАЗАРЕ БА ТАЪРИХИ МАРОСИМИ “ЧАРОҒРАВШАН”

Мамадшерзодшоев У. Ш.⁴

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

*Маросими “Чароғравшанкунӣ” яке аз оинҳои муҳими исмоилиёни
Бадахшони Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистону Чин ба шумор
рафта, таърихи хеле қуҳан дорад. Дар мақолаи мазкур муаллиф*

⁴**Мамадшерзодшоев Умед Шозодамамадович** – ходими илмӣи шӯбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Х. Кирмоншо, 13. Тел.: (+992)935272611; e-mail: umed.sherz@gmail.com

Мамадшерзодшоев Умед Шозодамамадович – научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Х. Кирмоншо, 13. Тел.: (+992)935272611; e-mail: umed.sherz@gmail.com

Mamadsherzodshoev Umed Shozodamamadovich - Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Kirmonsho, 13. Tel.: (+992) 93 5272611; e-mail: umed.sherz@gmail.com.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

соби́т мекуна́д - сарчаи́маҳое, ки ба таърихи маросими “Чарогравшан” рушанӣ меандозанд, ба се ғурӯҳ ҷудо мешаванд: 1. Ривое́ти худи нусхаҳои “Чарогнома”; 2. Ривое́ти меъроҷномаҳо ба мисли рисолаи “Нодир-ул-меъроҷ”-и Ибодуллоҳ Шайх-ул-олам Акбарободӣ; 3. Осори илмӣ муҳаққиқони рус, Покистон ва Тоҷикистон.

Ҳамчунин муаллиф маълум намуданд, ки олимони дар масъалаи омӯзиши таърихи маросими “Чарогравшан” ақидаҳои мухталифро пешниҳод намуда, ба се ғурӯҳ ҷудо мешаванд: ғурӯҳи аввал исбот мекунад, ки таърихи маросими “Чарогравшан” ба оини Зардуштӣ иртибот дорад, ғурӯҳи дуввум собит мекунад, “Чарогравшан” оини Меҳрпарастӣ мебошад ва ғурӯҳи саввум ибрози медоранд, ки маросими мазкур оини исломи тасаввуфӣ мебошад.

Калимаҳои калидӣ: Оини Зардуштӣ, “Чарогравшан”, оини Меҳрпарастӣ, “Чарогнома”, оини исломӣ, ривое́т, меъроҷномаҳо, “Нодир-ул-меъроҷ”, Носири Хусрав, тасаввуфӣ.

Взгляд на историю обряда «Чарогравшан»

Обряд «Чарогравшан» является одним из важнейших обрядов исмаилитов Бадахшана, Таджикистана, Афганистана, Пакистана и Китая и имеет очень древнюю историю. В данной статье автор доказывает, что источники, проливающие свет на историю обряда «Чарогравшан», делятся на три группы: 1. Повествования о тексте самой «Чарогнаме», 2. Повествования о чудотворных книгах, таких как трактат. «Надир-уль-Меъродж» Ибадуллы Шейх-уль-Олама Акбарабади и 3-е научные труды российских, пакистанских и таджикских исследователей.

Автором также выявлено, что ученые высказывают разные мнения по истории обряда «Чарогравшан» и делятся на три группы: первая группа доказывает, что история обряда «Чарогравшан» связана с зороастризмом, вторая группа доказывает, что «Чарогравшан» – это обряд митраизма, а третья группа утверждает, что эта церемония является суфийским исламским обрядом.

Ключевые слова: зороастрийский обряд, «Чарогравшан», обряд митраизма, «Чарогнаме», исламский обряд, мифы, меъраджнаме, «Надир-уль-Меърадж», Насир Хусрав, суфизм.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

A look at the history of the "Charogravshan" rite

Charogravshan" rite is one of the most important Ismaili rites of Badakhshan, Tajikistan, Afghanistan, Pakistan and China and has a very ancient history. In this article, the author proves that the sources shedding light on the history of the "Charogravshan" rite are divided into three groups: 1. Narratives of the text of the Charognama itself, 2. Narratives of miracle books such as the treatise. "Nadir-ul-Me'roj" by Ibadullah Sheikh-ul-Olam Akbarabadi and 3rd scientific works of Russian, Pakistani and Tajik researchers.

The author also revealed that scholars express different opinions on the history of "Charogravshan" ceremony and are divided into three groups: the first group proves that the history of "Charogravshan" ceremony is related to Zoroastrianism, the second group proves that "Charogravshan" is a rite of Mithraism, and the third group claims that this ceremony is a Sufi Islamic rite.

Key words: *Zoroastrian rite, "Charogravshan", rite of Mithraism, "Charogname", Islamic rite, myths, Me'rajname, "Nadir-ul-Me'raj", Nasir Khusrov, Sufism.*

Маросими “Чароғравшанкунӣ” яке аз бошукӯхтарин маросимҳои исмоилиёни Бадахшони Тоҷикистон ва Афғонистон, шимолӣ Покистон ва қисмати аз Сариқули Чин ба ҳисоб рафта, он ба маросими кафну дафн иртибот дорад.

Тавре аз иттилооти сарчашмаҳои таърихӣ аён мегардад, доир ба таърихи пайдоиши маросими “Чароғравшан” дар ягон манобеъ маълумоти дақиқ зикр нашуда, дар осори мазкур ба ин масъалаҳо ҳеле кам таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Бояд ёдовар шуд, ки ба омӯзиши таърихи маросими “Чароғравшан” олимони асосан аз ибтидои қарни бистум оғоз намуданд ва дар ин қори хайр махсусан олимони Россия, Покистон ва Тоҷикистон саҳм гузошта, онҳо мақолаҳои ҷудогонаро таълиф намуда, таҳқиқотҳои худро дар маҷаллаҳои бонуфузи кишварҳои номбурда, ба таъби расониданд.

Адабиётшинос Варқа Охонӣёзов ба таърихи маросими “Чароғравшан” ишора намуда, навиштаанд, ки суннати Чароғравшанкунӣ таърихи тӯлонӣ дошта, он чанд маросимро дар бар мегирад: “Чароғи равшан”, “Чароғравшан”, “Чароғравшанкунӣ” ё “Cirowpithid” муҳимтарин суннати мазҳабии пайравони исмоилии

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Ислом дар Бадахшони Тоҷикистону Афғонистон, шимоли Покистон ва қисмате аз қисматҳои мусулмоннишини Чин махсуб шуда, марбут ба маросими ғавт, дафн ва падруди руҳи мутавафо аст. Суннати мутазаққир қисмате аз фарҳанги мардумони Бадахшон буда, забон ва бадаеияти мутуни он барои равшан сохтани раванди пайдоиш ва таҳаввули адабиёти ин сарзамин хизмати сазоворе анҷом додаанд” [2, 59].

Албатта Варқа Охониёзов ба масъалаи хеле муҳим, яъне нақши Суннати Чароғравшан дар пайдоиш ва таҳаввули адабиёти Бадахшон ишора менамояд. Аммо ба назари нигорандаи ин сатрҳо ин масъала баҳсталаб аст. Аз ин ҷо чунин саволҳо ба миён меоянд: оё суннати чароғравшан адабиёти Бадахшонро ба вучуд овардааст ё баръакс мутуни адабиёти тоҷик дар ташаккули Суннати Чароғравшанкунӣ саҳми босазо гузошта будаанд?

Ба ақидаи банда дар ташаккули адабиёти тоҷик дар Бадахшон Суннати Чароғравшан нақши асосӣ набозида, балки дар ташаккули Суннати Чароғравшан адабиёти тоҷик нақши муҳимтар бозидааст. Зеро матни “Чароғнома”-ро ашъори шуарои форсӣ ташкил медиҳанд ва агар матни ин ашъор намебуданд, матни “Чароғнома” низ арзи вучуд намекард ва агар ашъори “Чароғнома” намебуд, маросими “Чароғравшан” низ вучуд намедошт. Пас агар матни Чароғнома дар асоси осори манзуми шоирони форсу тоҷик тартиб дода намешуд, ин суннати мазҳабӣ ба ҷо оварда намешуд. Зеро ҳангоми ба ҷо овардани ин оин хондани ашъори мазҳабӣ нақши асосиро иҷро мекарданд.

Мо доир ба қадимтарин мутуни Суннати Чароғравшан то имрӯз маълумоте дар даст надорем. Ва ин чиз ҳам маълум нест, ки матни қадимтарини Чароғнома ба наср навишта шуда буд ё ба назм. Он нусхаҳои Чароғномае, ки то замони мо маҳфуз мондаанд, ин матнҳо дар асоси ашъори шоирони форсу тоҷик ба мисли Носири Хусрав, Шохнеъматуллоҳи Валӣ, Шохабдуллоҳи Юмғӣ ва осори манзуми шоирони гумноми дигари форсу тоҷик тартиб дода шудаанд ва ба асрҳои XVIII - ибтидои XX тааллуқ доранд.

Муҳаққиқ А. Шохуморов доир ба андешаҳои профессор А. Бертелс дар бораи матни “Чароғнома” сухан ронда, баъзе ақидаҳои ӯро дар ин бора қобили қабул намешуморад. Ӯ менависад: “Нуктаи дигари он муҳаққиқи фақидро (А. Бертелс - У.М.) дар мавриди

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

марбутияти “Чароғнома” ба калами суфии машхури қарни XIV Шохнеъматуллоҳи Валӣ (1330-1428) низ дуруст шумурдан ҷоиз нест, чунки истифода гардидани ашъори ӯ дар ин асар ҳаргиз маъноӣ онро надорад, ки муаллифи қулли асар ӯст. Зеро бар асоси ривочи суннати исмоилиёни Бадахшон матни “Чароғнома” назар ба тақозои ҳар давраи замон диғаргун карда мешавад ва дар таркиби он аз ашъори шоирони мухталиф истифода ба амал меояд. Аз нигоҳи илмӣ ва таърихӣ барқарор кардани матни асли ва нахустин муаллифи “Чароғнома” комилан ғайриимкон аст, зеро аз эҷоди он ҷандин ҳазор сол мегузарад ва ба даст омадани чароғдонҳо дар қабристонҳои сақоӣ дар Помир далели ниҳоят қадимӣ будани суннати “Чароғравшан” ва ҳам матни “Чароғнома” аст” [4, 92-93].

Аммо хеле қадимӣ шумурдани матни “Чароғнома” шояд саҳеҳ набошад. Ба назари банда аз эҷоди матни “Чароғнома” сипарӣ шудани ҷандин ҳазор сол низ дуруст нест. Агар аз эҷоди матни “Чароғнома” ҷандин ҳазор сол мегузашт, шояд матни он то замони мо на ба забони форсӣ, балки ба забонҳои авастӣ ё паҳлавӣ ба ёдгирӣ мемонд. Ҳамчунин пайдо шудани чароғдонҳо дар қабристонҳои сақоӣ низ наметавонад исбот кунад, ки маросими “Чароғравшан” таърихи ҷандинҳазорсола дорад. Зеро истифода шудани чароғдонҳо дар фарҳанги халқиятҳо ва миллатҳо фақат ба хоҳири анҷом додани ин маросим набуда, онҳо бо. аҳдофи мухталиф истифода бурда мешуданд [1, 587].

Манобеи марбут ба оини “Чароғравшан”-ро аз назар гузаронида, метавон сарчашмаҳои ин маросимро ба се гурӯҳ ҷудо кард: 1) Манобеи ривоятӣ ба мисли ривоеҳои “Чароғнома”. Ин ривоеҳо бевосита дар муқаддимаи нусхаҳои қадимии “Чароғнома” ҷой дода шудаанд, ки онҳо ба Носири Хусрав марбут доништа шудаанд. Дар яке аз ин ривоятҳо доир ба таърихи маросими “Чароғравшан” чунин омадааст: “Дар баёни равшан кардани чароғ аз қавли Ҳазрати Султон-ул-орифин Абумуъин Сайид Носири Хусрав ва ҳуҷҷати ҷазоӣи Хуросон.

Агар пурсанд ҳаёт кардани чароғ фарз аст ё воҷиб аст, ё суннат аст, ё мустаҳаб аст, ҷавоб бигӯ, ки ҳам фарз ва ҳам воҷиб ва ҳам суннат ва ҳам мустаҳаб аст”. Мувофиқи ин ривоят фарз будани ин маросимро сабаб он аст, ки онро Ҳазрати Ҷаброил ба ҳукми Худованд

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

ба Ҳазрати Муҳаммад омӯхтааст. Суннат будани чароғро сабаб он аст, ки онро Ҳазрати Муҳаммад равшан кардааст ва вочиб будани чароғро сабаб он аст, ки онро Носири Хусрав равшан кардааст ва мустаҳаб будани чароғро сабаб он аст, ки он ба пирони кӯҳистон омӯхта шудааст [3, 14].

Ҳамчунин дар ин ривоят омадааст, ки вақте ки фарзанди Ҳазрати Муҳаммад Абдуллоҳ реҳлат кардааст, гӯё бо амри худо Ҷабраил нозил шуд ва ба пайғамбари ислом таълим доданд, ки ӯ бояд барои фарзанди худ чароғро равшан кунад, то ин ки бар умматони ту фарз ва суннат шавад. Ҳазрати Ҷабраил баргаштанд ва қандилро аз зумради сабз, ҷӯби далелро аз дарахти Тубо ва равшани гӯсфанду пунбаи сафедро оварда, ба Ҳазрати Муҳаммад доданд ва тарзи иҷро кардани ин маросимро ба ӯ таълим доданд.

Гурӯҳи дуввуми ривоёт дар меъроҷномаҳо гирдоварӣ шудаанд. Яке аз чунин китобҳои машҳур асари Ибодуллоҳ Шайх-ул-олам Акбарободӣ “Нодир-ул-меъроҷ” (Баҳр-ул-асрор) ба ҳисоб меравад. Шайх Акбарободӣ баъзе аз ривоётеро доир ба қандил ва нури Ҳазрати Муҳаммадро дар китобаш гирдоварӣ намудааст, ки мазмуни онҳо бо мазмуни абёт ва ривоёти “Чароғнома” мушобех мебошад.

Дар яке аз ривоёти таърихӣ рисолаи мазкур чунин зикр шудааст, вақте ки Ҳазрати Муҳаммад ба меъроҷ меравад, дар фалаки Исрофил чашмаш ба чароғи равшан меафтад ва онро ба ӯ тақдим мекунад. Ҳазрати Муҳаммад ин чароғро дида, аз асрори он мепурсад бо худ оварда, аз ин давра ин маросим барои ҷамоат суннат мешавад. Дар рисолаи мазкур чунин оварда шудааст:

“Латифаи дуввум. Дар китоби “Сайри манзум” овардааст аз Ҳазрати Амир-ал-муъминин Умар разиаллоҳ анҳу манқул аст, ки фармуданд: Ҳазрати Муҳаммад саллаллоҳи алайҳи ва олиҳи ва саллам гуфтанд: аз ин ҷо бештар шудам қандиле дидам равшан.

Назм:

Ба ногаҳ ба ҷое расид он ҷаноб,
(Бидид) қандиле равшантар аз Офтоб.
Бипурсид Садр аз Сирофил боз,
Ки баргӯй аҳволи қандил роз,
Сирофил бад-ӯ гуфт: қандили туст,
Кучо нури ту андар он буд нахуст” [1, 33].

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Гурӯҳи саввуми манбаъҳои оини “Чароғравшан” осори муҳаққиқони муосир мебошанд.

Аввалин муҳаққиқе, ки доир ба таърихи маросими “Чароғравшан” ишора намуданд, Владимир Иванов мебошад. Владимир Иванов дар мақолаи худ “Тасаввуф ва исмоилия-“Чароғнома” ин маросимро оини тасаввуфӣ мегӯяд. Масалан ӯ менависад: “Бад-ин ҷиҳат ман хеле хушвақт шуда, ки баъзе аз завори Осиёи Марказӣ санаде бисёр ҷолиби таваҷҷӯҳ оварданд, ки қомилан сӣҳати фарзӣи маро собит мекард ва он маҷмӯае буд марбут ба даровеш ба номи “Чароғнома” [1, 52]. Муаллиф ақида дорад, ки поягузори суннати “Чароғравшан” дарвешони аҳли тасаввуф мебошанд.

Муҳаққиқи дигари рус маросими “Чароғравшан”-ро ба оини зардуштӣ марбут медонад. Донишманди мазкур таърихи ин маросимро таҳқиқ намуда, ба ҷунин натиҷагирӣ расидаанд: “Ба ҳадси банда маросими “Шаби даъват” ё “Шаби чароғ гирондан” мумкин аст хеле қадимӣ ва як навъи синтези ҳақоӣқи пеш аз исломӣ ва исломӣи шабеҳи муқоисаи анвор ва Амшоспандон дар осори Шаҳобиддини Сухравардӣ аст” [1, 66].

Донишманди Покистонӣ Азизуллоҳ Начиб бошад оини Чароғравшанро ҳамчун оини исломӣ ба қалам дода, зикр мекунад, ин маросим дар замони Имом Муҳаммади Боқир арзи вучуд намудааст: “Бо вучуди ин ҷолиби зикр аст, ки дар “Фурӯи кофӣ” ривояте мавҷуд аст, ки дар он ҷунин овардаанд: Вақте ки Имом Муҳаммади Боқир аз дунё гузашт, Имом Ҷаъфари Содиқ фармуданд, то чароғеро дар хонае ки ӯ зиндагӣ мекард, равшан намоянд” [1, 77].

Хуллас аз баррасии иттилооти сарчашмаҳо ва осори муҳаққиқон доир ба оини “Чароғравшан” маълум гардид, ки муҳаққиқон то ҳанӯз таърихи маросими “Чароғравшан”-ро ба таври дақиқ муайян накардаанд.

Китобнома:

1. Манобеи суннати “Чароғравшан” / Таҳия ва тадвини Умед Мамадшерзодшоев. - Душанбе: Мероси Аҷам, 2009. – 144 с.
2. Охонӣёзов, В. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон (китоби аввал). - Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. - 328 с.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

3. Умеди Шохзодамухаммад. Суннати Чароғравшангоини исломии исмоилиёни Осиёи Марказӣ // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. - Хучанд: Ношир, 2005. – 587 с.

4. Шохуморов, А. Чароғравшанкунӣ – суннати ориёиву исмоилии мардumi Бадахшон // Манобеи суннати “Чароғравшан”. Таҳия ва тадвини У. Мамадшерзодшоев. - Душанбе: Мероси Аҷам, 2009. - 144 с.

ВЕРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ЗАПАДНОГО ПАМИРА ОТНОСИТЕЛЬНО СВЯТЫХ ЛИЧНОСТЕЙ

(на примере Хаджи Камала)

Карамова И.И.⁵

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Эътиқоди аҳолии Помири Ғарбӣ нисбат ба шахсиятҳои муқаддас (дар мисоли Ҳочӣ Камол)

Дар ин мақола, дар асоси маводи шиғоҳӣ, ки дар ноҳияи Рӯшон гирд оварда шудааст, эътиқоди мардум нисбат ба афроде, ки бо ин ё он сабаб ба ибодатгоҳ табдил ёфтаанд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Яке аз ин шахсиятҳо Ҳочӣ Камол буд, ки дар миёнаҳои асри XIX дар деҳаи Баррӯшон зиндагӣ мекард. Дар бораи шахсияти ин мард дар байни аҳоли ривоятҳои гуногун мавҷуданд, ки онро ҳуди халқ эҷод кардааст.

⁵**Карамова Ибодат Имоназаровна** - ходими илмии шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Иҷубов, 118. Тел.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Карамова Ибодат Имоназаровна - научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. Идзубова, 118. Тел.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Karamova Ibdot Imomnazarovna – Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Idzhubov, 118. Tel.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Парастииши ин шахс аз ҷониби аҳолӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мардум ба пирони худ чӣ гуна садоқат доштанд ва пирон низ ба садоқати муридони худ ҳамин тавр посух медоданд.

Калимаҳои калидӣ: *Ҳоҷӣ Камол, пир, мурид, Баррушон, Имом, исмоилия.*

Верования населения Западного Памира относительно святых личностей (на примере Хаджи Камала)

В данной статье на основе устного материала собранного в полевых условиях в Рушанском районе, подвергается анализу верования населения по отношению к личностям, которые по тем или иным объективным причинам стали объектом поклонения. Одной из таких личностей являлся Хаджи Камал, который жил в кишлаке Баррушан в середине XIX века. О личности этого человека среди населения ходят различные легенды, сочинённые самим народом.

Поклонение населения этой личности показывает, насколько люди были преданы своим пирам и тем же отвечали пиры на преданность своих мюридов.

Ключевые слова: *Хаджи Камал, пир, мюрид, Баррушан, Имам, исмаилизм.*

Beliefs of the population of the West Pamir concerning holy personalities (on the example of Haji Kamol)

In this article, on the basis of oral material collected in the field in Rushan district, the beliefs of the population in relation to personalities who for one or another objective reason became an object of worship are analyzed. One of such personalities was Haji Kamol, who lived in Barrushan village in the middle of XIX century. There are various legends about the personality of this person among the population, composed by the people themselves.

Worship of the population of this person shows how much people were devoted to their pirs and the same responded pirs to the devotion of their mureeds.

Key words: *Haji Kamol, feast, murid, Barrushan, Imam, Ismailism.*

Среди населения Западного Памира бытуют мнения, что потусторонние силы способны изменить свою внешнюю оболочку и принимать различные внешние формы, начиная от животных и кончая людьми. Есть поверье также о том, что будто Бог тоже в отдельных случаях перевоплощается в облик немощного старика,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

дабы проверить людей насколько они гуманны и как относятся к бедным и больным лицам.

Об этом гласит история возникновения горных озер, таких как озеро Друм в Рошкалинском районе, озеро Шива в кишлаке Вийод Исламской республики Афганистан, озеро Сарез в Рушанском районе и т.д. Будто озера эти возникли на месте кишлаков как божья кара за неуважение к немощным старикам и бедным слоям населения.

Это верование настолько глубоко внедрилось в сознании людей, что и по сей день, оно сохраняется в сознании людей, отдаленных кишлаков от центра области, да и в самом центре ГБАО.

Такие верования распространяются и на отдельных исторических личностях, например, есть поверье, что великий философ и поэт средневековья Н. Хусрав, есть никто иной как Худжаи Хизр мифическая личность, которая якобы удостоилась выпить живой воды и стать бессмертным и по сей день может появляться в облике старца в местах распространения исмаилизма.

Отдельные пиры исмаилитов также обладали способностями изменить свою внешнюю оболочку. Об этом гласят распространенные среди населения легенды. Есть поверье, что святые появляются среди людей в облике седобородого старца в белом одеянии на белом коне. Именно так описывает житель кишлака Ниводака столетний Шукуров в беседе с академиком Б. Искандаровым, руководителя повстанцев против афганского ига Шайх-Зода. Шукуров, веривший в святость Шайх-Зода, старался убедить в этом и Б. Искандарова. При этом Шукуров ссылался на то, что Шайх-Зода был на белом коне, в белом чекмене и с белой чалмой, что и подкрепляет святость Шайх-Зода. Жители края были уверены в том, что добро всегда одерживает верх над злом, что зло наказывается святыми людьми в облике седобородых старцев [1, 68- 70].

Как известно исмаилиты очень почитают своих пиров, для которых они являются мюридами. Об этом свидетельствуют путевые заметки А.А. Громбчевского, А. Бобринского и А. Черкасова, которые побывали в этих местах в начале XX века.

Нам удалось собрать материалы об одной исторической личности, которая жила в кишлаке Барушане Рушанского района во второй половине XIX века. В названном кишлаке есть *остон* (место почитания), который носит имя этого человека - Хаджи Камала. По

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

настоящее время не только старожилы, но и молодое поколение названного кишлака почитают и ходят туда за благословением.

Хаджи Камал не является мифической личностью, а реальной. Мюриды были преданы своим *пирам* и верно им служили. Слова *пира* для мюрида являлись законом, и мюриды беспрекословно их выполняли.

По сей день старожилы Барушана о Хаджи Камале рассказывают сказания, которые переходили из поколения в поколение и дошли до наших дней. По словам жителя Барушана Бахтибека Асалбекова, 1931 года рождения, Хаджи Камал был очень набожным человеком и верно служил своему *пиру*. *Пир* доверял ему вести хозяйство по своему усмотрению [3].

Однажды *пир* Мирзо Бандали (сын Шозоды Хасана), у которого служил наукером Камал, собирался в Бомбей (местные жители его называли Пирхане, так как там находилась резиденция Имама - *пира* всех исмаилитов).

Хаджи Камал попросил *пира* взять его собой в Бомбей. Дело было осенью, нужно было подготовиться к зиме. *Пир* сказал, что ему необходимо собрать урожай, подготовиться к зиме, ибо его долго не будет.

Хаджи Камал согласился, потому что не согласиться он не мог, да и не имел право. *Пир* отправился в Бомбей на поклон, а Хаджи Камал приступил к сбору урожая и подготовил припасы на зиму. За сорок дней после отъезда *пира*, Хаджи Камалу удалось завершить сбор урожая, и подготовить хозяйство к проведению зимы.

После сделанного Хаджи Камал зашел в дом к жене *пира* дабы попросить у нее разрешение поехать в Бомбей. *Валамат* (так называли жену *пира*, свое настоящее имя они скрывали от посторонних) спросила, разве ты за такой короткий срок смог справиться со всей работой? Хаджи Камал показал ей результаты своей работы. *Валамат* была удивлена. Она благословила его на поездку в Бомбей и правой рукой трижды провела по его спине со словами: “Да благословит тебя Бог!”. Хаджи Камал отправился в Бомбей. Удивительно было то, что он на сорок дней позже своего *пира* пустился в путь и на сорок дней раньше *пира* добрался до Бомбея. Имам хорошо принял Хаджи Камал и выделил ему комнату поблизости от себя. Сорок дней Хаджи Камал был у Имама, а на сорок первом дне Имам сказал Хаджи Камалу,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

чтобы он поехал встретить своего *пир*. Хаджи Камал поехал встретить своего *пир*. Он встретил своего *пир* с его персоналом в безводной пустыне, где они мучились от жажды. Хаджи Камал перед поездкой запасся необходимыми припасами и тем самым спас своего *пир* и его персонал от неминуемой гибели. При встрече *пир* был удивлен, что быть этого не может, чтобы люди могли быть так похожи друг на друга. Человек, который спас их от гибели как две капли был похож на Хаджи Камала. Хаджи Камал, заметив растерянность своего *пир*, подошел поближе и встал на колени, попросил прощения за то, что без его ведома находится в Бомбее и, что он действительно Хаджи Камал и по повелению Имама вышел встретить Вас.

Прибыли во дворец Имама и Имам устроил обед в честь рушанского *пир*. Во время трапезы заметили, что Хаджи Камал через промежуток времени почесывает себе спину. Имам спросил, что это с ним происходит. Хаджи Камал рассказал, как было дело. Имам сказал, покажи свою спину. Хаджи Камал показал свою спину. На спине, где повела рукою *валамат* образовалась язва, которая кишела червями. Имам провел рукою по ране, и она тут же исцелилась.

Некоторое время *пир* находился в гостях у Имама. Позже Имам дал *пир*у разрешение вернуться домой, а Хаджи Камалу велел остаться еще на некоторое время.

Прошли годы, однажды Имам спросил у Хаджи Камала не соскучился ли он по родным местам. Хаджи Камал ответил, что Вам все ведомо. Имам ответил, что вижу, что тоскуешь. Потом велел принести зеркало, и Имам спросил Хаджи Камала кого он хочет увидеть. Хаджи Камал ответил, что хотелось бы ему увидеть своего закадычного друга Мамадбаноя, который являлся *халифой* кишлака. Имам сказал, посмотри в зеркало. Дело было осенью. Хаджи Камал увидел в зеркале своего друга Мамадбаноя, который рассеивал на гумне пшеницу. Хаджи Камал кинул в сторону Мамадбаноя камешек. Мамадбаной оглянулся, и увидел, что никого нет. Хаджи Камал еще раз кинул камешек. Мамадбаной опять оглянулся вокруг, и там никого не оказалось, выругался и продолжил дальше свою работу.

Прошло еще некоторое время, и Имам пригласил Хаджи Камала прогуляться по окрестности, при этом предупредил его, чтобы он не испугался увиденного. На то Хаджи Камал ответил: - Вам все ведомо.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Сели на коней и отправились в путь. Через некоторое время, Хаджи Камал оглянулся и посмотрел в сторону своего спутника и ужаснулся. На седле в пеленках лежал младенец, который чуть не упал на землю. Хаджи Камал хотел схватить младенца, но вспомнил слова Имама и воздержался. Продолжали ехать, и через некоторое время Хаджи Камал опять оглянулся и посмотрел в сторону своего спутника и увидел верхом на коне красивого юношу. Хаджи Камал был изумлен, и не понимал, что происходит, но не подавал виду. В третий раз оглянувшись, посмотрел в сторону своего спутника и от страха ужаснулся, на коне в седле сидел дряхлый старец, который едва носом не прикасался седла и казалось, что он вот-вот упадет с коня. Хаджи Камал хотел удержать старца от падения, но опять же вспомнил слова своего спутника и воздержался. Когда же в четвертый раз оглянулся на своего спутника, то увидел его в прежнем облике. Имам спросил у Хаджи Камал не испугался ли он, тот ответил: - Вам всё ведомо. Вы знаете абсолютно всё. Имам сказал, что вы испугались дважды, когда я был в облике младенца, а потом в облике старца. Вернулись во дворец. Прошли годы и однажды Имам спросил у Ходжи Камола не тоскует ли он по дому, по родным местам. Хаджи Камал ответил: - Вам все известно. Имам сказал: - Тоскуешь по дому, по семье, но на этот раз, если дам тебе посмотреть в зеркало, то ты сильно расстроишься. Хаджи Камал всё же решил посмотреть в зеркало и увидел родной кишлак, дом, своих сородичей. В мельнице же увидел свою жену с мельником и очень расстроился. Стрельнул из лука в зеркало и стрела вонзилась в столб мельницы. После увиденного сердце Хаджи Камала охладело к родному дому и к своим сородичам, и решил остаться служить. Когда же постарел, Имам велел ему вернуться в родной кишлак. Жители кишлака встретили его с почестями, но ему почести эти были безразличны. Развёлся со своей женой, хотя она была уже в преклонном возрасте. Извлёк из столба выпущенную им стрелу. Жителям кишлака же сказал, что для меня вы все равны и чужие и родные. Жил затворником, уединился от всех, дни и ночи проводил в служении богу.

Вскоре по приезду заболел, и душа его покинула тело. Панихиду в то время проводили трое суток и на третьи сутки зажгли священную лампаду - *цироу*. Когда на третий день ночью под утром проводили обряд сжигание лампы по покойному, то по завершении обряда, на

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

рассвете собравшиеся разошлись по домам, по дороге встретились с двумя жителями нижних кишлаков, которые спросили у первых, что же случилось. Ответили, что Хаджи Камал покинул этот бренный мир, и мы этим утром проводили по нему панихиду сжигания лампады. Те двое были удивлены и через некоторое время сказали, что они встретили Хаджи Камала на переправе через Вомаров (так местные жители называли реку Бартанг - И.К.). Он, поздоровавшись с нами, направился в сторону Шугнана. Он с головы до ног был одет в белое. Несколько человек для убедительности вместе с *халифой* пошли на кладбище, посмотреть на могилу Хаджи Камала и увидели, что могила открыта, а тело куда-то исчезло, саван же висел на ветке ивы [4-5].

Саван этот принесли домой. Он обладал целебным свойством. Если больные им натирали тело, то болезни покидали их. Долго его хранили, и люди благодаря целебным свойствам этой материи избавлялись от болезней.

Потом саван этот потерял свое целебное свойство. А причиной тому послужило неподобающее поведение одного из членов этой семьи, где хранился саван. На том месте, где похоронили Хаджи Камала, жители кишлака построили мазар с деревянной дверью. Дверь эта закрывалась цепью. Люди, приходившие в мазар касались рукою цепи, и если цепь открывалась, то они достигали цели, если же не открывалась, не получали благословения праведника. В последнее время, когда люди перестали верить в чудеса, мазар этот почти развалился, и только в последние годы люди вновь обратили внимание на мазар и стали обустроить его.

Было ли это на самом деле, или нет, мнения расходятся. Всё это безусловно отражает миропонимание горцев, которое сложилось с древнейших пор, и аборигены по настоящее время верят в эти чудеса.

Литература:

1. Искандаров, Б. Восточная Бухара и Памира во второй половине XIX в. Ч. 1. / Б. Искандаров. – Душанбе: АН Тадж. ССР, 1982. – 270 с.

Источники:

2. Фонд рукописи ИГН. Фонд № 15. Тетрадь № 1. 12-15 стр.
3. Асалбеков, Б. (1931- 2021), сел. Барушан.
4. Курбонбеков Исломбек. (1942), сел. Барушан.
5. Гуломшоев Қиматшо. (1937), сел. Барушан.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

АНИМИСТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ В ФОРМЕ ТАБУ И ЗАПРЕТОВ В РАКУРСЕ ИССЛЕДОВАНИЯ М.С. АНДРЕЕВА (на материале «Таджики долины Хуф»)

Ардабаева М.⁶

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

*Бовариҳои анимистӣ дар шакли табу ва мамнӯот аз нигоҳи
тадқиқоти М.С. Андреев (аз рӯи маводи «Тоҷикони водии Хуф»)*

Мақола ба омӯзиши асари бунёдии этнографӣ ва антропологии ҳаёти яке аз қадимтарин халқиятҳои Помири Ғарбӣ – сокинони водии Хуфи ноҳияи Рӯшони ВМКБ – «Тоҷикони водии Хуф»-и М. Андреева бахшида шудааст.

Муаллифи мақола қӯиши ба харҷ додааст, ки қадимтарин надидаи иҷтимоӣ — табуро дар осори бебаҳои М.С. Андреев «Тоҷикони водии Хуф» дида барояд. Таъкид гардидааст, ки муҳаққиқони муосир дар ин асар он чиро, ки М.С. Андреев оиди расму оинҳо ва анъанаҳои, ки бисёре аз онҳо аллакай аз байн рафтаанд ва ё дар шакли аслии худ рӯя карда намешаванд, сабт намудааст, омӯхта, таҳлил, шарҳ додану баррасӣ намудан метавонанд, зеро «Тоҷикони водии Хуф» энциклопедияи ҳаёти кӯҳнаи сокинони болооби Панҷ ва дигар халқиятҳои, ки бо онҳо таърихан ҳамтақдир буданд, мебошад.

Калимаҳои калидӣ: М.С. Андреев, Хуф, расму оин, хуфиён, урфу одат, хурофот, эътиқод, табу, рӯя, вайрон кардан, мамнӯот.

⁶Ардабаева Мадина Шодиёвна – ходими илмӣ шӯъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. О. Соҳибназаров, 50. Тел.: (+992)935353168; e-mail: madina.ardabaeva@mail.ru.

Ардабаева Мадина Шодиёвна – научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. О. Сохибназарова, 50. Тел.: (+992)935353168; e-mail: madina.ardabaeva@mail.ru.

Ardabaeva Madina Shodievna – Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. O. Sohibnazarov, 50. Tel.: (+992)935353168; e-mail: madina.ardabaeva@mail.ru.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Анимистические представления в форме табу и запретов в ракурсе исследования М.С. Андреева (на материале «Таджики долины Хуф»)

В статье речь идет о фундаментальном этнографическом и антропологическом исследовании быта одного из древнейших народностей Западного Памира – жителей долины Хуф Рушанского района ГБАО - «Таджики долины Хуф» М.С. Андреева.

Автор статьи предпринял попытку рассмотреть древнейшее социальное явление - табу, в бесценном с точки зрения этнографии труде М.С. Андреева «Таджики долины Хуф». Автором подчеркивается тот факт, что современные исследователи по данному труду могут изучать, анализировать, понять и объяснить зафиксированные М.С. Андреевым традиции, обряды и ритуалы, многие из которых уже утеряны или не соблюдаются в первоначальном виде, так как «Таджики долины Хуф» является энциклопедией старого быта жителей верховьев Пянджа и других народностей, которые были связаны с ними историческими судьбами.

Ключевые слова: М.С. Андреев, Хуф, обряды, ритуалы, хуфцы, традиции, поверья, верования, табу, соблюдение, нарушение, запреты.

Taboos and prohibitions as animistic representations of the inhabitants of the Western Pamir in the perspective of M.S. Andreev's research (on the material of "Tajiks of the Khuf Valley")

The article deals with the fundamental ethnographic and anthropological study of the everyday life of one of the most ancient peoples of the Western Pamirs - the inhabitants of the Khuf valley of the Rushan district of GBAO - "Tajiks of the Khuf valley" by M.S. Andreev.

The author of the article has attempted to examine the oldest social phenomenon, taboo, in M.S. Andreev's invaluable ethnographic work "The Tajiks of the Khuf Valley". The author stresses the fact that modern researchers can study, analyse, understand and explain traditions, rites and rituals recorded by M.S. Andreev, many of which have already been lost or are not observed

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

in their original form, as "Tajiks of the Khuf Valley" is an encyclopedia of the old life of the inhabitants of the upper reaches of the Panj and other nationalities that were connected with them by historical destinies.

Key words: *M.S. Andreev, Khuf, rites, rituals, people of Khuf, traditions, beliefs, taboos, observance, violation, prohibitions.*

В 1943 году в 70-летнем возрасте Михаил Степанович Андреев предпринял невероятный для того времени шаг, который сочли рискованным большинство исследователей и даже его соратники. В то, трудное для всей страны время, он сумел получить разрешение и финансирование от таджикского правительства на проведение научно-этнографической экспедиции в долину Хуф Рушанского района ГБАО. Результаты данной экспедиции в качестве монографического исследования под названием «Таджики долины Хуф» была издана после его смерти, ставшая практически сразу классикой мировой этнологии.

Спустя десятилетия этот фундаментальный труд М.С. Андреева не только не утратил свою научную ценность, но и остается одним из самых востребованных и важных источников антропологического изучения исторической жизни макрорегиона Центральной Азии. Сегодня «Таджики долины Хуф» является своеобразной энциклопедией старого быта не только таджиков, но и других среднеазиатских народов, с которыми таджики были связаны историческими судьбами.

Несомненно, в процессе своей научной деятельности большинство полевых и научных материалов, собранных М.С. Андреевым являются бесценным, в полном смысле этого слова, вкладом в этнографию, особенно такие материалы как оригинальные записи - автографы, фотографии, рисунки, которые теперь хранятся в Центральной научной библиотеке имени Индиры Ганди Академии Наук Таджикистана.

Собирательская деятельность М.С. Андреева опережала работу по подготовке и публикации исследовательских трудов о чем может свидетельствовать данное высказывание М.С. Андреева в его письме, датированным от 1944-го года: «... Жить осталось мало, и нужно скорее обработать и подытожить сделанное, собранное и требующее обработки, а его так много». Большая часть собранных им материалов и коллекций стали основой 54 научных трудов, 8 из которых, в том числе и «Таджики долины Хуф» благодаря заботам его супруги – известного

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

исследователя Центральной Азии Антонины Константиновны Писарчик, а также коллег были завершены и опубликованы после его смерти. Несомненно, для них эта была нелегкая и ответственная работа, так как сфера его научных интересов была невероятно обширна, от истории и этнографии народов Центральной Азии до лингвистики и эпиграфики народов Средней Азии. Особый научный интерес М.С. Андреева был направлен на изучение этнографии иранских племен Средней Азии.

Среди такого огромного наследия М.С. Андреева монографическое исследование «Таджики долины Хуф» занимает особое место. М.С. Андреев, исследуя жизнь и быт таджиков долины Хуф и прилегающих к долине территорий был глубоко уверен в том, что люди, обитающие в самых труднодоступных горных долинах верховьев Пянджа тысячелетиями живущих изолированными от быта равнин, являются своеобразными архивариусами обычаев, традиций, обрядов и ритуалов. Он хорошо понимал, что исследование этих обрядовых традиций смогут раскрыть мировоззрение древнего народа, живущего на данной территории за сотни лет до нашего времени.

Именно поэтому, мы, современные исследователи по его трудам можем изучать, анализировать, понять и объяснить зафиксированные им традиции, обряды и ритуалы, многие из которых уже утеряны или не соблюдаются в первоначальном виде. И сегодня мы можем констатировать тот факт, что М.С. Андреев был прав в своем постулате, что для ясного понимания истории культуры таджикского народа необходимо собрать как можно больше подробных сведений в наиболее архаичных по своему быту регионах и на основе собранного материала произвести быстрый сбор сравнительного материала по другим прилегающим территориям. Исходя именно из этой точки зрения, он в своё время выбрал именно долину Хуф, который в бытовом смысле был наиболее архаичным, чем другие долины верховьев Пянджа.

Каждому исследователю необходимо учитывать тот факт, что сбор материала по этнографии долины Хуф М.С. Андреев начал еще до Октябрьской революции в Ташкенте, где встречался с хуфцами приехавшими туда на заработки. По его словам: «Первые сведения о долине Хуф я получил в 1901 году, находясь в Ташкенте. Тогда я

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

занимался этнографией и диалектами горных таджиков, как наиболее интересных представителей восточных иранцев... Среди других ко мне прислали человека по имени Гулям-ша, уроженца неизвестного тогда мне Хуфа. Из разговора выяснилось, что долина Хуф являлась достаточно замкнутой и изолированной, и поэтому её быт и язык представляли особый интерес в научном освещении.

В 1907 году, возвращаясь верхом из Индии в Туркестан через Западный Тибет и Гималаи, я воспользовался случаем, чтобы заехать в долину Хуф...» [2, 8].

В 1929 и 1945 гг. М.С. Андреев продолжил работу в этом направлении и после революции возглавляя научно-исследовательские экспедиции, направленные в долину Хуф правительством Таджикской ССР. То есть практически в течение более трех десятков лет М.С. Андреев как высококвалифицированный этнограф собирал материал по древней истории культуры данного народа, изучал пережитки отживших или отживающих существующей общественной формации. Впоследствии он классифицировав и проанализировав весь спектр собранного полевого материала смог калькулировать его в виде фундаментального труда под названием «Таджики долины Хуф» в котором воссоздал, а местами восстановил картину мира хуфцев и в целом картину быта таджикского народа, основанную на пережитках сохранившихся часто в памяти глубоких старцев.

С учётом данной специфики сегодня созданная М.С. Андреевым картина мира хуфцев «нельзя считать точным отражением быта даже начала сбора материала – 1901 года. Даже для того времени она в сильной степени архаизирована. Тем более не может она считаться изображением современного быта хуфцев, в котором по словам автора, в 1943 г. уже не осталось почти ничего старого» [2, 4].

Тем не менее, с учётом всех «за» и «против» именно этот бесценный с точки зрения этнографии труд М.С. Андреева является одним из богатейших этнографических источников отражающий старый быт хуфцев и других народов Средней Азии. В таджикской этнографии «Таджики долины Хуф» бесспорно является энциклопедией старого быта жителей верховьев Пянджа и других народностей, которые были исторически связаны с ними.

Ознакомившись подробнее и глубже с данным трудом М.С. Андреева, мы выбрали объектом исследования и анализа, т.е. темой

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

данной статьи запреты и табу, зафиксированные им в материалах «Таджики долины Хуф». Так как «Таджики долины Хуф» является фундаментальным этнографическим и антропологическим исследованием быта одного из древнейших народностей Западного Памира – жителей долины Хуф Рушанского района ГБАО, то для нас было неимоверно интересно рассмотреть такое древнейшее социальное явление как табу, которое появилось на заре человечества в первобытных обществах, затем формировался в определенную систему, которая носила категорический и безусловный характер.

В настоящей статье табу будет рассматриваться нами лишь в той степени, в какой они сопряжены с его местом в жизни хуфцев описанных М.С.Андреевым. Согласно его этнографическим изысканиям табу у хуфцев существовало в своей, преобразованной, т.е. вторичной форме, так как запреты и табу возникли в более древние времена. Исходя из этого, прежде чем проанализировать дальше выбранную тему, попытаемся рассмотреть те определения, которые даны этому термину и которые мы выбрали за основу для анализа. Итак, за основу были выбраны следующее определение: табу – широко распространённая в доклассовом обществе система запретов на совершение определенных действий, нарушение которых по суеверным представлениям карается сверхъестественными силами». Основываясь на выбранное нами определение мы рассмотрим материал, изложенный М.С. Андреевым.

Если рассмотреть материал книги через призму выбранной нами темы, то весь материал М.С. Андреева в «Таджики долины Хуф» пронизан запретами и табу, являющимися неписанными законами жизни жителей Хуф и в целом жителей Западного Памира, так как совпадение этих запретов и табу практически составляет по всему Западному Памиру практически 90 %. В этом плане именно М.С. Андреев обратил внимание на особенности быта хуфцев разграниченное различными видами “*киш*” (ки:ш)-а – строгого запрета на различные виды поведения людей, направленного на предотвращение нежелательных действий. Например, строгий запрет всем мужчинам посещать летовки в течении первых нескольких дней после того, как туда впервые в данном году туда уходили со скотом женщины – это “*киш*”. Или сидеть неподвижно, не издавая ни единого звука, в то время как варится новогодняя кутья (ритуальная еда,

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

приготавливаемая в день празднования Навруза – М.А.) – тоже “*киш*”. И человек, который нарушает этот, “*киш*” - запрет, до сих пор называется хуфцами “*муғ*” (муғ).

М.С. Андреев в “Таджики долины Хуф» классифицировал собранный им материал на следующие части взяв за основу циклы жизни человека, такие как рождение ребёнка; наречение имени; детство, игры, приготовления к свадьбе; свадьба; послесвадебные обряды, похороны и т.д. В свете данной классификации были описаны также определенные запреты и табу.

К огромному сожалению, необходимо отметить, что исследователем в данной работе не были рассмотрены запреты и табу отдельным разделом как составляющие основу быта хуфцев. Тем не менее, на сегодняшний день труд М.С. Андреева «Таджики долины Хуф» можно считать одним из ценнейших источников для этнографов исследующие тему запреты и табу в жизни хуфцев, и несомненно прилегающих территорий. Именно его стараниями были зафиксированы большое количество табу и запретов, которые сегодня практически исчезли из обихода или практически утеряны их смысловые значения, например, табу в отношении приготовления еды в доме роженицы: «...в Шахдаре первые три дня не готовят еду в самом доме роженицы, (возможно, это пережиток старой идеи осквернения огня – М.С.)» [2, 53], но автор также подчёркивает, что в Хуфе, как и в Рушане, это не принято. То есть наряду с тем, что М.С. Андреев описывал быт хуфцев, он также приводил параллели данных обычаев с другими народностями Западного Памира, что свидетельствует о его широком познании обычаев и обрядов других регионов Западного Памира.

Или табу существующий по отношению самих хуфцев описанных М.С. Андреевым следующим образом: «Наравне с спесивым и презрительным отношением к хуфцам, как к простецам, к глупой, ничего не знающей и не понимающей деревенщине, живущей где-то в глухом углу, среди рушанцев» [2, 40]. То есть для обозначения отношения к хуфцам шугнанцев и рушанцев автор использовал информацию, бытующую среди соседних народностей по отношению к хуфцам. Также необходимо отметить, что сегодня не осталось даже и следа от многих поверий, которые в своё время зафиксировал М.С. Андреев, например: «...и, частично, среди шугнанцев существовало

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

другое, совсем противоположное отношение к ним (к хуфцам – М.А.), как к носителям особой благодати. Именно их называли “хушпойкадам”, “приносящими счастье” (в данном случае качество, называемое “*соот*”-“счастливый час”). Данное представление было настолько сильно, что рушанцы, например, допускали хуфцев, случайно попавших в Рушан под Новый год, к участию в еде особого новогоднего хлеба (*кумо:ч*), испечённого в золе, который по существовавшему в верхнепанджских странах обычаю съедался всегда в тесном семейном кругу, без посторонних. Присутствие в таком случае хуфца считалось даже желательным, как хорошее предзнаменование. Если, однако, в это время в доме гостил житель какой-нибудь другой долины, в особенности, например, из Баджу, то его просили выйти на время поедания всей семьей новогоднего хлеба, объясняя, что это необходимо для совершения обряда» [2, 40].

Или же приведенные параллели в плане особых запретов и табу подчёркнутые М.С. Андреевым: «Хуфцам, как и другим представителям различных местностей Таджикистана нельзя только жениться, конечно, на родной сестре, на родной племяннице, а также на вдове дяди, в особенности, если это дядя по матери. Последний считается ближе, роднее дяди по отцу и имеет большее значение для хуфца, чем его дядя со стороны отца. Нельзя также жениться на молочной сестре или на своей молочной матери и, конечно, на своей мачехе» [2, 41] и т.д.

Мне, как исследователю, было весьма интересно при написании данной статьи, описание табу и запретов М.С.Андреевым, поскольку табу или строгие запреты как отдельная часть духовной культуры за последние сто с лишним лет от написания «Таджики долины Хуф» перетерпели целый ряд изменений, особенно табу связанные с обрядами рождения ребёнка, свадебные и похоронно-поминальные обряды, с которыми мы встречаемся в быту чаще, чем с другими обрядами, например, обряды связанные с земледелием и т. д. Рамки отведенные для данной статьи не позволяют мне рассмотреть в ней все перечисленные главы из труда М.С. Андреева, поэтому я путем выборки остановилась на анализе обрядов связанных с похоронно-поминальными ритуалами описанными М.С. Андреевым и попыталась провести параллели с их современным состоянием в быту жителей Западного Памира. Во всех изученных мною материалах

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

«Таджики долины Хуф» и собранных полевых материалах, связанных с похоронно-поминальными обрядностями, представляющими собой фактический материал по поминальному циклу ритуалов, отражают все отголоски соблюденных ранее запретов, табу и религиозного синкретизма дошедших до сегодняшнего дня.

В «Таджиках долины Хуф» М.С.Андреев главу, посвященную похоронно-поминальным обрядам назвал «Смерть, похороны. Поминание умерших». Каждый из этих запретов и табу напрямую связаны с представлениями хуфцев, и в целом всех жителей Западного Памира, о нечистоте мертвого тела, об осквернении и очищении пространства, то есть жилища, в котором находился умерший человек в момент смерти, запрет на приготовление пищи и разжигание огня в доме умершего, обычай вынос пищи из дома и т.д. В данной главе М.С. Андреев рассматривает поверье хуфцев в ракурсе похожести их верования с другими народами, например: дом, в котором умер человек, считался у хуфцев, (как и у других жителей Западного Памира – А.М.) ритуально нечистым. Для очищения дома от осквернения, связанного с умершим, как принято у большинства ираноязычных народов, согласно традиции, совершают обряд очищения жилища. Обычно в подобных домах избегают пищи в доме покойника после захоронения покойника, так как бытует поверье, что горе, витающее в доме, может перейти вместе с пищей и что от этого они могут заболеть, поэтому согласно поверьям можно есть только ту еду, которую приносят соседи из своих домов, где она была приготовлена. Данный обычай сохранился и до сих пор у всех жителей Западного Памира. В этом ярко выражено представление о нечистоте трупа. Это представление носит сакральный характер и суждения об осквернении не связаны с физиологическими свойствами самого трупа, а проявляются через связанные с ним явлением смерти суеверия и поверья о сверхъестественных силах.

Необходимо отметить, что вышеописанные табу до сих пор соблюдаются повсеместно по всему Западнему Памиру. Исследователь также указывает на то, что в похоронно-поминальной обрядности хуфцев присутствовали элементы зороастрийской традиции.

Следует отметить, что нарушения табу в похоронно-поминальных обрядах Западного Памира или другие формы проявления неуважения

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

к ним (например, осквернение могил) считаются неприемлемыми и чреваты опасностью, как для самого человека – нарушителя этих запретов, так и для его семьи в целом и могут стать “приносящими несчастья” (*бадхосият*).

Больше всего описанных М.С. Андреевым табу и запретов в этой главе относятся ко всему, что имело хотя бы отдалённое отношение к самой смерти и к умершему человеку. Не только прикасавшиеся к покойнику, но даже присутствующие на похоронах становились табу на определенное время. Поэтому умерший и всё, что имело отношение к нему, — дом, в котором он жил и т. д., — считались “нечистыми”, носящими в себе нечто опасное.

Таким образом, обобщая полученные данные из материалов «Таджики долины Хуф» М.С. Андреева, можно сделать вывод, что все формы табу и запретов в Хуфе существовали для контроля и социальных установлений, неписанных правил сообщества и от жителей, без исключения, в категоричной форме требовалось их неукоснительное соблюдение. Остаток древних верований в разнообразных табу и запретах у современных людей отражает веру в их магическую силу, что является явным доказательством того, что обычаи и традиции в народе более устойчивы, чем религиозные учения. Сегодня как и сотни лет назад нарушение определенных табу, особенно похоронно-поминальных запретов и табу, как и отступление от них, рассматривается как действие, которое неизбежно должно навлечь на всех членов семьи и нарушителя и сообщество, в котором он живет, неведомую, страшную опасность, в виде болезней, трагических событий и т.д. Табу всегда было и в каком-то смысле остаётся одним из самых важных и сильных инструментов социальной регуляции на Западном Памире, хотя в настоящее время их строгая неукоснительность в некотором смысле смягчилась, и они превратились в своеобразные необходимые для сообщества запреты, которые в той или иной степени все еще сохраняют свое влияние.

Литература:

1. Андреев, М.С. К характеристике древних таджикских семейных отношений / М.С. Андреев // Изв. тадж. фил. АН СССР, №15. История и этнография. – Сталинабад: Изд-во тадж. фил. АН СССР. – 1949. - №15. - С. 3-19.

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф (Верховья Аму-Дарьи). – Труды АН Таджикского ССР. Институт истории, археологии и этнографии. Материалы к изучению культуры и быта таджиков / М.С. Андреев. – Сталинабад: Изв. АН Тадж. ССР, 1953, т.7, вып.1. - 260 с.; 1958, т.:1, вып.2. - 524 с.

УДК 314

МИГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Шоидарвозова М.С.¹

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Раванди муҳоҷират ва таъсири он ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола тамоюлҳои муосири муҳоҷирати байналмилалӣ баррасӣ шуда, таъсири он ба суботи иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Муаллиф бар ин назар аст, ки миқёси муҳоҷирати аҳолии ҷаҳон имкон намедиҳад, ки ин раванд бе таваҷҷуҳи ҷомеаи илмӣ монад. Бахсҳо дар бораи тарафҳои мусбӣ ва манфии муҳоҷират барои кишварҳои қабулкунанда дар минбарҳои гуногун сурат гирифта, касеро бетафовут намегузорад, ки бори дигар аҳамияти мушкилии матраҳшударо таъкид накунад. Равандҳои муҳоҷиратро аз нигоҳи “таъсири мусбат ба иқтисод” ё “таъсири манфӣ ба бозори дохилӣ” баҳо додан ғайримкон мегардад, зеро воқеияти сиёсии муосир аллакай аз доираи худ берун рафта, мушкилот ва масъалаҳои нави марбут ба масъалаҳои муҳоҷиратро васеъ ва ба ҳам мепайвандад: бекорӣ, ҳуқуқҳо ва меъёрҳои байналхалқӣ, маданияти сиёсӣ ва ғайра. Муаллиф омилҳои нишон медиҳад, ки боиси афзоиши раванди муҳоҷират дар ҷаҳон, афзоиши динамики он шуда, метавонад боиси оқибатҳои бебозгашт дар иқтисодиёт гардад. Мақола муносибати байни демография ва муҳоҷиратро дар ҳар кишварҳои қабулкунанда ва ҳам дар кишварҳои ирсолкунанда нишон медиҳад. Муаллиф на танҳо ба паҳлӯҳои мусбати муҳоҷират, балки ба паҳлӯҳои манфии

¹Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна – номзади илмҳои иқтисод, муовини директор оид ба илм ва таълими Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯч. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна - кандидат экономических наук, заместитель директора по науке и учебной части Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Shoidarvozova Marziya Saidvalishoevna - candidate of economic sciences, deputy director for science and education. of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

он чи дар иқтисод, иқтимоиёт ва чи дар амнияти сиёсии кишварҳо низ таваҷҷуҳ зоҳир кардааст.

Калимаҳои калидӣ: муҳоҷират, равандҳои муҳоҷират, бӯҳрони муҳоҷират, муҳоҷирон, муҳоҷирати муосири байналмилалӣ.

Миграционный процесс и его влияние на экономическое развитие Республики Таджикистан

В статье рассматриваются современные тенденции международной миграции и анализируется ее влияние на экономическую и социальную стабильность Республики Таджикистан. Автор считает, что масштабы миграции населения планеты не позволяют этому процессу оставаться без внимания научного сообщества. Дискуссии о положительных и отрицательных сторонах миграции для принимающих стран ведутся на различных площадках, не оставляя равнодушным никого, кто не подчеркивает еще раз важность поднятой проблемы. Становится невозможным оценивать миграционные процессы с точки зрения «положительного влияния на экономику» или «негативного влияния на внутренний рынок», поскольку современная политическая реальность уже вышла за его рамки, расширяя и связывая новые проблемы и вопросы, связанные с миграционной тематикой: безработица, международные права и нормы, политическая культура и т.д. Автор показывает факторы, которые приводят к росту миграционного процесса в мире, его динамичному росту, что может привести к необратимым последствиям в экономике. В статье показана взаимосвязь между демографией и миграцией как в принимающих, так и в отправляющих странах.

Автор обратил внимание не только на положительные стороны миграции, но и на ее отрицательные стороны в экономике, обществе и политической безопасности стран.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, миграционный кризис, мигранты, современная международная миграция.

Migration process and its impact on the economic development of the Republic of Tajikistan

The article considers modern trends in international migration and analyses its impact on the economic and social stability of the Republic of Tajikistan. The author believes that the scale of migration of the world's population does not allow this process to remain without attention of the scientific community. Discussions on the positive and negative sides of migration for the receiving countries are conducted on various platforms, leaving no one indifferent who does not emphasise once again the importance of the raised problem. It is becoming impossible to assess migration processes in terms of "positive impact on the economy" or "negative impact on the domestic market", as the current political reality has already gone beyond it, expanding and linking new problems and issues related to migration topics: unemployment, international rights and norms, political culture, etc. The author shows the factors that lead to the growth of the migration process in the world, its dynamic growth, which can lead to irreversible consequences in the economy. The article shows the relationship between demography and migration in both receiving and sending countries.

The author paid attention not only to the positive sides of migration, but also to its negative sides in the economy, society and political security of countries.

Key words: *migration, migration processes, migration crisis, migrants, modern international migration.*

За последнее время в мире среди ученых, политиков и общественных деятелей идет жаркий дискус по теме миграции. Миграционный процесс в мире становится центральным вопросом по решению экономических проблем. Некоторые ученые ассоциируют миграцию с нефтью, как ключевого процесса, из-за которого развивается огромная конкуренция. Экспертами большинства стран мира оценена роль мигрантов в мировой экономике и поэтому с каждым годом в законодательных и правовых документах различных стран для их привлечения всё больше появляются привилегии (облегчения) [15, 104].

Как известно, в мире размещение населения происходит неравномерно, что и становится причиной миграции населения. К

середине ноября 2022 года численность населения мира достигла 8 млрд. человек [17]. Это в основном происходит за счет трех факторов:

1. **За счет увеличения продолжительности жизни.** Ожидаемая продолжительность жизни в мире в 2023 году достигла 72, 95 лет [11]. Если взять этот показатель по полу, то продолжительность жизни женщин достигло до 74,6 лет, а мужчин до 71,3 лет.

2. **За счет миграции.** Согласно текущим глобальным оценкам, в 2020 году в мире насчитывалось около 281 миллиона международных мигрантов, что составляет 3,6 процента населения мира [5, 13], из которых 87 млн. приходится на Европу, 86 млн. на Азию, 59 млн. на Северную Америку. Следует отметить, что в мире образовалась тройка самых загруженных миграционных коридоров: это «Мексика - США» через которого проходят около 11 млн. мигрантов, на втором месте «Сирийская Арабская Республика - Турция», пропускающая около 4 млн. мигрантов и на третьем месте «Индия - ОАЭ» с потоком мигрантов около 3 млн. человек.

3. **За счёт увеличения рождаемости в странах Африки и Азии.** В 2023 году численность населения Африки увеличится на более чем 36 млн. человек и по прогнозам специалистов, в конце года будет составлять более 1 млрд. 466 млн. человек. Естественный прирост населения будет положительным и составит более 37 млн. человек. За год рождаются примерно более 51 млн. детей и умирают 14 млн. человек.

С учётом данного прогноза, если уровень внешней миграции останется на показателе прошлого года, то вследствие миграционных причин численность населения изменится на - 749 678 человек [6]. Численность населения Азии за 2023 год составляет более 4 млрд. человек [7]. В совокупности рост населения стран Африки и Азии составляет более 6 млрд. человек. В азиатских странах самыми быстрорастущими странами являются Индия и Китай - 1,4 млрд. человек. По оценкам экспертов к 2050 году население Китая сократится на 48 млн. человек и Индия опередит его по численности населения [2].

Таким образом, неравномерное распределение населения в мире, а также уровень экономического развития порождают потоки новых мигрантов в мире.

Демография Европейских стран

За последние годы, кроме США, Турции и ОАЭ маршрут мигрантов переместился в Европу. Согласно мировой статистике в развитых странах особенно в Европе население имеет тенденцию к старению. Об этом свидетельствуют следующие цифры: в августе 2023 года количество населения Европы составляет - 751789567 человек. За данный период рождено 5346042 человек и умерло 5453040 человек. По прогнозам специалистов, естественный прирост населения будет отрицательным и составит 162396 человек. За год рождается примерно 8115108 детей и умирает 8277504 человек. Если уровень внешней миграции останется на показателе прошлого года (миграционный прирост населения: 890253 человека), то вследствие миграционных причин численность населения изменится на 896981 человек [7]. Из этого следует, что правительство европейских стран для поддержания баланса рабочих сил в экономике рассчитывает привлечь больше мигрантов.

Несомненно, старение население в Европе приводит к тому, что в стране появиться дефицит рабочей силы, который может породить кризис на рынке труда. И поэтому Европейские страны все больше стали привлекать внешние трудовые ресурсы (мигрантов) для поддержания стабильности как рынка труда, так и экономику в целом. Миграционная политика Европейских стран для привлечения мигрантов использует следующие каналы (пути):

- подписание государственных соглашений с развивающимися странами о предоставлении рабочих мест, особенно во время сезонных работ;

- привлечение молодых людей через поступления в европейские вузы. Как известно, в период обучения молодые люди адаптируются к условиям жизни в Европе, и в итоге они остаются там на постоянное проживание. В итоге за счет этого европейские страны омолаживают свое население. Вдобавок к этому в европейских странах довольно популярна нелегальная миграция. Согласно законодательству европейских стран проживая там без нарушения существующих юридических законов, мигранты дальше могут легально трудоустроиться.

Миграция в России

Согласно российским исследователям и демографам Юмагузина В.В. и Винника В.М. Россия для сохранения численности населения на уровне 146 млн. человек, ежегодно должна привлекать в среднем по 390 тыс. мигрантов на протяжении 80 лет. По подсчетам демографов ВШЭ, при негативном сценарии их потребуется 1,1 млн. в год. Следует отметить, что при подсчете не учтены последствия специальной операции на Украине [16, 48].

Без миграции современные развитые страны не смогут поддерживать численность населения на стабильном уровне только за счет естественного прироста. В таком случае авторы задаются вопросом: Мы хотим восполнить население вообще или дефицит трудоспособного населения? Тогда нужно больше молодых, а не пожилых людей. А в этом способна помочь дружественная миграционная политика, особенно в условиях нарастающей борьбы за умы и руки между “стареющими” странами». Для анализа можно предложить, например, тот факт, что в 2022 году число работников до 35 лет в России сократилось на 1,3 млн.- максимум за всю историю статистических наблюдений [16, 52].

Как менялось население Таджикистана?

Исходя из вышеприведенного экскурса по другим странам, попытаемся рассмотреть ситуацию в экономике Республики Таджикистан. За последние два десятилетия совокупный демографический прирост населения в регионе составил 40%, т.е. ежегодно население страны растёт почти на 2%. Лидеров среди стран Центральной Азии в демографическом вопросе является Таджикистан, который за 20 лет прибавила к населению 60%. Страна выросла с 6,2 до 10 млн.194 тыс. человек в первом полугодии 2023 году [13]. В мире идет жесткая конкуренция за привлечение квалифицированных кадров. Республика Таджикистан, обладающая большим запасом человеческих ресурсов при правильном выстраивании миграционной политики, может получить выгоду для собственной экономики. В случае если миграционная политика не будет учитывать интересы Таджикистана, тогда экономика может потерять квалифицированных кадров в силу усиления миграционных процессов. Как известно, хорошие кадры формируются годами, а при их потере экономика Таджикистана на десятилетия не сможет

восполнить их место. Около 350 тысяч граждан Таджикистана выехали в трудовую миграцию в Россию в первом квартале 2023 года. Это на 100 тыс. человек (на 40%) больше по сравнению с аналогичным периодом 2022 года [8].

Статистика миграции в Республике Таджикистан

В то время как развитые страны борются за привлечение трудовых ресурсов и омоложение населения, Таджикистан имеет этот ценный ресурс в избытке. Об этом свидетельствуют вышеприведенные цифры по росту населения, но, однако, несмотря на то, что Правительство Республики Таджикистан предпринимает определенные шаги для занятости населения [10], количество трудовых мигрантов из республики не уменьшилось. По данным на декабрь 2023 года каждый день из республики уезжают 55 человек. Следует отметить, что это официальные данные, но и существуют нелегальная миграция, которая не поддаётся никакому учёту. Основные страны, куда выезжают таджикские эмигранты, является Россия. Но следует отметить, что за последние два года маршрут таджикских трудовых мигрантов в связи с украинскими событиями стал меняться. Теперь для мигрантов стали более привлекательными Европейские страны, ОАЭ и США. К сожалению, в официальных статистиках невозможно найти количество мигрирующих в европейские страны и Америку, но по данным министра труда, миграции и занятости населения количество граждан Таджикистана, выехавших за рубеж на заработки в 2023 года, увеличилось в два раза. В первом полугодии 2023 года из Таджикистана на работу за границу выехали 322 тысячи трудовых мигрантов. «Это в два раза больше, чем за аналогичный период 2021 года». По статистике, 90% таджикских мигрантов едут на заработки в Россию, 5% - в Казахстан, остальные – в другие страны [4].

В целом свыше 516 тыс. граждан Таджикистана по различным целям визита (деловая, туризм, частная, учеба, транзитный проезд и т.д.) въехало на территорию РФ в первом квартале этого года. Большая часть из них (около 364 тыс.) въехало на российскую территорию авиационным транспортом, 130 тыс. - автотранспортом, более 16 тыс. - железнодорожным транспортом, 4 - водным транспортом, а около 7 тыс. - в пешем порядке (перешли границу пешком, например, на казахстанско-российской границе).

По данным российской статистики, в первом квартале 2023 года в Россию въехали почти 1,3 млн. иностранцев, отметивших целью визита «работу». Отмечается, что это в 1,6 раза превышает аналогичные показатели за три первых месяца прошлого года. Тогда, по официальным данным, границу пересекли свыше 840 тыс. иностранцев. За весь 2022 год на заработки в Россию въехали около 3,5 млн иностранных граждан, из них почти 987 тыс. человек - таджикистанцев. Трудовая миграция в Россию остается одним из главных источников дохода многих таджикских семей.

На наш взгляд, приведенная выше статистика не дает реальную картину миграции из Таджикистана, поскольку в статистических данных не охвачены все выехавшие трудовые мигранты. В связи с украинскими событиями направления таджикских трудовых мигрантов стало меняться, теперь мигранты больше выезжают в Америку, Европу, ОАЭ и т.д. Это свидетельствует о том, что картина миграции изменилась. В итоге это может привести к тому, что принимающие страны (Европа, США, ОАЭ) смогут пополнить собственный рынок труда квалифицированными кадрами, а те страны, из которых эмигрирует население, могут остаться в проигрыше, и в ближайшие 5-10 лет смогут ощутить дефицит рабочей силы во всех сферах экономики.

Для подтверждения своих слов приводим следующее: денежные переводы таджикских трудовых мигрантов на родину за последние десятилетия в разные годы равнялись от четверти до половины ВВП республики. Так, в 2021 году денежные переводы трудовых мигрантов из России в Таджикистан составили \$1,8 млрд., что равнялось 21% ВВП республики [8]. Таджикистан входит в пятерку крупнейших стран - получателей денежных переводов по относительному размеру ВВП. В 2019 году денежные переводы составили 2,7 млрд. долларов США, что эквивалентно 33,4% ВВП [14, 29]. Если этот показатель взять за последние 10 лет, то денежные переводы только из России составляют 32 млрд. долл. США.

За девять месяцев 2022 года более 119 тысяч таджикистанцев получили российские паспорта (статистические данные МВД РФ). Количество выданных российских паспортов таджикистанцам каждый год растет. Так, в 2016 г. - 23 тыс. получили российские паспорта; в 2017 г. - 29 тыс.; в 2018 г. - 35,7 тыс.; в 2019 г. - 44,7 тыс.; в

ИКТИСОДИЁТ

2020 г. - 63,3 тыс.; в 2021 г. -103,6 тыс.; в 2022 г. - 119,609 тыс. человек., что в совокупности составляет 396 тыс. чел. Кроме того 114 тыс. таджикистанцев по данным российского МВД за 2022 год получили вид на жительство. Это документ является последним шагом к получению российского гражданства.

К тому же, несколько десятков тысяч студентов из Таджикистана обучаются в различных вузах за рубежом. По оценкам Министерства обороны и науки Таджикистана их 41 000. Их основное направление – Россия в вузах которого обучаются около 25 тыс. студентов [3].

Наше исследование дает основание констатировать, что трудовая миграция в республике в основном происходит двумя путями: государственным (регулируемый) и индивидуальным (не регулируемым). Одним из таких каналов является объявление о розыгрыше грин-карт лотереи, разыгрываемых правительством США (см. табл).

Таблица

**Население стран СНГ, выигрывавших грин – карту США
за 2023 год [12]**

Страна	Количество выигравших (чел.)	Количество населения
Узбекистан	5511	36, 5 млн чел.
Россия	5505	147 млн чел.
Украина	3808	40,9 млн чел.
Армения	3525	2,9 млн. чел
Таджикистан	2485	10 млн чел.
Киргизстан	2846	7 млн чел.
Грузия	2071	3,7 млн. чел.
Казахстан	1908	20 млн чел.
Беларусь	1535	9,5 млн чел.
Азербайджан	1260	10,1 млн. чел.
Молдавия	670	3,5 млн чел.
Эстония	17	1,3 млн. человек
Итого:	31141	

Источник: Список государств и зависимых территорий по населению от 30 июля 2023 года. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

ИҚТИСОДИЁТ

Данные таблицы свидетельствуют о том, что таджикские граждане, выигрывавшие лотереи грин-карт при переезде как правило, выезжают со своими семьями. Что это означает?

Во-первых, согласно нашим исследованиям грин-карту в основном выигрывают молодые люди, которые уезжают со своими семьями. Представьте, если каждый год только по грин-карте будет уезжать более 2000 семей. Если в среднем в каждой семье по 3 члена семьи, то эта цифра может возрасти до 6000 человек. В итоге это может привести к потере квалифицированных кадров и к снижению рождаемости в стране.

Во-вторых, уезжая минимум через 6 месяцев согласно, законодательству США у них появится возможность (право) приглашать своих родственников. Если взять за гипотезу, что каждая семья будет приглашать по 1 человеку, то к 6000 человек прибавится еще 2000 тысячи. В итоге это может привести к мультипликативному эффекту, что отрицательно скажется на экономике Таджикистана.

Таким образом, мы можем подытожить свой анализ тем, что нерегулируемая миграция не поддается учету, что вызывает тревогу. Последствия и влияния нерегулируемой миграции для экономики Таджикистана могут быть плачевными, поскольку при прогнозе и анализе и планирование экономических показателей Правительство Таджикистана может допустить определенные ошибки. Кроме того, нерегулируемая миграция отрицательно влияет на демографическую безопасность и, как следствие, на экономическую безопасность страны.

Рекомендации

1. Необходимо квотирование мигрантов, в соответствии с договорённостями с другими странами и расширить договоренности стран по регулированию международной миграции.

2. Возмещение израсходованных денежных средств со стороны лиц, выезжающих на учебу по квоте.

3. Проведение исследование и выявление реального числа мигрирующих из Республики Таджикистан. Это даст возможность реально оценить существующую ситуацию.

4. Одним из каналов выезда молодых людей из Таджикистана является поступление в зарубежные вузы. Обучаясь вдали от дома молодые люди адаптируются к новым жизненным условиям,

отличающихся от наших, принимают решения остаться там навсегда. И поэтому чтобы решить эту проблему необходимо в вузах республики открыт больше бюджетных мест, особенно в тех специальностях, которые имеют спрос на рынке труда. К ним можно отнести менеджмент, цифровой маркетинг, IT-технологии и любые специальности связанные с данным направлением.

5. Создание условий для развития цифровой экономики. По последним данным по уровню развитию и внедрению цифровой экономики в Республике Таджикистан одна из самых низких скоростей интернета в мире и очень мало защищенных серверов для хранения финансовой информации пользователей. Развитие цифровой экономики дает возможность населению страны трудоустроиться и зарабатывать на онлайн платформах.

Литература:

1. Тургунбаева, Г. Цифровизируется ли экономика в Центральной Азии? 17.11.2023. Central Asian Bureau for Analytical Reporting. Cabar.asia. - URL: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/centralasia/20231202/tsifroviziruetsya-li-ekonomika-v-tsentralnoi-azii>. – Текст: электронный.
2. Андрей Кадомцев. Население Земли и геополитика – прогнозы. // Международная жизнь. - URL: <https://interaffairs.ru/news/show/41352>
3. Алексей Куденко. Министерство образования назвал число таджикских студентов, обучающихся в России. // Sputnik. Таджикистан. от 26.01.2023. - URL: <https://tj.sputniknews.ru/20230126/tajikistan-studenty-russia-vuz-1054502055.html>. – Текст: электронный.
4. Демографический ежегодник Республики Таджикистана. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2022. - С. 55.
5. Доклад о миграции в мире. МОМ. ООН. Миграция. - 2022. - С.13.
6. Население Африки в 2023 году. - URL: <https://countrimeters.info/ru/Africa>. – Текст: электронный.
7. Население Европы в 2023 году. - URL: <https://countrimeters.info/ru/Europe>. – Текст: электронный.

8. Пайрав Чоршанбиев. Трудовая миграция из Таджикистана в Россию в I квартале этого года выросла на 40%. /Asia-Plus. 11 мая 2023 год. - URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20230511/trudovaya-migratsiya-iz-tadzhikistana-v-rossiyu-v-i-kvartale-etogo-goda-virosla-na-40>). – Текст: электронный.

9. Пирамида численности населения мира с 1950 до 2100 года. - URL: [PopulationPyramid.net](https://www.populationpyramid.net). – Текст: электронный.

10. Постановление Правительства Республики Таджикистан «О Концепции развития эффективной занятости в Республике Таджикистан до 2040 года» от 28 мая 2022 г. - URL: <https://visasam.ru/emigration/vybor/srednyaya-prodolzhitelnost-zhizni-v-mire.html>. – Текст: электронный.

11. Продолжительность жизни в мире по странам в 2022-2023 году. - URL: <https://visasam.ru/emigration/vybor/srednyaya-prodolzhitelnost-zhizni-v-mire.html>. (дата обращения: 27.12.2023). – Текст: электронный.

12. Список государств и зависимых территорий по населению от 30 июля 2023 года. - URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>. – Текст: электронный.

13. Трудовые ресурсы становятся «новой нефтью» для мировой экономики. AVESTA information agency. - URL: <https://avesta.tj/2023/05/05/trudovye-resursy-stanovyatsya-novoj-neftyu-dlya-mirovoj-ekonomiki/> Avesta.tj. (дата обращения: 05.05.2023). – Текст: электронный.

14. Усиление поддержки трудовой миграции в Таджикистане. Оценка и рекомендации. Азиатский банк развития. Перспективы развития Азии к 2020 г.: Как продвигаются инновации в Азии? -2020.- С.29

15. Щербакова Е. Все больше стран переход от ограничительной политики к избирательной // Население и общество. - 2006. – № 251–252. – URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2006/0251/barom03.php>. – Текст: электронный.

16. Титова Т.П. Селективная иммиграционная политика: стратегии и практики привлечения высококвалифицированных специалистов. Текст научной статьи по специальности «Экономика и бизнес». - URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/selektivnaya-immigratsionnaya-politika-strategii-i-praktiki-privlecheniya-vysokokvalifitsirovannyh-spetsialistov> С.104. – Текст: электронный.

17. Юмагузин В. В., Винник М. В. Долгосрочный прогноз компенсаторной миграции в России // Журнал Новой экономической ассоциации. - 2023. - №1(58). - С. 48-64.

18. Wold population Prospects 2022. Summary of results United Nations New York, 2022. P. 7. - URL: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/wpp2022_summary_of_results.pdf. – Текст: электронный.

ТАҶРИБАИ ҶАҲОНИИ ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА Содиқов М.С.², Абдуллоев С.И.³

*Донишгоҳи давлатии молия
ва иқтисоди Тоҷикистон*

Таҷрибаи ҷаҳони танзими давлатии соҳибкории хурду миёна

Дар мақола масъалаҳои ташаққули соҳибкории хурду миёна дар давлатҳои хориҷӣ баррасӣ мегардад. Қайд карда мешавад, ки соҳибкории хурду миёна дар тамоми кишварҳои дунё омили муҳими

²**Содиқов Метархон Сокибекович** - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Нишони: 734067, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов, 64/14. Тел.: (+992) 935084076; e-mail: metar76@mail.ru.

Содиқов Метархон Сокибекович - кандидати ҷуғрофия ва иқтисод, доцент Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: (+992)935084076; e-mail: metar76@mail.ru.

Sodikov Metarkhoh Sokibekovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Dushanbe, st. Nakhimova, 64/14. Tel.: (+992)935084076; e-mail: metar76@mail.ru.

³**Абдуллоев Сулаймон Исмонович** – ассистент кафедраи гумруки Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Тел.: (+992)918726370.

Абдуллоев Сулаймон Исмонович – ассистент кафедры таможенного дела, Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел.: (+992)918726370.

Abdulloev Sulaimon Ismonovich - assistant of the Department of Customs Affairs, Tajik State University of Finance and Economics. Tel.: (+992)918726370.

ИҚТИСОДИЁТ

руишди иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, барои таъсиси иқлими мусоиди иқтисодӣ ва руишди қараёнҳои ҳамгароӣ мусоидат мекунамд.

Диққати махсус ба таҷрибаи ҷаҳонии танзими давлатии соҳибқориҳои хурду миёна, ташиаккулёбии соҳибқориҳои хурд дар давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ ва нақши ин намуди фаъолияти иқтисодӣ дар руишди босуботи кишварҳои гуногун дода мешавад. Инчунин дар мақола ба масъалаҳои самтҳои афзалиятноки танзими давлатии соҳибқориҳои хурду миёна дар мамлакатҳои тараққикарда мавриди омӯзиши қарор дода шуда, татбиқи варианти имконпазири онҳо барои иқтисодиёти Тоҷикистон баррасӣ мегардад.

Қайд карда мешавад, ки давлат бояд барои руишди муносибатҳои иштирокчиёни бозор, тиҷорат, қараёнҳои интегратсионӣ, иштироки фаъол дар тақсими байналхалқии меҳнат ва умуман барои руишди соҳибқорӣ шароити мусоид фароҳам орад. Ҳамзамон дар мақола муаммо ва афзалиятҳои соҳибқориҳои хурду миёна нишон дода шуда, роҳҳои мукамалнамоии онҳо дар кишвар ошкор ғайтааст.

Калимаҳои калидӣ: соҳибқориҳои хурду миёна, танзими давлатии соҳибқорӣ, таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, фаъолияти хоҷагидорӣ, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, ҳамгирии иқтисодӣ, сармоягузорӣ, иқтисодиёти бозоргонӣ, маблағгузорӣ.

Мировой опыт государственного регулирования малого и среднего предпринимательства

В статье рассматриваются вопросы становления малого и среднего предпринимательства в зарубежных странах. Отмечается, что малый и средний бизнес во всех странах мира является важным фактором экономического развития и способствует созданию благоприятного экономического климата и развитию интеграционных процессов.

Особое внимание уделяется мировому опыту государственного регулирования малого и среднего предпринимательства, становлению малого бизнеса в развитых и развивающихся странах и роли этого вида экономической деятельности в устойчивом развитии разных стран. В статье также рассматриваются приоритеты государственного регулирования малого и среднего предпринимательства в развитых странах и реализация их возможных вариантов для экономики Таджикистана.

Отмечается, что государство должно создавать благоприятные условия для развития отношений между участниками рынка, торговли, интеграционных процессов, активного участия в

международном разделении труда и развития предпринимательства в целом. В то же время в статье освещаются проблемы и преимущества малого и среднего предпринимательства и определяются пути их улучшения в стране.

Ключевые слова: предпринимательство, малый и средний бизнес, государственное регулирование предпринимательства, опыт зарубежных стран, экономическая деятельность, международные экономические отношения, экономическая интеграция, инвестиция, рыночная экономика и финансирование.

World experience of state regulation of small and medium-sized enterprises

The article deals with the issues of formation of small and medium-sized enterprises in foreign countries. It is noted that small and medium business in all countries of the world is an important factor of economic development and contributes to the creation of a favourable economic climate and the development of integration processes.

Special attention is paid to the world experience of state regulation of small and medium-sized enterprises, the formation of small business in developed and developing countries and the role of this type of economic activity in the sustainable development of different countries. The article also considers the priorities of state regulation of small and medium-sized enterprises in developed countries and the implementation of their possible options for the economy of Tajikistan.

It is noted that the state should create favourable conditions for the development of relations between market participants, trade, integration processes, active participation in the international division of labour and the development of entrepreneurship in general. At the same time, the article highlights the problems and advantages of small and medium-sized enterprises and identifies ways to improve them in the country.

Key words: entrepreneurship, small and medium-sized business, state regulation of entrepreneurship, experience of foreign countries, economic activity, international economic relations, economic integration, investment, market economy and financing.

Дар шароити рушди муносибатҳои иқтисоди байналхалқӣ ва ташаккули ҷараёнҳои интегратсионӣ омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи пешқадами давлатҳои тараққикарда барои кишварҳои дорои иқтисодиёти транзитивӣ ва махсусан давлатҳои пасошӯравӣ аз нуктаи назари истифодаи оқилонаи захираҳои молиявӣ сармояи инсонӣ ва

ИҚТИСОДИЁТ

инчунин таъмини рушди босуботи иқтисодӣ басо муҳим ба шумор меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи нави рушди иқтисодиёт қарор дорад, масъалаи ташаккули соҳибкории хурду миёна шартҳои муҳими тараққиёт арзёбӣ мегардад. Яке аз омилҳои муҳимтарини рушди фаъолияти соҳибкорӣ ин танзими давлатӣ ва таъсири бевоситаи давлат ба фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад.

Таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар солҳои охир соҳибкории хурду миёна барои рушди иқтисодиёти кишварҳои мухталиф ба як қувваи ҳаракатдиҳандаи фаъолияти хоҷагидорӣ мубаддал гаштааст. Дар қардани зарур аст, ки барои давлатҳои дорои иқтисодиёти хурд соҳибкории хурду миёна самаравӣ хубтар медиҳад. Соҳибкории калон ва калонтарин дар ҷунин давлатҳо на ба ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти хоҷагидорӣ дастрас мебошад. Бинобар ин ташаккул додани соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои дорои иқтисодиёти транзитивӣ барои рушди муносибатҳои истеҳсолӣ, истеҳсолоти молҳои воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда ва инчунин таъсири ҷойҳои нави корӣ мусоидаткунанда мебошад.

Соҳибкории хурд метавонад дар шароити бӯҳрон омилҳои муҳими пешгирии он гардад. Ҷи тавре, ки таҷриба нишон медиҳад, дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта шумораи корхонаҳои хурду миёна беш аз 80% шумораи умумии корхонаҳоро ташкил медиҳанд. Дар ин бахши иқтисод дар 179 кишвари мутараққӣ аз се ду ҳиссаи коргаронро ташкил менамояд, ки беш аз нисфи ММД-ро истеҳсол мекунад [9, 179]. Соҳибкории хурду миёна дар давлатҳои тараққиқарда ҷи тавре, ки мо дар боло қайд кардем омилҳои муҳими рушди иқтисодиёт арзёбӣ мегардад. Имрӯз аллакай маълум гаштааст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ самти афзалиятноки рушди босуботи иқтисодӣ ин ташаккули механизми рушди фаъолияти соҳибкории хурду миёна ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин, дар ташаккули сохтори устувори бозор ва рушди бахши иқтисод соҳибкории хурд ва миёна нақши муҳим дорад. Он як қатор вазифаҳои муҳими иҷтимоӣ иқтисодиро, ба монанди ташкили ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши рақобатро иҷро мекунад, ки ин дар натиҷа ҷунин иқдомҳо дар навбати худ ба коҳишёбии бекорӣ ва паст шудани нархҳо оварда мерасонад. Соҳибкории хурд ва миёна дар баъзе кишварҳои ба таври мухталиф тасниф карда мешаванд.

ИҚТИСОДИЁТ

Чадвали 1

Таснифоти соҳибкории хурд дар баъзе давлатҳо [10]

Кишвар	Шумораи максималии аҳолии шуглдори корхона, нафар одамон	Ҳаҷми даромад
ИМА	1. Корхонаи хурдтарин – то 20 2. Корхонаи хурд – аз 21 то 100 3. Корхонаи миёна – аз 101 то 500	аз 3,5–14,5 млн. долл.
Давлатҳои ИА	1. Корхонаи хурдтарин – то 10 2. Корхонаи хурд – аз 11 то 50 3. Корхонаи миёна – аз 51 то 250	то 427 млн. евро
Ч опон	1. Саноати истихроҷ, коркард, сохтмон – то 300 2. Тиҷорати яклухт – то 100 3. Тиҷорати чакана ва саноати хизматрасонӣ – то 50	-
Федератсияи Россия	1. Корхонаи хурдтарин – то 15 3. Корхонаи хурд – то 100 4. Корхонаи миёна – аз 101 то 250	Корхонаи хурдтарин – то 120 млн.руб. Корхонаи хурд – то 800 млн. руб. Корхонаи миёна – то 2 млрд. руб.

Қайд кардан зарур аст, ки дар давлатҳои тараққикарда соҳибкории хурду миёна истехсолкунандаи асосии маҳсулоту хизматрасонӣ ба шумор меравад. Бинобар ин чунин намуди фаъолияти иқтисодӣ барои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ ва илми иқтисодӣ ҳамчун омили муҳим арзёбӣ мегардад. Барои дуруст дарк кардани масъала қайд кардан зарур аст, ки истифодаи таҷрибаи кишварҳои дунё дар таъсиси асосҳои методологии рушди соҳибкорӣ ва асосҳои институтсионалии фаъолият имкон дод, ки дар кишвар заминаи ҳуқуқиву ташкилии соҳибкории хурду миёна муҳайё гардад. Аз ин лиҳоз омӯхтан ва истифодаи таҷрибаи пешқадами давлатҳои хориҷӣ, бахусус соҳибкории хурду миёна дар самти хоҷагии кишлоқ барои кишвар бисёр муҳим мебошад.

ИҚТИСОДИЁТ

Аксарияти кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон корхонаҳои хурду миёнаро бо истифода аз таҷрибаи пешқадам ва моделҳои муваффақи бизнес ҳавасманд мекунам. Назар бар кишварҳои пешрафта, дар кишварҳои пасошӯравӣ бахши хусусӣ тараққӣ карда, инфрасохтори фаъолият бошад, қафо мондааст, ки дар натиҷа ин ҳолат як қатор мушкилотҳоро ба миён овард. Барои муаррифии проблема, вазъи тичорати хурд ва миёнаро дар як қатор кишварҳои мутараққӣ ва рӯ ба тараққӣ баррасӣ кардан лозим меояд [9, 24].

Назария ва таҷрибаи давлатҳои тараққикарда нишон дод, ки нақши давлат дар танзими давлатии соҳибкории хурду миёна дар аксарияти ҳолатҳо дар шакли маблағгузории ин намуди фаъолият зохир мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки давлатҳои тараққикарда функцияҳои гуногунро дар танзими давлатии фаъолияти сармоягузории агробизнес иҷро менамоянд. Ба чунин функцияҳо пеш аз ҳама танзими маблағгузории агробизнес, ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби сармоя дар шакли пешниҳоди имтиёзҳои андозу қарзӣ ва иштироки бевосита дар ҷараёни сармоягузории соҳибкории хурду миёна ба ҳисоб меравад. Чунин шарту пешниҳодҳо барои соҳибкории хурду миёна қариб дар ҳамаи кишварҳои мутараққӣ назаррас буда, барои кишварҳои дорои иқтисодиёти давлатҳои пасошӯравӣ бахусус барои Ҷумҳурии Тоҷикистон самти имконпазири фаъолияти хоҷагидорӣ маҳсуб меёбад.

Дарк кардан зарур аст, ки сиёсати самараноки давлатӣ дар самти дастгирии корхонаҳои хурду миёна аз давлатҳои муваффақ пеш аз ҳама аз ИМА ва Итиҳоди Аврупо омӯхтан лозим меояд. Албатта, ҳар як кишвар институтҳои махсуси танзимгари соҳибкории хурду миёна ва хусусиятҳои хоси худро дорад. Масалан, дар ИМА ин SBA (Маъмурияти тичорати хурд) ва дар Британияи Кабир - SBS, дар Олмон - DG VIII, дар Ҷопон - METI, дар Маҷористон - Шӯрои миллии рушди соҳибкорӣ ва дар Полша - Департаменти ҳунармандии корхонаҳои хурду миёна фаъолият доранд. Ваколатҳо ва вазифаҳои ҳамаи ин ниҳодҳо, гарчанде ки шабех бошанд ҳам, байни онҳо фарқиятҳо низ вучуд дорад ва ин фарқиятҳо дар иерархияи тобеъият дар ҳар як шӯъба ва дар ҳамкории шӯъбаҳо мушоҳида мешавад [8, 27].

Махсус қайд кардан муҳим аст, ки бахши соҳибкории хурд ва миёна аз дигар фаъолияти иқтисодӣ бо суръати тезии афзоиши

ИҚТИСОДИЁТ

нишондиҳандаҳо, чандирии фаъолияти инноватсионӣ, қобилияти зуд эҷод кардани соҳаҳои нав ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ фарқ мекунад. Масалан, дар Амрико дар даҳсолаи охири асри XX тақрибан 55%-и ҳама наовариҳо ва тақрибан 75%-и ҷойҳои нави корӣ дар бахши соҳибкорӣ таъсис дода шуданд. Дар айни замон, самаранокии сармоягузориҳои асосӣ нисбат ба соҳаи тичорати калон тақрибан 9 маротиба зиёдтар аст.

Афзоиши босуръат ва самаранокии фаъолияти хоҷагидорӣ дар ин кишварҳо аз истифодаи самаранокии соҳибкории хурду миёна вобастагӣ пайдо кардааст. Аз тарафи дигар дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар шакли кӯмаки молиявӣю техникӣ ва иттилоотӣ ин бахши муҳимро ба қувваи иловагии ҳаракатдиҳандаи иқтисодиёт табдил додааст [1, 32]. Ғайр аз он, дар Иёлоти Муттаҳида тақрибан 40 барномаи гуногуни давлатӣ мавҷуданд, ки ба дастгирии корхонаҳои хурду миёна, аз ҷумла омӯзиш, машварат, дастгирии молиявӣ, кӯмак дар ҷойгиркунии қарордодҳо, барномаҳои инноватсионӣ, барномаҳои маъмурӣ равона карда шудаанд [3, 79].

Яке аз давлатҳои тараққикарда, ки барои рушди соҳибкории хурду миёна тамоми шароитҳоро фароҳам овардааст, Канада мебошад. Дар Канада тадбирҳои кофӣ самаранокии дастгирии давлатӣ мушоҳида карда мешаванд. Дар ин ҷо, ба монанди ИМА, бисёр барномаҳои махсуси давлатӣ, ки тақрибан 290-то мебошанд, дар самти машварат, омӯзиш, маблағгузорӣ ва ғайра барои рушди тичорати хурд равона карда шудаанд. Дар баробари ин шабакаи васеи дастгирии инфрасохторӣ дар ин кишвар (150 бизнес-инкубатор, 36 кластери технологияҳои иттилоотӣ), зиёда аз 100 маркази машваратӣ барои рушди соҳа сохта шудааст [3, 81].

Таҳия ва татбиқи чунин масъала барои кишварҳои гузариш, алахусус барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аҳамияти муҳим дорад. Дар асоси омӯхтани таҷрибаи хориҷӣ, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки самаранокии рушди соҳибкории хурду миёна дар навбати аввал аз дастгирии ҳамаҷонибаи давлат вобастагӣ дорад. Давлат бояд барои рушди муносибатҳои иштирокчиёни бозор, тичорат, чараёнҳои интегратсионӣ, иштироки фаъол дар тақсимои байналхалқии меҳнат ва ҷалби сармоягузорӣ шароити мусоид фароҳам орад. Чунин иқдомҳо барои рушди соҳибкории хурду миёна заминаи устувор

ИҚТИСОДИЁТ

гузошта, барои нерӯи иловагӣ бахшидан ба тараққиёти муносибатҳои тичоративу иқтисодӣ хизмат менамоянд.

Масалан дар Итолиё барои рушди корхонаҳои хурду миёна беш аз 30 қонуни асосӣ таҳия шуда, дар заминаи он низоми устувори ҳуқуқӣ таъсис дода шудааст. Палатаи савдои Милан, ки соли 1786 таъсис ёфтааст, дар дастгирии тичорати хурд ва миёна нақши муҳим мебозад. Имрӯз он тақрибан 350 ҳазор ширкатро муттаҳид мекунад ва дар фаъолияти худ ба ҳашт баҳши махсус таъя мекунад. Дар Италия инчунин намоишгоҳи Милан, бузургтарин ярмаркаи тичории маҳсулоти тичорати хурд баргузор мешавад, ки ҳадафи асосии он ташкили усули доимӣ барои табодули таҷриба байни соҳибкорони итолиёӣ ва хориҷӣ мебошад [2, 227].

Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки низоми дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна омили муайянкунандаи рушди на фақат фаъолияти хоҷагидорӣ, балки шартҳои муҳими пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии давлат арзёбӣ мегардад. Кишварҳои пешрафта диққати махсусро ба соҳибкории хурду миёна равона намуда, кӯшиш мекунанд, ки ба воситаи рушди ин соҳа диверсификатсионии иқтисодӣ, ғайр аз гардонидани бозори дохилӣ, иштироки фаъол дар тақсмоти байналхалқии меҳнат ва халли дигар масъалаҳои муҳими иқтисодиро таъмин намоянд. Дар воқеъ ҳам соҳибкории хурду миёна дар шароити муосир дар кишварҳои мухталиф соҳаҳои муҳимтарини иқтисодӣ ба шумор рафта, барои рушди фаъолияти хоҷагидорӣ кишвар хизмат менамояд.

Таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи Иттиҳоди Аврупо дар самти дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна, махсусан Олмон ва Фаронса омӯхта, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки соҳибкории хурду миёна на танҳо асоси модели иҷтимоию иқтисодии ин кишварҳо, балки бисёр кишварҳои ҷомеаи Аврупо ҳисобида мешавад. Умуман, дар Иттиҳоди Аврупо тақрибан 23 миллион корхонаҳои хурду миёна мавҷуданд, ки 70% шуғл ва 57%-и ҳаҷми умумии гардишро таъмин мекунанд. Корхонаҳои хурду миёна дар савдои яклухт ва чакана, саноати хӯрокворӣ ва сохтмон саҳми азим доранд. Дастгирии рушди соҳибкории хурду миёна дар аксари кишварҳои Иттиҳод тавассути пардохтҳои пасти бақайдгирӣ, расмиёти соддакардашудаи

ИҚТИСОДИЁТ

бақайдгирии корхонаҳои нав, инчунин маҷмӯи барномаҳои дастгирии таълимӣ ва машваратӣ ба даст оварда мешавад.

Дар баробари ин дар бисёр донишгоҳҳои Аврупо шӯъбаҳо ва кафедраҳои махсус мавҷуданд, ки донишҷӯёнро оиди махсусият ва лаёқати соҳибкорӣ ва инчунин асосҳои менеҷмент таълим медиҳанд. Дар кишварҳои Скандинавия (масалан, Финландия ва Шветсия) барномаҳои мактабҳои миёна бо курсҳои асосҳои соҳибкорӣ мукамал карда мешаванд [7]. Чунин иқдом имкон медиҳад, ки соҳибкорон аз давраи хурдсолӣ на фақат лаёқати соҳибкорию ба даст меоранд, балки сатҳи баланди маданияти молиявӣ ва фарҳанги бозорро аз худ меkunанд. Аз ин лиҳоз, дар кишварҳои тараққикарда ба масъалаи методологии рушди соҳибкорию хурду миёна низ аҳамияти аввалиндараҷа дода мешавад.

Яке аз давлатҳои абаркудрати Иттиҳоди Аврупо, ки барои пешрафти соҳибкорию хурду миёна талоши зиёд меварзад, Британияи Кабир мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки дар Британияи Кабир низоми муосири дастгирии тичорати хурд мавҷуд аст. Давлат барои хавасмандгардонии ин бахши иқтисод фаъолона воситаҳои сиёсати бучетӣ, андоз ва қарзро истифода мебарад. Меъёрҳои андози даромад барои тичорати хурд бо меъёри 35% коҳиш дода шуд. Дар баробари коҳиш додани меъёри андоз аз Ҷоидаи корхонаҳои хурд, андоз аз сармоягузори ба соҳаҳои нави тичорати хурд, алалхусус онҳое, ки бо дараҷаи баланди хавф алоқаманданд, коҳиш дода шуд.

Дар Британияи Кабир шабакаи ташкилотҳо таҳия шудааст, ки хизматрасониҳои машваратӣ, иттилооти илмӣ-техникӣ ва тавсияхоро оид ба таъсис ва пешбурди тичорати хурд пешниҳод меkunанд. Дар байни онҳо Ҷадамоти тичорати хурд, очонсиҳои тичорати маҳаллӣ, марказҳои меҳнат, иттиҳодияҳои коммуналӣ ва гурӯҳҳои ташаббускор бо дастгирии давлат фаъолият менамоянд [11, 10].

Таҷрибаи давлатҳои мухталиф нишон медиҳад, ки татбиқи сиёсати иқтисодӣ дар самти дастгирии давлатии соҳибкорию хурду миёна дар шакли маблағгузори татбиқ гашта, барои рушди соҳаҳои тақдирӣ мебахшад. Чораҳои маъмултарини дастгирии давлатии соҳибкорию хурду миёна дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Дастгирии молиявӣ соҳибкорӣ хурду миёна дар давлатҳои мухталиф [10].

Чораҳои маъмултарини дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурду миёна	Кишвар
Афзоиши дастгирӣ дар шакли кафолат барои қарз ба корхонаҳои хурду миёна.	Канада, Чили, Дания, Финляндия, Венгрия, Италия, Корея, Нидерланд, Словакия
Татбиқи сиёсати иқтисодӣ дар самти рушди соҳа	Словения, Испания, Швейтсария, Таиланд, ИМА, Британияи Кабир
Таъмини шароити махсус барои кафолати тиҷорати навоғозёфта	Канада, Дания, Нидерландия
Афзоиши кафолатҳои давлатӣ барои амалиёти содиротӣ	Канада, Дания, Финляндия, Нидерланд, Зеландияи Нав, Швеция, Швейтсария, Испания, Британияи Кабир
Афзоиши ҳиссаи маблағгузории мустақим	Канада, Чили, Венгрия, Корея, Сербия, Словения, Испания
Субсидияи меъёрҳои ғоизӣ	Венгрия, Португалия, Россия, Испания, Турция, Британияи Кабир
Имтиёзҳои андозбандӣ, тамдиди пардохт	Франсия, Ирландия, Италия, Зеландияи Нав, Испания, Британияи Кабир, Россия
Муттаҳидсозии бонкҳое, ки барои қарздиҳии соҳибкорӣ хурду миёна машғуланд, аз ҷумла онҳое, ки бо ғоизи паст қарз медиҳанд	Ирландия, Дания
Маблағгузории ташкилотҳои қарзӣ аз тарафи Бонкҳои Марказӣ	Британияи Кабир

Чӣ тавре аз ҷадвали 2 бармеояд, дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурду миёна дар шакли маблағгузорӣ на фақат барои таъмини ҳолати молиявӣ корхона, балки барои шароити мусоид фароҳам овардан барои соҳибкорӣ ҳамчун омили рушди фаъолияти иқтисодӣ равона

ИҚТИСОДИЁТ

гаштааст. Дар кишварҳои таҳлилшуда дастгирии соҳибкории хурду миёна чи тавре, ки аз ҷадвали 2 бармеояд, ҷабҳаҳои васеи фаъолияти соҳибкориро дар бар гирифта, барои афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва инчунин рушди устувори соҳибкорӣ мусоидаткунанда мебошад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки омили асосии рушди соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои пешрафта дастгирии фаъоли давлатӣ, мавҷудияти инфрасохтори рушдёрфа ва аз байн бурдани монеаҳои маъмурӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин истифодаи таҷрибаи давлатҳои тараққиқарда дар самти дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна барои илми иқтисодӣ ва фаъолияти хоҷагии кишвар аз нуқтаи назари таъмини рушди босуботи иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад. Имрӯз новобаста аз дар марҳилаи рушд қарор доштан, соҳибкории хурду миёна дар ҳамаи кишварҳои пасошуравӣ ба мушкилотҳои зиёд дучор гардида истодааст.

Яке аз сабабҳои суғат тараққӣ кардани соҳибкории хусусӣ дар Қазоқистон ин ба таври мукамал фаъолият надоштани соҳибкории хурд мебошад. Дар ин кишвар тақрибан 2 миллион соҳибкори хусусӣ ба қайд гирифта шудаанд, аммо саҳми умумии онҳо дар ММД-и кишвар ниҳоят кам аст. Аксарияти корхонаҳои хурди Қазоқистон ба хизматрасонии аҳоли ва танҳо як қисми камашон ба истеҳсоли молҳо ё маҳсулоти кишоварзӣ равона карда шудаанд. Мушкилоти асосии тичорати хурд дар Қазоқистон андозҳои баланд аст, ки ба соҳибкорони хусусӣ монеа эҷод мекунад [11, 12].

Дар Россия бошад фаъолияти соҳибкории хурду миёна бо санадҳои дахлдори қонунгузорӣ ба танзим дароварда мешавад, ки дар айни замон рушди самараноки онро таъмин намеkunанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки вазъи соҳибкории хурду миёна дар Федератсияи Россия аз дигар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон хеле қафо мебошад. Тадбирҳои дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна мутобиқи Қонуни Федералии Федератсияи Россия «Дар бораи рушди соҳибкории хурд ва миёна» амалӣ карда мешаванд. Барномаҳои давлатии дастгирии молиявии соҳибкории хурд ва миёна дар асоси пешниҳоди субсидия ба ташкилотҳои Федератсияи Русия аз буҷаи федералӣ барои амалисозии барномаҳои минтақавии рушди соҳибкории хурду миёна равона гардидаанд [4, 31].

Яке аз давлатҳои ҳамсарҳад ва шарикҳои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Ўзбекистон мебошад, ки ба рушди тичорати хурд ва соҳибкории хусусӣ диққати калон медиҳад. Стратегияи рушди Ҷумҳурии Ўзбекистон барои солҳои 2017-2021 тақони махсусан қавӣ барои рушди соҳибкории хурд буд. Дар доираи Стратегияи мазкур, яке аз аввалин санадҳои Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Ш.М. Мирзиёев 5-уми октябри соли 2017 фармон «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба таъмини рушди босуръати фаъолияти соҳибкорӣ, ҳимояи ҳамаҷонибаи моликияти хусусӣ ва сифатан беҳтар намудани фазои соҳибкорӣ» имзо намуд. Дар ҳуҷҷат барномаи чорабиниҳои ҳамаҷониба тасдиқ карда шуд, ки тағбиқи 42 чорабиниҳои мушаххасро дар панҷ самти афзалиятнок, аз ҷумла танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ, кам кардани санҷишҳо ва пешгирии даҳлати беасос ба фаъолияти соҳибкорӣ, минбаъд озод кардани масъулияти субъектҳои соҳибкорӣ, тақмили низомии молиявӣ, андозбандӣ ва гумрук пешбинӣ менамояд. Инчунин дар кишвар барои беҳтар намудани шароити пешбурди соҳибкорӣ, баланд бардоштани ҷалби сармоягузорӣ ва рейтингҳои байналмилалӣ ҷумҳурий чораҳои зарурӣ андешида шудааст [6].

Аз нуқтаи назари таҳлилҳои боло қайд кардан зарур аст, ки дар кишварҳои Осиё рушди соҳибкории хурду миёна бештар дар Чин ташаккулефта мебошад. Чӣ тавре, ки ба мо маълум аст, аз соли 1966 Чин ба модели нави рушд қадам зада, дар бозор ва субъектҳои он тағйиротро ба амал овард. Ислоҳоти гузаронидашуда барои рушди моликияти хусусӣ ва соҳибкорӣ заминаи устувор гузоштанд. Ҳамин тариқ, дар натиҷаи ислоҳот дар кишвар 77% заминҳои деҳқонон қонунӣ гардониданд. Аз давраи легализатсияи моликияти замин суръати рушди шартномаҳои оилавӣ ҳамчун шакли нави ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ 35% афзоиш ёфт.

Бояд қайд кард, ки корхонаҳои хурд дар Чин корхонаҳои мебошанд, ки шумораи кормандонашон на бештар аз 100 нафарро ташкил медиҳад. Корхонаҳои миёна бошанд аз 101 то 999 адад ва корхонаҳои бузург аз 1000 ё бештар ададро ташкил менамояд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар семоҳаи чоруми соли 2017 иқтисоди Чин аз 4,5 миллион корхонаҳои хурд ва 30 миллион соҳибкорони инфиродӣ иборат буд. Ҳамин тариқ, ислоҳот ва дуруст ба роҳ

ИҚТИСОДИЁТ

мондани сиёсати иқтисодӣ барои пешрафти соҳибкории хурду миёна дар кишвар шароити мусоид фароҳам овард [5].

Мо дар тадқиқоти масъалаи баррасишаванда барои ошкор намудани аҳамияти соҳибкории хурду миёна ва нақши он дар низоми иқтисодиёти давлатҳои пешрафта ва дигар давлатҳои мухталиф равшанӣ андохтем. Қайд кардан зарур аст, ки тичорати хурду миёна барои фароҳам овардани шароити мусоиди иқтисодӣ ва имкониятҳои шуғли аҳоли, истифодаи иқтидорҳои истехсолӣ ва умуман барои пешрафти кишвар аҳамияти калон дорад. Маҳз бо ҳамин сабабҳо аз ҷониби давлат барои тичорати хурду миёна дар кишварҳои мухталифи пешрафта шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.

Таҳлилҳо ва таҷрибаи давлатҳои дар боло қайд карда нишон медиҳанд, ки соҳибкории хурду миёна ҳамчун омили рушди иқтисодиёти миллий аз тарафи давлату ҳукумат ва инчунин ниҳодҳои ғайридавлатӣ бинобар сабаби таъмини рушди фаъолияти хоҷагидорӣ, дастгирии ҳаматарафаро бархурдор мебошанд. Дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ давлат на фақат барои фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ иқлими мусоид фароҳам меорад, балки дар бисёр мавридҳо сармоягузорӣ фаъолияти аввалиндараҷаи хоҷагидорӣ кишвар ба шумор меравад. Бинобар ин, дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ барои давлат чун анъана боқӣ мемонад.

Ҳамин тариқ, нақши соҳибкории хурду миёнаро дар давлатҳои мухталиф омӯхта, қаринаҳои имконпазири рушди соҳибкориро дар кишвар бодарназардошти ҳуввияти миллий ва хусусиятҳои хоси фаъолияти хоҷагидорӣ татбиқ кардан имконпазир аст. Дар ин ҷо сухан дар бораи на фақат таъсиси заминаи устувори қонунгузорӣ балки шароити мусоиди фаъолияти хоҷагидорӣ, аз қабili пешниҳоди имтиёзҳои молиявӣ андозбандӣ ва инчунин кафолати суғуртавии фаъолияти соҳибкорӣ меравад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи рушд қарор дорад, соҳибкории хурду миёна шартӣ муҳими рушди иқтисодиёт ба шумор рафта, омӯхтан ва татбиқи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ аз нуқтаи назари устувор нигоҳ доштани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ зарур мебошад.

Китобнома:

1. Блудов, А.М. Зарубежный опыт регулирования предпринимательской деятельности: вопросы адаптации / А.М. Блудов. Социально-экономические явления и процессы. - 2011. - №3-4(25-26). - 322 с.
2. Горфинкель, В.Я. «Малый бизнес»: учебное пособие / В.Я. Горфинкель. – М.: КНОРУС, 2009. – 336 с.
3. Левина, Е.И. Механизмы государственной поддержки малого и среднего предпринимательства в зарубежных странах / Е.И. Левина // Социально-экономические явления и процессы. - 2009. - №2. – 432 с.
4. Макушина, А.Ю. Развитие малого и среднего предпринимательства – одно из приоритетных направлений стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан / А.Ю. Макушина. - М.: ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г.В. Плеханова», 2015, С. 354-356.
5. Мкртчян, Н.Г. Стратегия управления экспортом товаров малого и среднего бизнеса и пути повышения ее эффективности (по материалам экспорта продовольственной продукции РА) / Н.Г. Мкртчян. – Ереван, 2017. – 178 с.
6. Мурыгина, Л.С. Государственное регулирование малого бизнеса в Китае / сборник статей III Международной научно-практической конференции: в 2 частях. 2018. - URL: <https://elibrary.ru/download/elibrary> (Дата обращения 17.09.2020). – Электронный текст.
7. Никонов, В.А. Государственная поддержка предпринимательства в развитых странах и адаптация опыта в России / В.А. Никонов Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. - 2014. - №1. - URL: <https://ru/article/n/gosudarstvennaya-podderzhka> (Дата обращения 15.09.2020). – Электронный текст.
8. Обатуров, А.А. Совершенствование системы государственного регулирования и поддержка малого и среднего предпринимательства в Санкт-Петербурге: дисс. ...канд. экон. наук: 08.00.05 / А.А. Обатуров. - Санкт-Петербург, 2015. – 167 с.
9. Прозоровская, С.О. Малый и средний бизнес: Российский и зарубежный опыт. Реформирование учета и

права в современной России. Сборник научных трудов студентов бакалавриата, магистратуры и аспирантуры. Под редакцией В.А. Баранова, А.Н. Приженниковой / С.О. Прозоровская. – Москва, 2018. – 179 с.

10. Рущицкая, О.А. Развитие малого и среднего бизнеса: мировой опыт и проблемы России / О.А. Рущицкая, Е.С. Куликова. - URL: <http://min.usasa.ru/uploads/article/attachment> (Дата обращения 17.09.2020). – Электронный текст.

11. Сичкар, В.А. Международный опыт государственного регулирования и поддержки предприятий малого бизнеса / В.А. Сичкар. Сборник научных работ. Серии Право. – Донецк, 2019. – 40 с.

ГУЗАРИШ АЗ ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН Мавлоназаров С.С.⁴, Азизмамадов А.⁵

*Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

*Дар мақола оиди гузариш аз ҳукумати электронӣ ба иқтисоди
рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сухан меравад. Рушди иқтисодиёт
дар доираи тарҳҳои муосири «иқтисоди электронӣ - рақамӣ» зина ба*

⁴**Мавлоназаров С.С.** - мудири кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33. Тел.: (+992)939996099; e-mail: silmon@mail.ru.

Мавлоназаров С.С. – заведующий кафедрой информационных технологий и информационной безопасности Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33. Тел.: (+992)939996099; e-mail: silmon@mail.ru.

Mavlonazarov S.S – Head of Department of Information Technology and Information Security of the Academy of Public Administration under the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, st. Said Nosir, 33. Tel.: (+992)939996099; e-mail: silmon@mail.ru

⁵**Азизмамадов А.** - магистранти шуъбаи тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ, ихтисоси идораи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишони: ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33. Тел.: (+992)9355150288.

Азизмамадов А. - магистрант отдела профессиональной подготовки государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33. Тел.: (+992)9355150288.

Azizmamadov A. – Master's student of the Department of Professional Training of Public Administration of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, st. Said Nosir, 33. Tel.: (+992)9355150288.

зина ташаккул меёбад. Ин тағйиротҳо дар заминаи татбиқи хизматрасониҳои электронӣ ва амсилаҳои нави иқтисодӣ ба вучуд омада, боиси ташаккули бозорҳои нави хизматрасониҳо дар миқёси иқтисоди миллӣ мегарданд. Таҳаввулоти ба вуқӯъпайваста имконият медиҳад, ки талаботи ҷомеа тағйир ёфта, барномаҳои нави иқтисодӣ тарҳрезӣ карда шаванд.

Калимаҳои калидӣ: ҳукумати электронӣ, иқтисоди рақамӣ, иттилоот, технология, технологияҳои иттилоотӣ, хизматрасониҳои электронӣ.

Переход от электронного правительства к цифровой экономике в Республики Таджикистан

В статье рассматривается переход от электронного правительства к цифровой экономике в Республике Таджикистан. Развитие экономики формируется поэтапно в рамках современных проектов «электронно-цифровой экономики». Эти изменения возникают в условиях внедрения электронных услуг и новых экономических моделей и приводят к формированию новых рынков услуг в масштабах национальной экономики. Произошедшие события позволяют изменить потребности общества и разработать новые экономические программы.

Ключевые слова: электронное правительство, цифровая экономика, информация, технологии, информационные технологии, электронные услуги.

Transition from electronic government to digital economy in the republic of Tajikistan

The article considers the transition from electronic government to digital economy in the Republic of Tajikistan. The development of the economy is formed step by step within the framework of modern projects of "electronic digital economy". These changes arise in the conditions of introduction of electronic services and new economic models and lead to the formation of new service markets on the scale of the national economy. The developments that have taken place make it possible to change the needs of society and develop new economic programmes.

Key words: e-government, digital economy, information, technology, information technology, e-services.

Дар асри XXI технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ зуд рушд намуда, дастгоҳи муҳим, барқарорсозанда, ташкил ва

ИҚТИСОДИЁТ

ташаккулдиҳандаи низомҳои гуногуни соҳаҳои иқтисодиёт, хусусан омили асосии рақамикунонии иқтисоди миллӣ гардидаанд. Дар натиҷаи истифодаи васеи навъҳои гуногуни технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои низомҳои рақамӣ ба вучуд омадаанд. Хусусияти муҳими ин раванд дар он зоҳир мегардад, ки гузариш ба инқилоби ҷоруми саноатӣ ва давраи шашуми инкишофи техникӣ ба вучуд омадааст.

Ин гуфтаҳо бори дигар исбот менамоянд, ки масъалаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар меҳвари таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни он аҳамияти рӯзмарра касб намудааст. Масоили мазкур соли 2018 бори нахуст аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёмашон ба Маҷлиси олии мавриди назар карда шуд. Дар Паёми минбаъда ба Маҷлиси Олии (26.01.2021) бошад, иброз доштанд, ки «... Вобаста ба таҳаввулотӣ босуръати ҷаҳони имрӯза ва таъсири манфии онҳо Ҳукумати мамлакатро зарур аст, ки фаъолияти худро дар самти муқовимат ба таҳдиду бӯҳронҳо, таъмин намудани гуногунсамтии иқтисодиёт, густариши раванди рақамикунонӣ, дастрасии молиявӣ дастгирии соҳибкорӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоии аҳолии кишвар, омодагӣ ба пайомадҳои тағйирёбии иқлим ва гузариш ба иқтисоди «сабз» тақвияти бештар бахшад». Инчунин, барои амалӣ намудани иқтисодиёти рақамӣ масъалагузорӣ намуданд, ки «... Бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани «ҳукумати электронӣ» ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон ҷорачӯӣ намоянд» [13, 22].

Мувофиқи дастури Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.12.2019 «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ гардид. Дар ҳақиқат, яке аз санадҳои муҳиме, ки рушди иқтисодиёти рақамиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд «Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад [2, 40]. Консепсияи мазкур бо таъия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, амалишавии он се марҳила: марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм 2026-2030 ва марҳилаи

ИҚТИСОДИЁТ

сеюм 2031-2040-ро фаро мегирад. Мақсади умумии концепсия татбиқи технологияҳои рақамӣ ва табодули системаи рақамӣ, ки гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба иқтисодиёти рақамӣ тақозо менамояд, ташкил медиҳад. Концепсияи мазкур дар заминаи татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва имкониятҳои бавучудовардаи он амалӣ гардонида мешавад.

Рушди иқтисодиёт дар доираи тархҳои муосири «иқтисоди электронӣ - рақамӣ» зина ба зина ташаккул меёбад. Ин тағйиротҳо дар заминаи татбиқи хизматрасониҳои электронӣ ва амсилаҳои нави иқтисодӣ ба вучуд омада, боиси ташаккули бозорҳои нави хизматрасониҳо дар миқёси иқтисоди миллии мегардад. Таҳаввулоти ба вуқӯъпайваста имконият медиҳад, ки талаботи ҷомеа тағйир ёфта, барномаҳои нави иқтисодӣ тарҳрезӣ карда шавад.

Таҳқиқотҳои анҷомдодаи олимони хориҷию ватанӣ нишон медиҳанд, ки олами маҷозӣ на танҳо дар ташаккули хизматрасониҳои электронӣ, инчунин дар тақвияти омили инсонӣ, нерӯи зеҳнӣ нақши ниҳоят калон мебозанд. Аз дигар нуктаи назар, агар мо имрӯзҳо ба хизматрасониҳои шабакаи Интернет рӯй орем, пай мебарем, ки мавқеи захираҳои электронӣ ниҳоят боло рафтааст ва ҳамагӯза аз ин хизматрасониҳо қисми зиёди аҳоли истифода менамояд. Муҳим он аст, ки механизми пешниҳоди хизматрасониҳо такмил ёфтааст ва аз рӯйи муқоисаву баҳодиҳиҳо инчунин таҳлилҳои пешакӣ фаъолияти иқтисодӣ бо роҳи автоматикунонии системаҳои иқтисодиёти миллии ва хизматрасонҳои электронӣ натиҷаҳои самарабахшро соҳиб мебошанд. Дар ин раванд диққати асосӣ бояд ба омӯзиши фаъолияти иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои электронӣ дода шавад.

Ба ақидаи мо, хизматрасониҳои электронӣ имкон ба вучуд оварданд, ки фаъолияти хоҷагидорӣ ба таври мусбат рушд намуда, рақобати комил барои расидан ба ҷомеаи аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта дар муҳити маҷозӣ рӯйи қор ояд. Дар ин марҳила боло рафтани мавқеи хизматрасониҳои электронӣ дар сохтори маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи рушди иқтисодиёт дар асри XXI мебошад.

Рақамикунонӣ унсури муҳими иқтисодиёти муосир буда, имконият медиҳад, ки рушди мӯътадили соҳаҳои истеҳсолӣ, сатҳи зиндагонии аҳоли ва рақобати комили хоҷагиҳои дар низомии иқтисодиёти миллии

ИҚТИСОДИЁТ

фаъолияткунанда таъмин карда шавад. Дигаргуншавии муносибатҳои иқтисодӣ-иқтимоӣ аз нигоҳи равишҳои технологӣ мувофиқ ба рушди маданияти аҳоли, омодагии электронии шахрвандон ва тараққиёти технологӣ марбут мебошад.

Таҳқиқи адабиёти иқтисодии ба ташаккули соҳа равонагардида дар шароити имрӯза шаҳодат медиҳад, ки аксар кишварҳои пешрафтаи саноатӣ (ИМА, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Чин) дар марҳилаи воридшавӣ ба инқилоби чоруми саноатӣ - Индустрия 4.0 ва давраи шашуми инкишофи техникӣ қарор доранд. Дар ин марҳила таркиби бунёдии рушди соҳахоро биотехнология, нанотехнология, фотоника, оптоэлектроника, нерӯи сунъӣ, микромеханика, технологияи квантӣ ва технологияи пешрафтаи кайҳонӣ ташкил медиҳад [15, 55].

Ҳамин тариқ, технологияи рақамӣ пештар ба вучуд омада, муқаммал ва паҳн гардида, дар шароити имрӯза батадрич инқилоби чоруми саноатиро пурра менамояд.

Муҳаққиқони соҳа дар раддабандии инқилоби технологӣ ба хулосае омадаанд, ки рушди босуръати иқтисодии рақамӣ солҳои 2010-2060-ро фаро хоҳад гирифт. Тамоюли рушди иқтисоди рақамӣ ба марҳилаи аввали инқилоби чоруми саноатӣ рост омада, тараққиёти шашуми инкишофи техникиро муқаммал мегардонад [1, 25].

Ҳамин тариқ, иқтисоди рақамӣ - ин иқтисодии ҷомеаи баъдисаноатӣ буда, бо истифодаи воситаҳои муосири технологӣ, каналҳои нави рақамӣ ва нерӯи зехнии саҳт алоқаманд мебошад. Рушди иқтисоди рақамӣ ба истифодаи васеи донишҳои иқтисодӣ алоқамандии зич дорад. Дар заминаи рушди донишҳои иқтисодӣ истехсолоти ғайримоддӣ ба вучуд омада, талаботи аъзоёни ҷомеа қонеъ гардонида мешавад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ мавқеи технологияи рақамӣ дар ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ ниҳоят қалон мебошад. Ин шакли фаъолият хароҷотхоро ҳангоми гузаронидани амалиётҳо поён оварда, даромади корхонаҳо афзоиш меёбад. Арзиши хизматрасониҳо дар муҳити онлайн нисбати иқтисодии анъанавӣ қалм мебошад. Аз ин лиҳоз, хизматрасониҳои гуногуни тичоратӣ ва давлатӣ барои шояхон васеи истифодабарандагон дастрас мебошад. Аз лиҳози дигар, таъсири қавии технологияҳои рақамӣ боис мегардад, ки сохтори корхонаҳо

ИҚТИСОДИЁТ

куллан тағйир ёбад, пешниҳоди хизматрасониҳо ва дастрасӣ ба он дар асоси принципи эътимодноӣ ва бехатарӣ анҷом ёбад. Ба ғайр аз ин, дар шароити иқтисоди рақамӣ маҳсулот ва хизматрасониҳои электронӣ ба зудӣ ба бозори байналмилалӣ ворид гардида, барои шояи васеи эҳтиёҷмандон дар нуқтаҳои гуногуни ҷаҳон дастрас мегарданд. Хусусияти муҳими ин низоми иқтисодӣ дар он аст, ки маҳсулоти пешниҳодгардида ба зудӣ ба талаботи истифодабарандагон мувофиқ гардонида мешавад. Рушди иқтисоди рақамӣ ба иттилооти ба боварӣ асоснокёфтаи илмие таъя менамояд, ки дар натиҷаи татбиқи он тағйироти ҷиддӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий ба вуҷуд меояд.

Дар раванди идоракунии корхонаҳо равандҳои тиҷоратӣ дар муҳити вақти воқеӣ бо ёрии низоми муташаққили иттилоотӣ ба вуҷуд меояд. Аз ин хотир иқтисоди рақамӣ шакли нав, амсилаи комилан нави равандҳои тиҷоратиро ба вуҷуд меоварад, ки дар заминаи он ҷойҳои қорӣи нав қушода мешавад. Зарур шуморида мешавад, ки роҳҳои амалишавии равандҳои тиҷорат дар муҳити маҷозӣ таҳқиқ гардида, корхонаҳо фаъолиятшонро дар речаи вақти воқеӣ (on-line) ва истифодаи технологияҳои рақамӣ ба роҳ монанд. Технологияҳои рақамӣ дар ҷунин шароит ба сифати унсури муҳим ва тағйирдиҳандаи равандҳои тиҷоратӣ истифода мегарданд [7].

Иқтисоди рақамиро аз лиҳози ҷалби захираҳои меҳнатӣ нисбат ба иқтисоди анъанавӣ самаранок номидан мумкин аст. Ҷунин асоснок мегардад, ки маҳсулот ё хизматрасонӣ, ки дар заминаи технологияи рақамӣ тавлид мегарданд, метавонанд дар давраи дуру дароз барои доираи васеи эҳтиёҷмандон дастрас ва ғоидаовар бошанд.

Мавриди зикр аст, ки дар иқтисодиёти рақамӣ на танҳо низоми идоракунии тағйир меёбад, балки фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ куллан дигар шуда, ба намуди электронӣ-рақамӣ мубаддал мегардад. Барои ҳамин иқтисоди рақамӣ имконият ба вуҷуд меорад, ки равандҳои тиҷоратӣ фаъолияти худро пурра дар муҳити ҳузури ба роҳ монанд. Мисоли воқеии низоми идоракунии самаранокӣ равандҳои тиҷоратӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар муҳити (on-line) шартномаҳои мувофиқатӣ, ҳисобгирии муҳосибӣ, равандҳои ҳамлу нақли маҳсулот, бақайдгирии дархостҳо, хариду фурӯш, ҳамгирии корхонаҳо ва

ИҚТИСОДИЁТ

мувофиқнамоии амалиёт бо муштариён бидуни миёнаравон ва сарфаи ками вақт сурат гирифта, хароҷоти ниҳоят камро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, дар баробари татбиқи системаҳои иттилоотӣ ва технологияҳои рақамии пешрафта зарур мешуморем, ки ба маданияти ташкилии корхонаҳо, ки ба стратегия ва концепсияи махсус тақия менамоянд, диққат дода шавад.

Барои гузариш ба иқтисоди рақамӣ зарур мешуморем, ки диққати асосӣ ба омодамоии мутахассисон, ки минбаъд ба офаридани маҳсулот ва хизматрасониҳои рақамӣ машғул мешаванд, муҳим мебошад. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ, ки ба фаъолияти озод, кушода, бозори меҳнати рақамӣ, ҷалби технологияи бисёрвазифавӣ дар истехсолот асоснок мегардад, имконият медиҳад, ки дурнамои рушди устувори иқтисодиёт таъмин карда шуда, аз шакли анъанавиаш ба кулӣ фарқ намояд. Дар маҷмӯъ, иқтисоди рақамӣ имконият медиҳад, ки на танҳо соҳаҳои иқтисодӣ, балки маданият ва рафтори ҷамъиятӣ низ шакли нав гирифта, ҷомеаи аз лиҳози техникӣ пешрафта ба вуҷуд ояд. Шароити имрӯзаи рушди иқтисоди рақамӣ побанди усулҳои нави идоракунӣ, татбиқи навоариҳо дар истехсолот ва ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад, ки самтҳои гуногуни фаъолияти иқтисодиро дар бар мегирад. Омӯзиши ҳолати имрӯза, татбиқи навоариҳо дар иқтисодиёт, унсурҳое, ки гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба иқтисоди рақамӣ асоснок мегардонанд, нишон медиҳад, ки аз рӯйи баъзе принципҳои амалишавӣ таҳқиқи масоили танзими давлатии рушди иқтисоди рақамӣ муҳим мебошад.

Барои гузаштан ба иқтисоди рақамӣ амалисозии бандҳои зерин мувофиқи мақсад мебошад:

- татбиқи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва дар ин замина муттаҳид намудани бозорҳои дар низоми иқтисоди миллӣ фаъолияткунанда, бахусус аз шакли моддӣ ба бозорҳои виртуалӣ;
- таъдбири фаъолияти корхонаҳои ба шакли анъанавӣ фаъолияткунанда дар муҳити маҷозӣ;
- истифодаи технологияҳои рақамӣ ва автоматикунонии фаъолияти хоҷагиҳои дар низоми иқтисодиёти миллӣ амалкунанда, инчунин кам кардани мавқеи инсон дар раванди идоракунӣ хоҷагиҳо;
- дар натиҷаи татбиқи технологияҳои рақамӣ аз байн бурдани монеаҳои географӣ ва барқарор намудани робитаҳои

ИҚТИСОДИЁТ

телекоммуникатсионӣ байни субъектҳои иқтисодӣ;

- унсури асосии иқтисодиёти рақамӣ синхроникунони воситаҳои технологияи иртиботӣ дар речаи вақти воқеӣ буда, барои амалӣ намудани ин раванд бояд аз шабакаи Интернет истифода бурда шавад;
- бо роҳи татбиқи пойгоҳи додаҳои бузург (big data) амалӣ намудани синхроникунонӣ ва тағйири маълумотҳо дар речаи вақти воқеӣ;
- амалишавии иқтисодиёти рақамӣ ба таҷдиди инфрасохтори рақамӣ дар иқтисодиёт таъя менамояд, ки дар ин замина ташаккул додани низомҳои интиқолдиҳандаи иттилооти босифат мувофиқи мақсад мебошад;
- омили муҳими рушди иқтисодиёти рақамӣ байни субъектҳои иқтисодиёт иттилоот ба ҳисоб рафта, раванди мубодила дар шароити иқтисоди рақамӣ танҳо бо воситаи Интернет ба роҳ монда мешавад;
- мояи асосии иқтисодиёти рақамӣ Интернет ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ таъмин намудани субъектҳо бо Интернет баландсуръат зарур мебошад;
- истифодаи васеъ ва самараноки технологияҳои рақамӣ ва компютерӣ дар раванди ба роҳ мондани фаъолияти хоҷагидори қорхонаҳо, ширкатҳо ва мақомотҳои давлатӣ.

Ба ақидаи Нуреев Р.М. ва Карапаев О.В. иқтисодиёти рақамӣ аз се зинаи рушд иборат аст: рушди интернет, рушди қомеаи шабакавӣ ҳамчун зинаи аввали иқтисодиёти рақамӣ, рушди технологияи рақамӣ ва баланд бардоштани маъеи он ба сифати омили асосии савдои электронӣ. Дар ҳақиқат омили асосии рушди иқтисодиёти рақамӣ интернет буда, асосии онро пайдоиши шаклҳои нави хизматрасониҳои электронӣ ва интернет қизҳо ташкил медиҳанд [10].

Ҳамин тариқ, иқтисоди рақамӣ - ин иқтисодиёти қомеаи баъдисаноатӣ буда, бо истифодаи воситаҳои муосири технологӣ, каналҳои нави рақамӣ ва нерӯи зеҳнии саҳт алоқаманд мебошад. Рушди иқтисоди рақамӣ ба истифодаи васеи донишҳои иқтисодӣ алоқамандии зиҷ дорад. Дар заминаи рушди донишҳои иқтисодӣ истехсолоти ғайримоддӣ ба вучуд омада, талаботи аъзоёни қомеа қонеъ гардонида мешавад. Дар шароити иқтисоди рақамӣ маъеи

ИҚТИСОДИЁТ

технологияи рақамӣ дар ташаккули фаъолияти соҳибкорӣ ниҳоят калон мебошад. Гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисодиёти рақамӣ самти муҳим буда, барои кишвари мо низ аз лиҳози беҳатарӣ, таъмини рушди устувори иқтисодиёт, амнияти иттилоотӣ, табдили шакли фаъолияти хоҷагиҳои дар низоми иқтисодиёти миллӣ амалкунанда бисёр зарур мебошад.

Аз ин лиҳоз, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки барои ҳифзи иқтисодиёт ва иҷтимоиёти давлат ва таъмини рушди инсонӣ дар асоси таҷрибаи кишварҳои гуногуни дунё андозҳоро барои хизматрасониҳои рақамӣ амалӣ намояд.

Китобнома:

1. Василенко, В. Технологические уклады в контексте стремления экономических систем к идеальности / В. Василенко // Соціально-економічні проблеми і держава. - 2013. - Вип. 1 (8). - С. 65-72. Электронный ресурс: - URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13vvoski.pdf>. (дата обращения: 25.04.2023). – Электронный текст.

2. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.12.19, №642].

1. Макконнелл, К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика [Текст] / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 459 с.

2. Макконнелл, К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер с 13-го англ. изд. [Текст] / К.Р. Макконнелл, С.А. Брю. - М.: ИНФРА-М, 1999. – 974 с.

3. Медведева, А.В. Электронная коммерция в предпринимательской деятельности: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 [Место защиты: ГОУ ВПО РЭУ им. Г.В. Плеханова]. – Москва, 2004. – 148 с.

4. Мирзоахмедов, Ф. Аналитический обзор цифровой экономики зарубежом и в Таджикистане [Текст] / Ф. Мирзоахмедов, Н. Сафоев // Цифровая экономика в социально-экономическом развитии России: взгляд молодых: сборник статей и тезисов докладов XV международной научно-практической конференции студентов, магистрантов и аспирантов (26 февраля 2019 г.). Уральский филиал

Финуниверситета. – Москва: Издательство «Перо», 2019. – С. 182-188.

5. Мухторзада, С.С. и др. Цифровая экономика и современная торговля в Российской Федерации и Республике Таджикистан [Текст]: монография / С. С. Мухторзада, М. К. Черняков, М. М. Чернякова, И. У. Исматуллоев. под общ. ред. М. К. Чернякова. – Душанбе: Эр-граф, 2019. - 164 с.

6. Мухторзода, С.С. Становление и развитие сетевой торговли в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан): дисс. ...канд. экон. наук 08.00.05 [Место защиты: ТГУК]. - Душанбе, ТГУК, 2017. – 160 с.

7. Наливайченко, Е.В. Развитие цифровой экономики в условиях глобализации: монография [Текст] / Е.В. Наливайченко. – Симферополь: АРИАЛ, 2019. – С. 35.

8. Нуреев, Р.М. Три этапа становления цифровой экономика [Текст] / Р.М. Нуреев, О.В. Карапаев // Journal of economic regulation (Вопросы регулирования экономики). - 2019. - №2(10). - С. 7-27.

9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОНПҶТ, 2016. – С. 315.

10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: АОНПҶТ, 2015. – С. 310.

11. Пайёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (26.01.2021): - URL: <http://www.president.tj/node/25005> (санаи дастрасӣ: 24.04.23). – Матни электронӣ.

12. Тулиев, М.С. Ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / монография / М.С. Тулиев. – Душанбе, ДДТТ, 2021. – 168 с.

13. Технологический уклад. - Электронный ресурс: (дата обращения: 24.04.2023).

14. Котляров, И.Д. Виртуализация потребления / И.Д. Котляров // Интернет – маркетинг. - 2014. - №01 (79). – 70.

ФАЪОЛИЯТ ВА АМАЛИЁТИ ИДОРАКУНИИ БОНКҲОИ ДАВЛАТИИ ВМКБ Масумов С.К.⁶

*Донишгоҳи давлатии шаҳри
Хоруғ ба номи М. Назаршоев*

Дар мақола дар бораи роли Бонки давлатӣ дар кушодани ташикilotҳои нави кооперативӣ, тартиби аз ҳисоби маблағҳои давлат қарз додани онҳо сухан меравад. Бонк як муассисаи молиявӣ мебошад, ки фаъолияти асосии он ҷамъоварӣ ва сармоягузорӣ, инчунин пардохтҳо мебошад. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, бонкҳо ҳамчун миёнарав дар бозори пул байни онҳое, ки маблағҳои озод доранд ва онҳое, ки ба захираҳои иловагӣ ниёз доранд, амал мекунанд.

***Калимаҳои калидӣ:** фаъолияти бонкӣ, амалиёти бонкӣ, муассисаҳои қарзӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, бонк, танзими ҳуқуқӣ.*

Деятельность и управление госбанками ГБАО

В статье рассматривается роль Госбанка в открытии новых кооперативных организаций, порядок их кредитования из государственных средств. Банк – финансовая организация, основные виды деятельности которой - привлечение и размещение денежных средств, а также проведение расчетов. С экономической точки зрения банки выступают на денежном рынке посредниками между теми, у кого есть свободные денежные средства, и теми, кто нуждается в дополнительных ресурсах.

***Ключевые слова:** банковское дело, банковские операции, кредитные организации, банковские услуги, банк, правовое регулирование.*

⁶Масумов Сангмамад Қадамшоевич - магистранти курси 2-юми ихтисоси “Баҳисобиғии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудит”-и Донишгоҳи Давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Тел.: (+992)934292992; e-mail: masumov91@gmail.ru.

Масумов Сангмамад Қадамшоевич - магистрант 2-го курса экономического факультета, специальности «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева. Тел.: (+992)934292992; e-mail: masumov91@gmail.ru.

Masumov Sangmamad Kadamshoevich - 2nd year Master's student of the Faculty of Economics, speciality "Accounting, Analysis and Audit", Khorog State University, named by M.Nazarshoev. Tel.: 934292992; e-mail: masumov91@gmail.ru.

Activities and Management of the State Banks of GBAO

The article deals with the role of the State Bank in opening new cooperative organisations and the procedure of their crediting from state funds. A bank is a financial organisation whose main activities are attracting and depositing money and carrying out settlements. From the economic point of view, banks act as intermediaries in the money market between those who have free cash and those who need additional resources.

Key words: *banking, banking operations, credit organisations, banking services, bank, legal regulation.*

Таҳлили амиқи таърихи пайдоиши бонк ба мо имкон медиҳад, ки моҳияти бонк ва фаъолияти бонкиро аз нуқтаи назари муосир дида бароем. Фаъолияти бонкҳо гуногун буда, он доираи фарохро дар бар мегирад ва имрӯз онҳо амалиёти гуногунро мегузаронанд. Бонкҳо на танҳо қарз медиҳанд ва муомилоти пулиро ба танзим медароранд, балки мақсади асосиашон гирифтани фоида мебошад. Пас фаъолияти бонкӣ низ як шакли фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, чунки дар шароити иқтисоди бозорӣ мақсади ниҳой аз фаъолияти соҳибкорӣ низ гирифтани фоида мебошад. Мувофиқи қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон барои пеш бурдани соҳибкорӣ гирифтани иҷозатнома зарур аст. Қонунгузорӣ муайян кардааст, ки бонкҳо барои пеш бурдани фаъолиятшон бояд аз Бонки миллии Тоҷикистон иҷозатнома гиранд, талаботи дигаре, ки қонунгузорӣ нисбати бонкҳо муайян кардааст, ин дорои сармояи оинномавӣ будан аст. Ҳаҷми сармояи оинномавиро барои ташкилотҳои қарзӣ, аз он ҷумла барои бонкҳо Бонки миллии Тоҷикистон муайян менамоянд [2, 18].

Моҳияти бонк дар луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ чунин оварда шудааст: “Бонк ташкилоти қарзие, ки ақаллан ҳуқуқи иҷроӣ се амалиёти зерин: ҷалби амонату пасандозҳо, додани қарз, кушодану пӯшидани суръатҳисоби бонкиро дорад” [1, 9].

Моҳияти бонкро танҳо дар асосӣ пешкаш кардани як қатор амалиёт аз тарафи бонк барои муштариёнаш, маънидод кардан мушкул аст. Чунки баъзан мешавад, ки бонк як қатор амалиётро, ки қонунгузорӣ нисбати онҳо пешбинӣ намудааст, намегузаронад. Дар баробари ин, ҳар як муштарии бонк ҳуқуқ дорад, ки доираи маҳдуди хизматрасониҳои бонкиро истифода барад. Аммо ин гуфтаҳо маънои онро надорад, ки бонк дигар бонк буда наметавонад, бинобар ҳамин

ИҚТИСОДИЁТ

ин нисбат ба мафҳуми бонк аз нуқтаи назари васеъ нигоҳ кардан лозим аст. Яке аз чунин бонкҳо КВД БА ҚТ мебошад.

КВД БА ҚТ “Амонатбонк” бо 9 филиал, 40 Маркази хизматрасонӣ, 13 адад банкомат ва 99 адад постерминал ба сокинон ва меҳмонон дар ВМКБ хизмат мерасонанд [5, 8].

Роҳбарият ва мутахассисони Бонк барои баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасонӣ аз имкониятҳои зарурӣ истифода мебаранд.

Яке аз воситаи хуби назорати амалиётҳои кортӣ аз ҷониби ҳуди дорандагони корт - ин пайваст гардидани мизочон ба СМС паёмак мебошад. Аз ин рӯ барои бархӯрдор будани мизочони Бонк алалхусус нафақахӯрон аз ин хизматрасонӣ кормандони Бонкро мебояд вобаста ба ин масъала таваҷҷуҳи ҳудро равона намоянд. Ҳамзамон оиди тарзи дурусти истифодабарии барномаи мобилии “Амонат-мобайл” ва анҷом додани амалиётҳои гуногун тавассути он ҳар як мизочи Бонк бояд бархӯрдор бошад.

Бонки миллии Тоҷикистон барои бонкҳои саҳомию тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ захираи пули ҳатмӣ муайян менамояд. Ҳамаи бонкҳои саҳомию тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон бояд захираҳои пулӣ дошта бошанд. Ба воситаи ин захираҳои пулӣ Бонки миллии Тоҷикистон, аз як тараф миқдори пули дар муомилот бударо танзим менамояд ва аз тарафи дигар дар вақти муфлис шудани бонкҳои саҳомию тичоратӣ барои қисман ва ё пурра қонеъ намудани талаботи амонатгуздорон ва пасандоздорон истифода мебаранд. Имрӯз меъёри захираи ҳатмӣ 20%-и ӯҳдадориҳои бонкро ташкил медиҳад. Ин меъёр барои баъзе бонкҳо ва ташкилотҳои молиявии ғайрибонкӣ метавонад камтар бошад.

Амалиёти Бонки миллии Тоҷикистон дар бозори озод ба он равона карда мешавад, ки дар вақтҳои зарурӣ чихати танзими миқдори пули дар муомилот буда қоғазҳои қиматноки дар бозорбударо бихарад ва ё қоғазҳои қиматноки ҳудро бифурӯшад.

Дар баъзе ҳолатҳо Бонки миллии Тоҷикистон чихати танзими миқдори пули дар муомилотбуда ва сатҳи таваррум ба бонкҳои саҳомию тичоратӣ маҳдудиятҳои миқдорӣ ҷорӣ менамояд.

ИҚТИСОДИЁТ

Мафхуми маҳдудсозихои микдорӣ иборат аз он аст, ки Бонки миллии Тоҷикистон ҳангоми дар муомилот зиёд шудани пул суръат гирифтани таварруми он ба бонкҳои саҳомӣ тичоратӣ барои ба муштарӣ додани қарз ҳудуд муайян менамояд ва бонкҳо ин ҳудудро ҳатман риоя мекунанд.

Бонки миллии Тоҷикистон оид ба масъалаҳое, ки ба салоҳияташ дохил мешаванд, мувофиқи Қонун “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрӣ таҳия менамояд, ки иҷрои онҳо барои идораҳои давлатӣ ва ҳокимиятҳои иҷроияи маҳаллӣ, ҳамаи бонкҳо ташкилотҳои молиявӣ ғайрибонкӣ, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ҳатмӣ мебошад.

Таъиноти асосии бонк - миёнарав будан байни қарздиҳанда ва қарзгиранда, инчунин байни фурӯшандагон ва харидорон аст. Дар баробари бонкҳо дар бозор боз дигар муассисаҳои молиявӣ қарзӣ вучуд доранд, онҳо низ ба ҷобачогузории маблағҳои пулӣ байни субъектҳои хоҷагидорӣ машғуланд, аз ҷумла: фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои савдогарӣ (диллерҳо) ва ғайра. Аммо бонкҳо бо ду хусусияти худ аз дигар муассисаҳои молиявӣ қарзӣ фарқ мекунанд.

Якум, барои бонкҳо хусусияти духелаи табодули ўҳдадорихои қарзӣ вучуд дорад: аз як тараф онҳо воситаҳои ҳудро (амонатҳо, тасдиқномаҳои амонатӣ ва ғайра) паҳн месозанд, аз тарафи дигар воситаҳои ҷалбқардашонро барои харидани коғазҳои қиматноки баровардаи дигар корхона ва муассиса истифода мекунанд. Ин амал бонкҳоро аз дигар даллолон ва тоҷирони молиявӣ, ки дар бозор бе нашр ва фурӯши ўҳдадорихои молиявӣ фаъолият мекунанд, фарқ мекунонад.

Дуюм, бонкҳо дар вақти кушодани суратҳисоб дар назди шахсони ҳуқуқӣ ва қабули амонатҳо аз шахсони воқеӣ ўҳдадорихои пулӣ мегиранд, илова бар ин амалиёт бе хатари бонкӣ намешавад ва бонкҳо ин хатарҳоро ба зиммаи худ мегиранд ва дар ҳолати аз тарафи муштарӣ талаб намудани баргардонидани амонат ва пасандозҳо маблағи дархостқардаи онҳоро медиҳанд. Аммо фондҳои сармоягузорӣ бошанд, маблағҳои пулиро дар натиҷаи нашр ва фурӯши коғазҳои қиматнок ҷалб менамоянд ва дар ҳолати ба вучуд омадани хатар маблағи хатарро байни саҳмдорон тақсим менамоянд.

ИҚТИСОДИЁТ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ифтиҳо ва фаъолият намудани бонкҳо дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 майи соли 1998 “Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ” сурат мегирад. Мутобиқи ин қонун, бонкҳо чун бонкҳои умумӣ (универсалӣ) фаъолият менамоянд, яъне тамоми амалиёти бонкиро мегузаронанд [3, 32].

Бонк дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаест, ки барои ҷалби амонатҳою дигар воситаҳои пулӣ ба мақсади истифодаи онҳо барои қарздиҳӣ бо шартҳои бозгардонӣ, музднокӣ, муҳлатнокӣ, инчунин барои ҳисоббаробарӣ бо супориши муштариён ташкил карда мешавад.

Бо мафҳуми том бонк ё муассисаи қарздиҳанда шахси ҳуқуқиест, ки мақсади асосии вай гирифтани фоида аз фаъолияташ мебошад.

Бонк метавонад чунин амалиётҳоро гузаронад: [2, 44]

- қабули амонатҳо аз шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;
- кушодан ва бурдани суратҳисоб аз ҳисобҳои ҷории муштариён;
- амалиёти кассавӣ (қабул намудан, аз нав ҳисоб кардан, иваз намудан ва нигоҳ доштани пули қоғазӣ ва тангаҳо);
- интиқоли маблағҳои пулӣ бо супориши муштариён аз як ҳисоб ба ҳисоби дигар;
- ба муштариён додани қарз;
- ташкили амалиёти мубодилаи пулии миллӣ ва асҷорӣ хориҷӣ;
- аз номи муштариён паҳн намудан, яъне фурӯхтани қоғазҳои киматнок, ашёи гаронбаҳо ва дигар амалиёт.

Дар маркази хизматрасонии бонкии №594-и филиали №67-и КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар шаҳри Хоруғ, маркази хизматрасонии бонкии №596-и филиали №68-и БДА ҚТ “Амонатбонк” дар ноҳияи Дарвоз ва маркази хизматрасонии бонкии №621-и филиали №73-и КВД БА ҚТ “Амонатбонк” дар ноҳияи Роштқалъа барои ба даст овардани натиҷаҳои мусбии иқтисодӣ ва дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани фаъолияти хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби Раиси Раёсати КВД БА ҚТ “Амонатбонк” таҳлили ҳисоббаробаркунӣ таҳлил карда мешавад [4, 10].

Бонки миллии Тоҷикистон, бонки марказии бароришгар (эмиссиягар) ва захиравии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, барои нигоҳ доштани қобилияти харидории пули миллӣ – сомонӣ чораҳои зарурӣ меандешад. Ба ин мақсад, Бонки миллии Тоҷикистон барои ба таври

ИҚТИСОДИЁТ

мунтазам фаъолият намудани бозорҳои пулӣ, қарзӣ ва асъор шароити мусоид фароҳам меоварад, системаи бонкии Ҷумҳуриро тавсеа дода, фаъолияти онҳоро танзим менамояд. Дар дохили Ҷумҳурӣ ва берун аз он системаи пардохтҳоро ташкил ва танзим менамояд.

Хулоса, вобаста ба ин, аз ҷониби Бонк чихати таъсис додани маҳзани ягонаи маълумот доир ба суратҳисоби ҳамаи сохтору мақомоти давлатӣ ва ташкилоту муассисаҳо, тавсеаи инфрасохтори пардохти ғайринакдӣ ва ташкили равзанаи ягонаи пардохти тамоми хизматрасониҳои давлатӣ корҳои зиёдро ба сомон расониданд.

Китобнома:

1. Жуков, Ф. Банковские и небанковские кредитные организации и их операции / Ф. Жуков. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017. – 559 с.
2. Жуков, Е.Ф. Деньги, Кредит, Банк / Е.Ф. Жуков. Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 703 с.
3. Қонуни ҚТ «Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 23 майи соли 1998, №648.
4. Ҳисоботи филиали Амонатбонки ноҳияи Шугнон барои соли 2023.
5. Ҳисоботи Раёсати савдо ва иқтисодиёт дар ВМКБ барои соли 2023. – ш. Хоруғ, 2023.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» нашрияти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Хоруғ) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ дар бахшҳои забон, адабиёт, фолклор, таърих, фалсафа ва иқтисодиёт ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба ҷоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, хулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили тавачҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

Матни мақола бояд бо ҳуруфи андозаи 12 дар дар вожапардозии Word, дар як рӯи қоғаз андозаи стандартӣ (А 4) бо фосилаи 1,15 (барои ёддоштҳо ва эзоҳҳо, фосила 1.0) навишта шуда, ҳар саҳифа бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва хошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз ҷап ва рост – 3 см.

Ҳадди ниҳони дастнавис: мақола – 16 саҳифа; фишурдаи мақола – 1 саҳифа, тақриз – 4 саҳифа, солномаи ҳаёти илмӣ – 4 саҳифа.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зер он ному насаби муаллиф, бо иқтисбос дар поварақ: ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ ва нишони муаллиф оварда мешавад.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад: маълумот оид ба унвон (китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.) / Маълумот дар бораи масъулият (муаллифон, мурағибон, муҳаррирон ва ғайра). Маълумоти дубора ҷопшуда (масалан, нашри дувум, таҳрири нав ва иловагӣ). - Ҷойи нашр (шаҳр): Ношир, соли нашр. - Ҳаҷм (шумораи саҳфаҳо).

НАМУНА:

Агар як муаллиф бошад:

1. Айни, С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Ду муаллиф:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Се муаллиф:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

Китобҳои зерини унвон.

Тавсиф аз номи китоб оғоз мешавад, агар он аз ҷониби чор ва ё зиёда муаллиф навишта шуда бошад:

Чор муаллиф:

Ному насаби ҳамаи муаллифон пас аз хати моил оварда мешавад: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Агар асар панҷ ва ё зиёда муаллиф дошта бошад, номи се нафари аввал дода мешавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Маҷмӯаҳо:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конференси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Дастурҳои методӣ: (агар муаллиф дошта бошад):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Агар фақат тартибдихандагон бошанд:

Агар дар бораи се ва ё зиёда тартибдиханда маълумот вучуд дошта бошад, пас бояд номи аввал ва насаби компилятор аввал дода шавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Нархгузорӣ ва буҷетсозӣ дар сохтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [ва дигарон]. – М.: СНИ (f) МРУ, 2017. – 28 с.

Мақолаҳо:

Як муаллиф:

Мусулмонқулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонқулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Ду ё се муаллиф:

а) Гафурова Ф. Андешаҳо рӯчӣ ба тарзҳои ғоӣилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Гафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Чор муаллиф:

Тақвияти устувори бӯтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити $NaCl$ пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Мақола аз маҷмӯа:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рӯкни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Санадҳои меъёрӣ:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаққул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Рисола ва автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Захираҳои электронӣ:

Ихтисораи URL пеш аз суроғаи почтаи электронӣ нишон дода мешавад. Пас аз суроға, ҳатман санаи дастрасӣ ба захираҳо нишон диҳед.

Сомонаҳо дар Интернет:

Таърихи ҷаҳонӣ: сайт. - URL: <http://www.istorya.ru> (санаи дастрасӣ: 15.10.2019). - Матни электронӣ.

Ҳукумати Федератсияи Россия: сайти расмӣ. - Москва. - URL: <http://government.ru> (санаи муроҷиат: 19.02.2020). - Матни электронӣ.

Мақолаҳо аз сомонаҳо:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи муроҷиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи муроҷиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз EBS:

Борзова, Л. Д. Асосҳои химияи умумӣ: китоби дарсӣ / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. - Санкт-Петербург: Лан, 2014. - 480 с. - URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (санаи муроҷиат: 23.10.2019). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз китобхонаи электронии СНІ (f) МПУ:

САПФИР 3D: китоби дарсӣ / В.В.Бойченко, Д.В.Медведев, О.И.Палиенко, А.А.Шут. - Киев, 2017. - 130 с. - URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (санаи муроҷиат: 07.10.2019). - Ҳолати дастрасӣ: барои сабти номшуда. Хонандагони СНІ (f) МПУ. - Матни электронӣ.

Истинодҳои библиографӣ:

Истинодҳои берун аз матн ҳамчун рӯйхати сабтҳои библиографӣ, дар матни асар дар қавсҳои квадратӣ [], бо вергул чудо карда шуда, саҳифаҳоеро, ки дар он иқтибос ҷойгир аст, нишон медиҳанд.

Рақамҳои онҳо нишон медиҳанд, ки дар рӯйхати библиографӣ таҳти кадом рақам бояд ҳуҷҷати зарурӣ пайдо карда шавад. Масалан: [34, 78].

*Дастнависҳое, ки бидуни риояи талабот тартиб дода шудаанд,
дида баромада намешаванд.*

**Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ,
таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.
Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши
муаллифони онҳост.**

Нишонаи мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4,
Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур
Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маҷаллаи
«Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Сомонаи мо: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вопросы гуманитарных наук» издается Институтом гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (г. Хорог).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии, истории, этнографии, археологии, философии, фольклору, литературе, а также экономике.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются аннотациями на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языке. Аннотации к статье должны быть представлены на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницу.

Текст должен быть отпечатан шрифтом 12, выполненного в текстовом редакторе Word на листе стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через 1,15 интервала (для примечания и сносок интервал – 1,0). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа – 1,0 см.

К рукописи прилагаются: сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номер телефона и адрес электронной почты);

Предельный объем рукописей:

статья - 16 страниц, аннотация - 1 страница; рецензия - 4 страницы; хроника научной жизни - 4 страниц.

Заглавие статьи печатается большими буквами шрифтом 10 и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу страницы, где приводится место работы, звание, ученая степень и контактные данные автора.

Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на

иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием выходных данных.

Схема описания книги: заголовок (Ф. И. О. автора). Основное заглавие: сведения, относящиеся к заглавию (учебники, учебные пособия, справочники и др.) / сведения об ответственности (авторы, составители, редакторы и др.). Сведения о переиздании (2-е изд, перераб. и доп.). – Место издания (город): издательство, год издания. – Объем (кол-во страниц).

ОБРАЗЕЦ:

Один автор:

1. Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Два автора:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Три автора:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

Книги под заглавием:

Описание начинается с заглавия книги, если она написана четырьмя и более авторами:

Четыре автора:

Имена всех авторов приводятся за косой чертой:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Пять авторов и более:

При наличии информации о пяти и более авторах приводят имена первых трех и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Сборники:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конфронси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи

А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Методические указания: (с именем автора):

Маърифати таълим: чустучӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Если есть только составители:

При наличии информации о трех и более составителях приводят инициалы и фамилию первого составителя и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Нархгузорӣ ва бучетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [и др.]. – М.: СНИ (ф) МРУ, 2017. - 28 с.

Статьи:

Один автор:

Мусулмонкулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонкулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Два или три автора:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоӣилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Четыре автора:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Рачабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Пять авторов и более:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити $NaCl$ пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Статья из сборника:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рӯкни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Нормативные акты:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Диссертация и автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Электронные ресурсы:

Перед электронным адресом приводится аббревиатура URL. После адреса обязательно указывать дату обращения к ресурсу.

Сайты в сети интернет:

Всемирная история: сайт. – URL: <http://www.istorya.ru> (дата обращения: 15.10.2019). – Текст: электронный.

Правительство Российской Федерации: официальный сайт. – Москва. – URL: <http://government.ru> (дата обращения: 19.02.2020). – Текст: электронный.

Статьи с сайтов:

Махатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори хеш аст / Ганди Махатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи мурочиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи мурочиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Книги из EBS:

Борзова, Л. Д. Основы общей химии: учебное пособие / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. – Санкт-Петербург: Лань, 2014. - 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (дата обращения: 23.10.2019). – Текст: электронный.

Книги из Электронной библиотеки СНІ (f) МРУ:

САПФИР 3Д: учебное пособие / В. В. Бойченко, Д. В. Медведенко, О. И. Палиенко, А. А. Шут. – Киев, 2017. – 130 с. – URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (дата обращения: 23.10.2019).

07.10.2019). –Режим доступа: для зарегистрир. Читателей **СНІ (f) МРҮ**: – Текст: электронный.

Библиографическая ссылка:

За текстовые ссылки оформляются как перечень библиографических записей, помещенных после текста документа или его составной части. Связь библиографического списка с текстом может осуществляться по номерам записей в списке. Такие номера в тексте работы заключаются в квадратные [] скобки, через запятую указываются страницы, где расположена цитата. Цифры в них указывают, под каким номером следует в библиографическом списке искать нужный документ. Например, [34, 78].

*Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований,
не рассматриваются.*

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736001, г. Хорог, ул. У.Холдоров 4, Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистан, редакция журнала «Вопросы гуманитарных наук», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Наш веб-сайт: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

Address: 736001, Khorog, avenue U. Kholdorov 4, Institute of Humanities named after B.Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel.: (+992) 93 535 31 68.

Our website: www.ign.tj ; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

**МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

№ 4, 2023

Ба чоп 27.02.2024 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x100¹/₁₆.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ќузьи чопии шартӣ 15,5. Теъдоди нашр 50 нусха. Супориши № 9

**ЌДММ “Сифат - Офсет”
734036, ш. Душанбе,
Тел: (+992) 93-585-72-71**